

การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

นางสาวสุวดี พันธุ์พานิช

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต

สาขาวิชาวาทวิทยา ภาควิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-520-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

COMMUNICATION IN RATANAKOSIN ROYAL PALACE OF PRINCESS DARA RASMI

Ms. Suwadee Puntpanich

สถาบันวิทยบริการ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in Speech Communication

Department of Speech Communication

Faculty of Communication Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974-17-5270-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
โดย	นางสาวสุวดี พันธุ์พานิช
สาขาวิชา	วาทวิทยา
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร.อรุณวรรณ ปิณฑนนโอบาท

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะนิเทศศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.อรุณวรรณ ปิณฑนนโอบาท)

..... กรรมการ
(อาจารย์จรรยา นงแสงวิเชียร)

สภามหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4585142028: MAJOR SPEECH COMMUNICATION

KEYWORD: COMMUNICATION/ DARA RASMI/ RATANAKOSIN ROYAL PALACE

SUWADEE PUNTPANICH: COMMUNICATION IN RATANAKOSIN ROYAL
PALACE OF PRINCESS DARA RASMI, THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF.
ORAWAN PILUNOWAD, Ph.D. 215 pp, ISBN 974-17-5270-9

This research purposes are 1) to study about the context of Princess Dara Rasmi 's communication : communication for identity preserving, communication for conflict reducing and communication for cultural interchanging and 2) to analyze the solutions and their effects. This research is historical research uses a qualitative method and collects data from text and interviewing (Princess Dara Rasmi's family and technicians).

The results are shown as the following: the contexts of all communication (communication for identity preserving, communication for conflict resolving and communication for cultural interchanging) are related. Motives of the communications were the pride of Lanna's prestige, royal family support and her personality. The aim of the communication was to be accepted by the royal family and all people at the royal palace. The solutions of the communication were conducted through interpersonal communication, using personal and symbol media. All of the solutions produced controversial kinds of effect such as being accepted, the Princess and Lanna women's level upgraded but also bringing out bad effects such as generating envy. In all, the Princess as consort to King Rama V had proven to be successful as communicator to preserve Lanna identity, to resolve conflicts among those surrounding her and to exchange cultures between Lanna and the Royal Palace.

Department Speech Communication and Performing Arts Student's signature.....

Field of study Speech Communication Advisor's signature.....

Academic year 2003 Co-Advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจาก รศ.ดร.อรรวรรณ ปิลาพันธ์โอภา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ยอดเยี่ยมที่สุดของผู้วิจัย ขอขอบพระคุณ รศ.อวยพร พานิช ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาให้สัมภาษณ์และช่วยให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ลุล่วงมาได้ด้วยดี ขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชา วาทยุทธศาสตร์และสื่อสารการแสดงทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้อันทรงคุณค่าแก่ผู้วิจัย

ขอสดุดีวีรกรรมสหายรักสองแผ่นดินที่ผืนนี้แก่นนสยามประเทศให้ดำรง กอปรกับ พระกรณียกิจอันก่อคุณประโยชน์อนันต์อันเป็นสมบัติตกทอดจนชั่วลูกชั่วหลาน สมพระนาม ชัตติยานีศรีล้านนา พระราชชายาเจ้าดารารัศมี : ดวงดาราผู้เป็นศรีแห่งแผ่นดินล้านนา

ขอขอบพระคุณความกรุณาจาก คุณหญิงเจ้ารวีพันธ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และเจ้าสุรีย์ ณ เชียงใหม่ เจ้านายฝ่ายเหนือทนายพระราชชายาฯ ที่สละเวลาในการให้สัมภาษณ์ มอบเอกสาร แนะนำและสนับสนุนการดำเนินการวิจัย ขอขอบคุณ คุณจิรชาติ สันตะยศ และ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติดารารัศมี ที่อำนวยความสะดวกในการหาข้อมูล ขอขอบคุณเจ้าของ ตำรา เอกสารวิชาการ หนังสือ และงานวิจัยทุกเล่ม ที่ผลิตผลงาน อันเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดในการทำวิจัยเล่มนี้

ขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง'5 ทั้ง 19 คน สำหรับประสบการณ์ 2 ปี ที่มีชีวิตชีวา โดยเฉพาะ ดีเดย์ ฤกษ์ณะ นาคนประสงค์ เพื่อนร่วมอุดมการณ์ ขอขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท วารสารศาสตร์'21 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณาจารย์ และ เพื่อนร่วมรุ่นปริญญาตรี การสื่อสารมวลชน'41 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ นิว สุริยง สุวรรณราช สำหรับ ความปรารถนาดีและน้ำใจ

ความสำเร็จในชีวิตของผู้วิจัยในวันนี้เกิดขึ้นได้ ด้วยแรงบันดาลใจและกำลังทรัพย์ จากคุณย่าคำปวง พันธุ์พานิช ขอขอบพระคุณ ฯพณฯ รัฐกิจ มานะทัต (เอกอัครราชทูต ประจำ ประเทศลาว) นักการทูตกองสื่อมวลชน กระทรวงการต่างประเทศทุกท่าน ครอบครัววรรณวิจิตร และ ครอบครัวแซ่หลี่ สำหรับข้อชี้แนะและกำลังใจที่มีให้ผู้วิจัยเสมอ

สุดท้ายหากความดีของวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะก่อเกิดขึ้นบ้าง ขอส่งผลบุญไปยัง คุณลุงพ.ต.ท.จิระพงษ์ พันธุ์พานิช และ คุณพ่อนพดล พันธุ์พานิช ที่ทำให้ดิฉันเข้มแข็งได้ในโลกที่ไม่ม่ี่ทั้งสองท่านอยู่ ภาวนาให้ท่านได้กินอิ่ม หลับสบาย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภูมิ.....	ฅ
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	2
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
1.3 คำถามนำวิจัย	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	5
1.5 ข้อจำกัดของการวิจัย.....	6
1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	6
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์	7
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์	10
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์วิทยา.....	11
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง	13
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม.....	21
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	24
3 วิธีดำเนินการวิจัย	27
3.1 รูปแบบการวิจัย.....	27
3.2 แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา	28

3.3 การวิเคราะห์และประเมินคุณภาพของข้อมูล.....	29
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล	30
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	31
3.5 การนำเสนอข้อมูล	31
4 ผลของการวิจัย	
4.1 การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์.....	33
4.2 การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง.....	65
4.3 การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม.....	97
5 สรุปผลของการวิจัย และข้อเสนอแนะ	
5.1 สรุปผลการวิจัย	141
5.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	144
5.2 ข้อเสนอแนะ	155
รายการอ้างอิง	156
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก คำไหว้พระราชชายาเจ้าดารารัศมี.....	164
ภาคผนวก ข เอกสารชั้นต้น (อ้างอิง).....	165
ภาคผนวก ค ประวัติเจ้านายฝ่ายเหนือผู้ให้สัมภาษณ์.....	216
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	217

สารบัญแนภูมิ

แผนภูมิที่

หน้า

- 1 แสดงสายปฐมวงศ์ ราชวงศ์เชียงใหม่ 36
- 2 แสดงความเชื่อมโยงของเหตุและผลในการสื่อสาร.....153

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่

หน้า

1	แสดงวิธีการสื่อสาร.....	148
2	แสดงผลของการสื่อสาร.....	151

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 แม่เจ้าเทพไกรสรพระมารดาพระราชชายา.....	37
2 เจ้าดารารัศมี	38
3 การแต่งกายของเจ้านายและสุภาพสตรีชาววัง ในเขตพระราชฐานชั้นใน พระบรม มหาราชวัง.....	39
4 การแต่งกายแบบสาวชาววัง.....	39
5 เจ้าอุบลวรรณ	42
6 พระราชชายาทรงฉายพระรูปพร้อมกับพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนัก.....	44
7 พระราชชายาทรงฉายพระรูปพร้อมกับชาววัง.....	45
8 สมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในเมื่อแรกสถาปนาใน	46
9 พระตำหนักพระราชชายา.....	51
10 พระตำหนักอีกด้านหนึ่ง	52
11 แสดงแผนผังการออกมารับแขกเมืองของพระราชชายา.....	58
12 พระราชชายาทรงฉายร่วมกับพระองค์เจ้าวิมลนาคนพิตี.....	61
13 จะเข้ “อุณนาภรณ์”.....	105
14 วงเครื่องสายเครื่องคู่ของพระราชชายา.....	106
15 ละครเรื่องพระลอ	120
16 การแสดงเรื่องนนทก	121
17 แสดงกล่องส่องรูปถ้ามองที่พระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้.....	122

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

18 แสดงการฉายพระรูปของเล่นในวังหลวงขณะนั้น.....	123
19 พระราชชายาฉายพระรูปพร้อมกับคนในพระตำหนัก และข้าหลวงที่ถวายตัวมารับใช้.....	134
20 การแต่งกายที่ประยุกต์เอาล้านนาและรัตนโกสินทร์เข้าด้วยกัน.....	140
21 พระราชชายา.....	164

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเป็นขัตติยนารีศรีล้านนา ผู้ซึ่งมีบทบาทอย่างมากต่อการสร้างชาติไทย โดยพระองค์ทรงเป็นส่วนหนึ่งในการประสานดินแดนและวัฒนธรรมล้านนากับรัตนโกสินทร์แห่งสยาม ทั้งนี้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ประเทศสยามซึ่งได้ดำเนินวิเทศব্যรักษาประเทศ ด้วยการอ้อมล้อมกับชาวต่างประเทศนักล่าอาณานิคมมาโดยตลอด ทั้งยอมเสียเมืองบางส่วนและปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย เมื่อประเทศข้างเคียงเริ่มถูกยึดครอง ดังเช่นพม่าและลาว สยามจึงถูกกดดันให้ต้องผนวกแผ่นดินซึ่งประกอบไปด้วยประเทศราชจำนวนมากให้เป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น ขณะนั้นนครเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งล้านนาประเทศราชของสยามอันปกครองโดยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงองค์ที่ 7 ก็ถูกแทรกซึมโดยอังกฤษที่ปกครองพม่าอยู่ ซึ่งเข้ามาแผ่ขยายอิทธิพลการค้าด้านป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2416 สยามจึงได้ทำข้อตกลงกับล้านนา เรียกว่า สนธิสัญญาเชียงใหม่ ว่าด้วยการจัดการระบบการปกครอง และรวบล้านนาให้เป็นมณฑลหนึ่งของสยามประเทศ อันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการผนึกล้านนาให้ใกล้ชิดสยามประเทศยิ่งขึ้น

ปีเดียวกันนั้น ภายใต้อาณัติของนครเชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงองค์ที่ 7 และแม่เจ้าเทพไกรสรผู้ทรงพระอำนาจ พระราชธิดาของเจ้าหลวงองค์ที่ 6 แห่งล้านนาได้ให้กำเนิด **เจ้าดารารัศมี** ผู้ซึ่งเป็น สุขุมลชาติ อันหมายถึง ผู้ที่มีเชื้อสายทั้งฝ่ายบิดาและมารดา เป็นเจ้านายเชื้อสายกษัตริย์ เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2416 เวลา 03.00 น. เศษ ทรงเป็นพระธิดาองค์สุดท้าย อันเป็นที่รักของเจ้าหลวงและเจ้านายฝ่ายเหนือ ความเป็นอยู่ในคุ้มหลวงนั้นสุดแสนสบาย

ในปี 2425 สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งอังกฤษ ได้ส่งทูตมาจากพม่าตอนใต้เพื่อเจรจาตามพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ที่ 7 ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ อยากจะขอรับเอาพระธิดาน้อยที่ประสูติจากแม่เจ้าเทพไกรสรไว้ในพระบรมราชินูปถัมภ์ (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543) ซึ่งหากพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ตอบรับคำเจ้าดารารัศมีก็จะทรงดำรงยศราชธิดาแห่งสกุลอังกฤษ ครานั้นล้านนาจะตกอยู่ใต้อำนาจของอังกฤษ สยามจำต้องสูญเสียดินแดนทางภาคเหนือทั้งหมดไปโดยปริยาย

เมื่อข่าวเล่าลือไปถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ.2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร อัญเชิญพระกฤษณทูล (ตุ้มหู) และพระธรรมรงค์เพชร (แหวนเพชร) ไปพระราชทานเป็นของขวัญแด่ เจ้าดารารัศมี เป็นการทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯหมั้นหมาย นอกจากนั้นยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าดารารัศมีเข้าพิธีโสกันต์ (โกนจุก) ตามแบบอย่างราชประเพณีของเจ้านายในราชวงศ์จักรี

29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2529 เจ้าดารารัศมีซึ่งมีพระชนมายุ 13 พรรษา ได้ตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปร่วมพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธนิศ หลังจากเข้าเฝ้าฯพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เจ้าดารารัศมีได้ถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในเป็น **เจ้าจอม** โดยโปรดฯให้อยู่ในพระราชอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชินีเสาวภาผ่องศรี และโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชอย่างสมพระเกียรติพระธิดาของเจ้าประเทศราช

เจ้าจอมดารารัศมีได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างที่ประทับเป็นส่วนพระองค์ เพื่อประทับกับญาติและข้าหลวงสตรีจำนวนมากที่ตามมาจากเชียงใหม่ ส่วนเงินค่าก่อสร้างพระตำหนักนั้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาได้ประทานมา

เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2432 เจ้าจอมดารารัศมีได้ประสูติพระธิดา ทรงพระนามพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพิสี ขณะนั้นทรงได้รับเกียรติยศสูงขึ้นตามโบราณราชประเพณีเป็น **เจ้าจอมมารดา** แต่ก็เป็นที่น่าเศร้าที่พระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ประชวรสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุเพียง 3 พรรษาเศษ

พ.ศ. ๒๔๕๑ เมื่อเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ ผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๘ ได้ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระพุทธเจ้าหลวง เจ้าจอมมารดาดารารัศมีจึงได้กราบถวายบังคมลาขึ้นไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ และในโอกาสนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯให้สถาปนาพระอิสริยยศเจ้าดารารัศมี จากเจ้าจอมมารดาขึ้นเป็น **พระราชชายา** ในพระองค์ ซึ่งตำแหน่งนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน ทรงดำรงตำแหน่งนี้เป็นพระองค์แรกและพระองค์เดียวในประวัติศาสตร์ไทย (เจ้าแก้วนารีรัฐ, 2477)

พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเสด็จเยี่ยมเชียงใหม่อย่าง **พระอรรคชายา** ของพระเจ้าแผ่นดิน ไซ้เพียงอย่างธิดาของเจ้าประเทศราช ขบวนเสด็จจึงจัดทำอย่างสมพระเกียรติ

การเยือนเชียงใหม่ครั้งนั้นทรงปฏิบัติพระกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อลูกหลาน และประชาชนชาวล้านนา จนกระทั่ง พุทธศักราช พ.ศ. 2452 ทรงเสด็จกลับคืนกรุงรัตนโกสินทร์

กระทั่งถึงวันที่พระราชชายาทรงประสบความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในพระชนม์ชีพ ในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เป็นการสิ้นสุดการเสด็จมาสู่ใต้ร่มพระบารมีโพธิสมภารแห่งพระพุทธเจ้าหลวง ของพระราชชายารวม 23 ปีเศษ

ทั้งนี้ในปี พ.ศ. 2457 พระราชชายาทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลใหม่ เสด็จกลับเชียงใหม่เป็นการถาวร เมื่อพระราชชายาเสด็จกลับคืนนครเชียงใหม่ ได้สร้างความปลื้มปิติแก่ประชาชนชาวเชียงใหม่ และชาวล้านนาเป็นอย่างมาก ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม การศึกษา การอาชีพ ฯลฯ อันเป็นประโยชน์แก่ลูกหลานล้านนาตราบถึงปัจจุบัน พระราชชายา ทรงประชวรด้วยโรคไข้มาลาเรีย (ปอด) และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2476 รวมพระชนมายุได้ 60 ปี 3 เดือน 13 วัน

ตลอดระยะเวลา 28 ปี ที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงถวายตัวเข้ารับราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการพิจารณาหลักฐานและเอกสารทางวิชาการเกี่ยวกับพระราชชายานั้น ปรากฏการสื่อสารมากมายหลายรูปแบบอันเกิดจากปัจจัยและสาเหตุต่างๆ ทั้งนี้จากการประมวลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวังหลวง ผู้วิจัยพบว่าการสื่อสาร 3 รูปแบบที่สำคัญและน่าสนใจอย่างยิ่งต่อการศึกษา ได้แก่ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์นั้น เป็นปรากฏการณ์ที่น่าแปลกใจอย่างยิ่งว่า สตรีผู้ซึ่งมาจากต่างถิ่นฐานเช่นพระราชชายา ทรงรักษาวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชาติบ้านเกิดเมืองนอนของท่านมิได้ขาดตลอดเวลาที่อยู่ในวังหลวง รวมถึงพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนักทั้งภาษา การแต่งกาย ทรงผม คนตรี ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนั้นต่างจากแผนประเพณีปฏิบัติของชาววังทั้งสิ้น

ชีวิตที่ดูเหมือนว่าจะสุขสบายในพระตำหนักที่เปี่ยมไปด้วยกลิ่นอายของล้านนายังมีอุปสรรคนานับประการ โดยเฉพาะความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวง จนมีคำกล่าวของพระองค์ท่านที่แสดงถึงชีวิตในวังหลวงที่สบายกายแต่ไม่สบายใจเป็นคำเมืองว่า

“ใคร่ปู้กบ้านวันละร้อยเตื่อ” ซึ่งหมายถึง อยากรากลับบ้านวันละร้อยหน (รณนียฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542) การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งจึงปรากฏ อันเป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อสร้าง การยอมรับท่ามกลางความรู้สึกกดดันและท้อแท้ เพราะทรงมีเคยประสบเหตุการณ์ที่ถูกเหยียดหยัน ด้วยในดินแดนล้านนานั้นพระองค์ทรงดำรงฐานะ “พระธิดาของพระเจ้าประเทศราช” ซึ่งได้รับการเคารพ เทิดทูนบูชา อย่างยิ่ง

การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นท่ามกลางการคงอัตลักษณ์และความขัดแย้ง ด้วยบรรยากาศที่เต็มไปด้วยวิถีชีวิตของชาววังหลวง ต้นแบบแห่งวัฒนธรรมสยามประเทศ การเรียนรู้ และรับเอาวัฒนธรรมวังหลวงของพระราชชายา อันก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาล้านนาจนถึงปัจจุบันนั้น ทำให้รูปแบบการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายามีความสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษา

การสื่อสารทั้ง 3 รูปแบบของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ผู้วิจัยได้จำแนกออกมาจากการประมวลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวังหลวง อันได้แก่ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งที่สร้างเกียรติประวัติของพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งต่อชาววังหลวง โดยเฉพาะต่อลูกหลานล้านนาซึ่งเกิดพระเกียรติเหนือเกล้า

ทั้งนี้ในการวิจัย เรื่อง “การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี” ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาถึง สถานการณ์อันเป็นบริบทแวดล้อมที่ผลักดันให้เกิดการสื่อสาร วิธีการในการสื่อสารเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายในการสื่อสาร และผลที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารนั้นๆ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการสื่อสาร ในวังหลวง ทั้ง 3 รูปแบบได้แก่ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งและการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม
2. (จากข้อ 1) เพื่อวิเคราะห์วิธีการสื่อสาร และผลการสื่อสารในวังหลวงของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี

คำถามนำวิจัย

1. สถานการณ์ในการสื่อสารในวังหลวงของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีเป็นอย่างไร
 - 1.1. สถานการณ์ในการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์เป็นอย่างไร
 - 1.2. สถานการณ์ในการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งเป็นอย่างไร
 - 1.3. สถานการณ์ในการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นอย่างไร

2. พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงใช้วิธีการสื่อสารใดในวังหลวงและผลเป็นอย่างไร
 - 2.1. ทรงใช้วิธีการสื่อสารใดเพื่อคงอัตลักษณ์และผลการสื่อสารเป็นอย่างไร
 - 2.2. ทรงใช้วิธีการสื่อสารใดเพื่อขจัดความขัดแย้งและผลการสื่อสารเป็นอย่างไร
 - 2.3. ทรงใช้วิธีการสื่อสารใดเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและผลการสื่อสารเป็นอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี” ผู้วิจัยศึกษาการสื่อสารที่สำคัญของพระราชชายาฯ 3 รูปแบบ คือ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และ การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม โดยวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ วิธีการสื่อสารและผลของการสื่อสาร ทำการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารทางวิชาการ ตำรา หนังสือ ทั้งที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิทุติยภูมิ และตติยภูมิ และข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิชาการ และเจ้านายฝ่ายเหนือ ทายาทพระราชชายาฯ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดคำบอกเล่าเรื่องราวในวังหลวง

ข้อจำกัดของการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยศึกษาเอกสาร ตำรา และหลักฐานต่างๆทางประวัติศาสตร์ มาทำการวิเคราะห์และตีความเป็นสำคัญ นอกจากเอกสารแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้แก่ นักวิชาการ และเจ้านายฝ่ายเหนือ ทายาทของพระราชชายา ซึ่งได้รับการบอกเล่าถึงเหตุการณ์ในวังหลวงของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งข้อมูลดังกล่าวผู้วิจัยถือว่าเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่สำคัญ เนื่องจากการบันทึกในวังหลวงที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับการสื่อสารที่ผู้วิจัยสนใจ พบน้อยมาก เมื่อเทียบกับการสื่อสารของพระมหากษัตริย์ พระราชินี และข้าราชการในรัชกาลนั้น และพบว่าเอกสารและตำราที่เผยแพร่ส่วนใหญ่ได้มาจากวิธีการสัมภาษณ์แล้วตีความเช่นกัน

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

คงอัตลักษณ์ หมายถึง การดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และความเป็นตัวตนของล้านนา อาทิ ศิลปวัฒนธรรม นาฏศิลป์ การแต่งกาย ของพระราชชายา ระหว่างที่ประทับในวังหลวง

ความขัดแย้ง หมายถึง ความไม่ลงรอย ความมีอคติ ระหว่างเจ้าจอมหม่อมห้าม พระสนมกรมวัง และข้าราชการในวังหลวง กับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม หมายถึง การศึกษา การเรียนรู้ และการรับเอาซึ่ง ศิลปะ จารีตประเพณี ฯลฯ ระหว่างล้านนาและวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการรวบรวมข้อเท็จจริงด้านวาทวิทยา อันเกี่ยวข้องกับการสื่อสารของบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้สนใจสามารถนำแนวทางและผลไปขยายขอบเขตการศึกษาในบริบทอื่นๆต่อไป
2. ผลการศึกษาที่ได้จะเป็นข้อมูลที่อนุชนล้านนารุ่นหลังได้ทราบ ตระหนัก ระลึก และสดุดี ถึงวีรกรรม ความเสียสละ และพระมหากรุณาธิคุณของบุคคลสำคัญยิ่งแห่งประวัติศาสตร์ล้านนา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัย เรื่อง “การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี” มีวัตถุประสงค์เพื่อ รวบรวมและวิเคราะห์ หลักฐาน และเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ แสดงถึง บริบทหรือสถานการณ์ วิธีการ และผลการสื่อสารในวังหลวง 3 รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสาร เพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม การศึกษาวิจัยในประเด็นข้างต้น ผู้วิจัยได้บูรณาการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

แนวคิดและทฤษฎี

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบไปด้วย 5 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์วิทยา แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง และแนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ (Identity) หมายถึง ความรู้สึกที่ “ฉันคือใคร” (Who I am) มีความตระหนักรู้ในตัวเอง แล้วแสดงออกต่อบุคคลอื่นหรือกลุ่มสังคม ตลอดจนการมองตัวเราอย่างไร ร่วมกับการที่ผู้อื่นมองเราอย่างไร (Moghadam, 1994)

โดยที่ Kathryn Woodward (อ้างถึงใน นันดา วีรวิทยานุกูล, 2544) ได้กล่าวไว้ว่า อัตลักษณ์ คือสิ่งที่ทำให้เรารู้ตัวเราเองว่า เราคือใคร และเราจะดำเนินความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ตลอดจนโลกที่แวดล้อมตัวเราอยู่อย่างไร อัตลักษณ์คือสิ่งที่กำหนดทางเดินให้กับเราเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่า ใครเป็นพวกเดียวกับเรา และใครที่แตกต่างจากเรา โดยส่วนใหญ่แล้ว อัตลักษณ์จะถูกกำหนดโดยความแตกต่าง ซึ่งอาจจะมองเห็นได้ในลักษณะของการแบ่งแยกออกจากกัน เช่น อัตลักษณ์ในรูปแบบของ ความแตกต่างระหว่างชนชั้น หรือ ความขัดแย้งด้านความเชื่อ เป็นต้น โดยมากแล้ว อัตลักษณ์จะถูกสร้างขึ้น ในลักษณะของสิ่งตรงข้าม เช่น คนผิวขาว-คนผิวสี ความปกติ-ความเบี่ยงเบนจากปกติ และผู้ชาย-ผู้หญิง

นอกจากนี้ Woodward (อ้างถึงใน วิลลาซีนี พิพิทกุล, 2546) ยังมองว่า อัตลักษณ์ เป็นคำที่ต้องเชื่อมโยงกับคำว่า “ความแตกต่าง” การที่จะเข้าใจว่า “ฉันคือใคร” มักจะวางอยู่บนรากฐานของความเข้าใจที่ว่าฉันแตกต่างจากใคร” อัตลักษณ์ เป็นตัวอธิบายว่า บุคคลกำลังคิดอย่างไร จะทำอะไร และมีเป้าหมายอย่างไร จากสัญลักษณ์ที่แสดงออก

R.Barthes (1967, อ้างใน กรองแก้ว วัฒนมะมงคลรักษ์, 2545) ให้คำนิยามคำว่า “อัตลักษณ์” ว่า อัตลักษณ์ต้องเป็นกระบวนการแบบเหรียญสองด้าน ด้านหนึ่งคือความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน (Self-ascription) ขณะที่ในอีกด้านหนึ่ง คนอื่นก็ต้องรู้สึกเช่นนั้นด้วย (Ascribe by others) อัตลักษณ์จึงเป็นความพยายามที่จะสร้างขอบเขตที่ชัดเจนของบุคคล คือตอบคำถามให้ได้ว่า “เราเป็นใคร และเราแตกต่างจากคนอื่นตรงไหน”

ทั้งนี้ Moghadam (1994) สรุปไว้ว่า หัวใจของอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (individual identity) ได้รวบรวมเอาความตระหนักว่าตนเป็นคนของกลุ่มใดไว้แล้ว สามารถมองได้หลายมิติ อาทิ ความเป็นคนใดในเพศใด ความเป็นคนใดในครอบครัวใด ความเป็นคนของกลุ่มชาติพันธุ์ใด ความเป็นคนของชาติใด ความเป็นคนเชื้อชาติใด ซึ่งอัตลักษณ์ดังกล่าวเหล่านี้เปลี่ยนแปลงได้ยาก

การศึกษาอัตลักษณ์ในมิติต่างๆ

การศึกษาอัตลักษณ์ หรือการทำความเข้าใจอัตลักษณ์นั้น สามารถมองได้หลายมิติ โดยมีสำนักคิดต่างๆอธิบายอัตลักษณ์ไว้ในมิติที่ต่างกันดังนี้ (วิลลาซีนี พิพิทกุล, 2546)

นักมานุษยวิทยา เน้นว่าการศึกษาอัตลักษณ์ต้องอาศัยกระบวนการที่หลากหลายมิติ และต้องพิจารณาภายใต้บริบททางวัฒนธรรมของโครงสร้างสังคมนั้น

ทฤษฎีมาร์กซิสต์ นักสังคมวิทยา อธิบายว่ามนุษย์จะมีอัตลักษณ์อย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ของเขาในกระบวนการผลิต กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชนชั้น คือสิ่งกำหนดอัตลักษณ์ของปัจเจก และก่อให้เกิดอัตลักษณ์ทางชนชั้น

นักคิดในสายปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ อธิบาย อัตลักษณ์ในฐานะของสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม นั่นคือ ความรู้สึกหรือการให้ความหมายเกี่ยวกับ “ตัวตน”(subjective) ของเรานั้นพัฒนาขึ้นมาจากปฏิกริยาของเราที่มีต่อการรับรู้ว่ามีผู้อื่นมองเราอย่างไร หรือที่เรียกว่า “ตัวตนในกระจกเงา” (the looking glass self)

ประเภทของอัตลักษณ์

ในที่นี้เราอาจแบ่งประเภทของอัตลักษณ์ได้เป็น 5 ประเภท (กรองแก้ววัฒนะ มงคลรักษ์, 2545) ดังนี้

อัตลักษณ์ปัจเจกบุคคล (Individual Identity) คือบุคคลหนึ่งๆ จะมีหลายอัตลักษณ์ ซึ่งก็คือการมองตนเองในแง่มุมต่างๆ ในฐานะสมาชิกหน่วยหนึ่งในสังคม เช่น เชื้อชาติ ถิ่นกำเนิด เพศ ชนชั้น อาชีพ ศาสนา เป็นต้น

อัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) หมายถึง กระบวนการสร้างสำนึกร่วมของกลุ่มต่างๆ ในสังคมอันจะทำให้สมาชิกได้ตระหนักถึงลักษณะร่วมของกลุ่ม และเข้าใจว่าพวกเขาต่างจากพวกเขาอย่างไร สำนึกร่วมดังกล่าวสามารถสร้างและปรับเปลี่ยนได้โดยอาศัยสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นโดยวัฒนธรรมกลุ่ม

อัตลักษณ์องค์กร (Corporate Identity) คือ การแสดงออกของบุคลิกภาพขององค์กรที่ทุกคนรู้สึกได้ โดยแสดงในทางพฤติกรรมและการสื่อสารขององค์กร และสามารถวัดผลการรับรู้ของกลุ่มคนระหว่างภายในและภายนอกได้

อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) และ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Identity) ควบคู่กันไปในลักษณะที่ว่า อัตลักษณ์ทางสังคมนั้นเป็นผลผลิตที่สั่งสมมาจากการใช้วาทกรรม (Product of Discourse)

การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมมีผลมาถึงเรื่องของการสื่อสารเนื่องด้วยเพราะ “ตัวการสื่อสารเองย่อมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอยู่แล้ว” การฉีกแผ่นของกลุ่มคนที่อยู่ในอัตลักษณ์เดียวกันจำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเพื่ออ้างและคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ ทั้งนี้การสื่อสารจึงเป็นเสมือนกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างและผลิตความหมายให้กับอัตลักษณ์ของคนและของกลุ่ม ทำให้อัตลักษณ์เดิมที่ติดตัวมากับการเคลื่อนย้ายพื้นที่ทางกายภาพ ได้รับการถ่ายทอด ผลิตซ้ำ หรือ ผสมผสานกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ทางกายภาพแห่งใหม่นั้นใน ขณะที่การแสดงอัตลักษณ์

ไปยังผู้อื่นก็เช่นกัน จำเป็นต้องใช้การสื่อสารในให้ความหมายอัตลักษณ์หรือสื่อความหมายของอัตลักษณ์ตน

ดังจะเห็นได้ว่าการสื่อสารนั้นมีความสัมพันธ์ต่อการ สร้าง ดำรงและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษากระบวนการสื่อสารที่ก่อให้เกิดการคงอัตลักษณ์ล้านนาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อต้องจากแผ่นดินเกิดมาอยู่กับวัฒนธรรมหลวง ซึ่งมีวัฒนธรรมที่แตกต่าง ก่อให้เกิดการสื่อสารภายในพระตำหนักเพื่อการคงอัตลักษณ์ถิ่นล้านนา ผ่านวิธีการ หรือช่องทางต่างๆ ทั้งนี้ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ อันเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการใช้สัญลักษณ์ต่างๆเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร

2. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

ซูซาน แลงเกอร์ (Lacey, 1998) ได้เสนอ ทฤษฎีแห่งสัญลักษณ์ (Theory of Symbolic) โดยได้พิจารณาถึงความสำคัญของ “Symbolic” ในฐานะที่เป็นหัวข้อ (Topic) ที่รองรับอยู่ภายใต้ความรู้ (Knowing) และความเข้าใจ (Understanding) แลงเกอร์มองว่า ชีวิตของมนุษย์อยู่ภายใต้และถูกครอบงำด้วยความรู้สึก (Feeling) แต่ความรู้สึกของมนุษย์นั้นได้รับอิทธิพลจากมโนภาพ (Concept) และสัญลักษณ์ (Symbol)

สัญลักษณ์(Symbol) เป็นเรื่องที่ซับซ้อน สัญลักษณ์ไม่ใช่ตัวแทน (proxy) ของวัตถุที่หมายถึง แต่สัญลักษณ์เป็นช่องทาง (Channel) ของการถ่ายทอดมโนภาพ (Conception) หรือภาพที่เกิดขึ้นในใจเกี่ยวกับวัตถุที่หมายถึง (Object) สัญลักษณ์สามารถทำให้คนนึกถึงบางสิ่งบางอย่างได้โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีการปรากฏอยู่ของสิ่งที่อยู่ตรงหน้าก็ได้ หรือพูดอีกอย่างว่าสัญลักษณ์คือ “เครื่องมือของความคิด” (Symbol is an instrument of thought)

แลงเกอร์ได้กล่าวไว้ว่าสัญลักษณ์ใดๆ ก็ตามจะทำหน้าที่สื่อสาร “ความคิด” (Concept) ซึ่งจะมีความหมาย ที่เป็นความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างสัญลักษณ์ (Symbol) วัตถุ (Object) และบุคคล (Person)

แนวคิดดังกล่าวแสดงถึง “สัญลักษณ์” (Symbol) ในการเป็นช่องทางในการสื่อสารเพื่อแสดงความคิดที่มีอยู่ ในการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี นั้น จึงปรากฏการสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ต่างๆเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด และเจตนารมณ์ ให้ความ

หมายผ่านสัญลักษณ์ และนำไปสู่การตีความหมาย โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับสัญญวิทยา ในเรื่องของการสร้าง ความหมาย การตีความ

3. แนวคิดเกี่ยวกับสัญญวิทยา

สัญญวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบสัญญาณ (Sign) ที่ปรากฏอยู่ในความคิดมนุษย์ผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ (Symbol) อันได้แก่ ภาษา รหัส สัญญาณ เครื่องหมาย ฯลฯ หรือ วัตถุ สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้มีความหมาย (Meaning) แทนของจริง (Object) ในตัวบท (Text) หรือ บริบท (Context) หนึ่งๆ

อรรถรรณ ปิลาธนีโอวาท (2542) กล่าวว่า ทฤษฎีนี้พัฒนาขึ้นมาจากรากฐานความคิดทางภาษาศาสตร์ โดยกล่าวว่า ความหมายประกอบด้วย สัญญาณ (Sign) รหัส (Code) และวัฒนธรรม (Culture) Saussure ศาสตราจารย์ชาวสวิสผู้ให้กำเนิดศาสตร์นี้ ให้ความสนใจที่การผลิตความหมายและการแลกเปลี่ยนความหมายในการสื่อสาร ให้ความสนใจวิธีที่ผู้ผลิตสร้างสัญญาณต่างๆ และแนวทางที่ผู้อ่านสารจะเข้าใจสัญญาณนั้นๆ ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญแก่ผู้ผลิตสาร (Producer) มากกว่าการเป็นแค่ผู้ส่งสาร (Sender) และให้ความสำคัญ (มิติทางความคิด) แก่ผู้อ่าน (Reader) มากกว่าผู้รับสาร (Receiver) สัญญวิทยาจึงเป็นการศึกษากระบวนการสร้างความหมาย (Signification) หรือวิธีการที่จะนำเอาสัญญาณต่างๆ มาใช้ตีความหมายในตัวบท (Text) อันเป็นผลผลิตทั้งหมดของการสื่อสาร

ซึ่ง Peirce (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2541) ได้ให้คำนิยามสัญญาณด้วยความหมายและสามารถเข้าใจได้ง่ายที่สุดก็คือ “สัญญาณ คือ สิ่งที่มีความหมายมากกว่าตัวของมันเอง” โดยอธิบายแนวคิดในเรื่องสัญญาณว่า คือบางสิ่งบางอย่างที่แสดงแก่บุคคลในบางสิ่งบางแง่มุมหรือบางความสัมพันธ์ด้วย (Sign is something which stands to somebody for something in some respect) การสร้างขึ้นในใจของบุคคล สัญญาณที่เท่ากันหรือบางครั้งเป็นสัญญาณที่ถูกพัฒนาขึ้นไปอีกระดับหนึ่งที่เรียกตัวที่ถูกตีความของสัญญาณแรก ดังนั้น สัญญาณจึงหมายถึงการแทนที่บางสิ่งเข้าไปในวัตถุของมัน

ทั้งนี้ Peirce (อ้างถึงใน อรรถวรณ์ ปิณฑนโรวาท, 2542) ได้แยกแยะประเภทของ สัญลักษณ์ออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. ICON เป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนที่เหมือนหรือคล้ายคลึงสิ่งที่มีนัยหมายถึง เช่น รูปถ่ายแผนที่
2. INDEX เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งที่อ้างถึง เช่น เมื่อได้กลิ่นน้ำหอม แสดงว่ามีคนอยู่ในบริเวณนั้น เมื่อเห็นผ้าอ้อมแขวนอยู่บนราวแสดงว่าเด็กอ่อน
3. SYMBOL เป็นสัญลักษณ์ซึ่งให้ความหมายซึ่งคนในบริบทหนึ่งๆจะเข้าใจร่วมกันได้ เช่น ป้ายจราจรบนท้องถนน

ทั้งนี้ สิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ที่เอื้ออำนวยให้กระบวนการส่งและรับความหมายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ก็คือ ทั้งสองฝ่ายจะมีรหัสเดียวกัน BERGER (อ้างถึงใน อรรถวรณ์ ปิณฑนโรวาท, 2542) กล่าวว่า รหัสเป็นแบบแผนขั้นสูง ที่ดูว่าเราเอาสัญลักษณ์ย่อยต่างๆ มาดูว่าสัมพันธ์กันอย่างไร แบบแผนนี้จะทำหน้าที่เป็นโครงสร้างในการรับรู้ของเรา ภาษาอังกฤษ แปลคำว่า รหัส นี้ว่า CODE/CONVENTION UMGBERTO ECO (อ้างถึงใน อรรถวรณ์ ปิณฑนโรวาท, 2542) นักสัญวิทยาชาวอิตาลีเขียน กล่าวว่า การถอดรหัสที่แตกต่างกันผู้รับสารเป็นกฎของการสื่อสารมิใช่ข้อยกเว้น ซึ่งหมายความว่าผู้รับสารเอง มีกรอบอ้างอิงหลายกรอบที่จะนำมาใช้ในการถอดรหัส เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการถอดรหัสที่ ผิดพลาด มีแต่การถอดรหัสที่แตกต่างไปสู่ผู้ส่งเท่านั้น

อรรถวรณ์ ปิณฑนโรวาท (2542) กล่าวว่า กิจกรรมแทบทุกประเภทในชีวิตประจำวันของเราถูกควบคุมด้วยรหัส ตัวอย่างของรหัสมีดังต่อไปนี้

- PRODUCT CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ที่บ่งความหมายที่แตกต่างกัน เช่น จานชามที่ใส่อาหารของแต่ละบ้านก็จะบอกความหมายของบ้านนั้น

- SOCIAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น คนไทยเมื่อพบกัน ผู้อ่อนนุญสุกว่าจะยกมือไหว้ผู้มีอาวุโสกว่า ในขณะที่ชาวตะวันตกอาจจะจับมือกันหรือหอมแก้มกัน

- CULTURAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เช่น ในงานศพ เมื่อพระสวดจบครั้งที่ 3 แล้ว จะมีการเสิร์ฟอาหารแก่แขกผู้ไปร่วมพิธีซึ่งในประเทศอื่นจะไม่มีการนิยมเช่นที่ว่านี้ คือ มีรหัส ที่แตกต่างไปจากนี้

- PERSONAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับตัวบุคคล เช่น การเป็นนักการเมืองของอเมริกามีรหัสมีความหมายแบบหนึ่ง การเป็นนักการเมืองของไทยก็มีรหัสมีความหมายอีกแบบหนึ่ง

การสื่อสารกับสัญญาวิทยา

วิธีการวิเคราะห์สัญญา หมายถึง การใช้วิธีการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมาย ของสัญญาที่ถูกแสดงในบริบทหนึ่งๆ โดยการค้นหา หลักการที่ใช้เป็นพื้นฐานของการให้ความหมาย ดังนั้นการวิเคราะห์สัญญาจะมุ่งเน้นถึงสัญลักษณ์และสิ่งที่สัญลักษณ์นั้นให้ความหมาย ที่สื่อความหมายตามบริบทนั้นๆ

เป้าหมายในการสื่อสาร คือ การสร้างความเข้าใจต่อสารที่ตรงกัน ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งประสิทธิภาพของการสื่อสารจะมากขึ้นขึ้นอยู่กับการที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเข้าใจที่ตรงกันมากขึ้นเพียงใด และความเข้าใจสารนั้นขึ้นอยู่กับ การรับรู้ (Perception) และการตีความหมาย (Interpret)

จากแนวคิดและทฤษฎีเรื่องสัญญาวิทยา จะเห็นได้ว่ามนุษย์เราใช้สัญญาเพื่อสร้างและสื่อความหมายผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาเพื่อความเข้าใจในวงกว้าง และเมื่อสามารถสื่อความได้แล้ว ก็จะทำให้เกิดการรับรู้ในเรื่องของ ตัวตน พวกเรา (In group) พวกเขา (Out group) หรือการรับรู้ในเรื่องของอัตลักษณ์นั่นเอง

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารสัญญามาใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากวิธีการสื่อสารในการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความหมายอะไรบางอย่าง ที่นำมาซึ่งการตีความหมายและก่อให้เกิด ความรับรู้ความหมาย และก่อให้เกิดความเข้าใจความหมายผ่านสื่อต่างๆ อันนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายการสื่อสารรูปแบบนั้นๆ

4. แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง

ความขัดแย้ง หมายถึง สภาวะที่มีอุปสรรคขัดขวางทำให้บุคคลสองฝ่ายไม่สามารถเกิดการผสมผสาน บรรลุเป้าหมายทางจิต ความรู้สึก หรือการกระทำของตนได้ (นิรันดร์แสงสวัสดิ์, 2528 อ้างใน อรุณีวรรณ นาครี, 2544)

สาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง

โดยทั่วไปแล้วสาเหตุสำคัญที่ทำให้บุคคลเกิดความขัดแย้งกันนั้นมักมีที่มาจาก ปัจจัยสำคัญ 3 ประการ (อรุณีวรรณ นาครี, 2544) คือ

ความขัดแย้งที่มาจากบุคคล 2 ฝ่าย เกิดความต้องการ ความอยากได้ในสิ่งเดียวกัน การได้มาในสิ่งที่ตนต้องการ จึงทำให้เกิดการแข่งขัน ต่อสู้ การชั่งชั่ง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นวัตถุประสงค์ของหรือมีลักษณะเป็นนามธรรม ได้แก่ ชื่อเสียง เกียรติยศ ก็ตาม

ความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากความแตกต่างด้านความคิดเห็น ทัศนคติ ความเชื่อ และค่านิยม ความแตกต่างกันของบุคคลตามลักษณะดังกล่าว ทำให้บุคคลมองประเด็นปัญหา ต่างๆ ในสังคม แตกต่างกันไปตามการรับรู้ และประสบการณ์ของตน และเชื่อว่าสิ่งที่ตนคิดตน ทำนั้นถูกต้อง เหมาะสมดีกว่าคนอื่น ๆ ความคิดในลักษณะนี้จึงเป็นที่มาของความขัดแย้งระหว่างกัน

ความขัดแย้งที่มีสาเหตุมาจากความเกลียดชัง ความเกลียดชังเป็นความรู้สึกเชิงลบที่มีต่อสิ่งต่างๆของบุคคล ถ้าเป็นพฤติกรรมที่อยู่ในใจ ก็เป็นลักษณะของความไม่พอใจ ความเกลียดชังขะเขยง ความไม่ไว้ใจ อยากทำลาย หรือคิดในแง่ร้าย อยากให้สิ่งที่เกลียดชังนั้นได้รับความเสียหาย ถ้าเป็นพฤติกรรมแสดงออกก็จะแสดงออกในลักษณะการต่อต้าน การคัดค้าน การหลีกเลี่ยง หรือทำลายไม่ให้ความร่วมมือ

ทั้งนี้ Charles Watking (อ้างใน จัสมิน สุวรรณชีพ, 2544) ได้เสนอการวิเคราะห์เงื่อนไขที่สำคัญของความขัดแย้ง ในนิยามเชิงปฏิบัติ ดังนี้

1. ความขัดแย้งต้องมีบุคคลอย่างน้อย 2 ฝ่าย ซึ่งสามารถสร้างความขัดแย้งนั้นเกิดขึ้น
2. ความขัดแย้งเกิดขึ้นเนื่องจากการเกิดความต้องการเหมือนกันในวัตถุประสงค์ แต่วัตถุประสงค์นั้นไม่อาจได้รับร่วมกันได้
3. แต่ละฝ่ายที่เกิดความขัดแย้งจะมีการกระทำที่เป็นทางเลือก ที่เป็นไปได้ 4 อย่าง คือ
 - 3.1 ได้รับวัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกัน
 - 3.2 ยุติความขัดแย้ง

3.3 สร้างการต่อต้านฝ่ายตรงข้าม

3.4 ติดต่อสื่อสารบางประการกับฝ่ายตรงข้าม

4. แต่ละฝ่ายที่มีความขัดแย้งอาจมีค่านิยมหรือระบบการรับรู้ที่แตกต่างกัน
5. แต่ละฝ่ายมีทรัพยากรที่อาจจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงอันเนื่องมาจากการนำทางเลือกของการกระทำไปประยุกต์ใช้
6. ความขัดแย้งจะจบสิ้นก็ต่อเมื่อแต่ละฝ่ายมีความพึงพอใจในผลของการชนะ หรือ สูญเสีย

นอกจากนี้ Cronen, Pearce and Harris (1982, อ้างใน Dominic A. Infante and etc., 1997) ได้แสดงความคิดเห็นผ่านทฤษฎี Coordinate management of meaning (CMM) หรือทฤษฎีเกี่ยวกับการให้และตีความหมาย ซึ่งหากผู้รับสารไม่เข้าใจสาร หรือตีความไม่ตรงกับผู้ส่งสาร ซึ่งอาจมีภูมิหลัง ประสบการณ์ การรับรู้ที่ต่างกัน ก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งได้

สถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

อัลเลน ซี พิลเลย์ (1975, อ้างใน อรุณีวรรณ นาครี, 2544) ได้สรุปสถานการณ์ที่อาจเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้ง ไว้ที่น่าสนใจ ดังนี้

ความคลุมเครือของบทบาทหน้าที่ (ambiguous jurisdictions) ความไม่ชัดเจนของบทบาทหน้าที่ของบุคคลแต่ละคนเป็นประเด็นหนึ่งที่สามารถนำมาสู่ความขัดแย้ง

ผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกัน (Conflict of interest) คนแต่ละคนมีความสนใจและต้องการในสิ่งต่างๆรอบตัวต่างกันออกไป ถ้าต่างได้รับตอบสนองในสิ่งที่ตนสนใจและต้องการ ปัญหาก็ไม่เกิดขึ้น แต่เมื่อไหร่ที่ตนไม่สามารถทำหรือได้รับตอบสนองในสิ่งที่ตนชอบ ในสิ่งที่ตนต้องการ อันเนื่องมาจากความต้องการของตนขัดแย้งกับผู้ที่อยู่ด้วยกันแล้ว ความไม่พอใจและความขัดแย้งมักจะเกิดขึ้น

อุปสรรคทางการสื่อสาร (Communication barriers) คนที่มีการสื่อสารระหว่างกันและกันน้อย หรือไม่มีการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน เนื่องจากถูกจำกัดหรือแยกจากกันด้วยเวลาหรือหน้าที่ ก็มักเกิดข้อขัดแย้งระหว่างกันได้ง่าย ทั้งนี้เพราะขาดการปฏิสัมพันธ์กันและกันทำให้เกิดทัศนคติต่อกันในเชิงลบ

ความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น (Dependence of one party) ความขัดแย้งมักทวีมากขึ้นหรือเกิดได้ง่ายขึ้นเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่เป็นอิสระ ต้องขึ้นอยู่กับคนอื่นด้วยความจำเป็น จึงเป็นสาเหตุให้เกิดความรู้สึกอึดอัด ไม่สบายใจ และไม่พอใจเมื่อคนที่ตนพึ่งพาอาศัยนั้นไม่สนองต่อความต้องการของตน

การแบ่งแยกหน่วยงานในองค์กร (Differentiation in organization) ยิ่งองค์กรมีการแบ่งแยกหน่วยงานย่อยๆ ลงไปเป็นจำนวนมากเท่าไร ความขัดแย้งก็มักเกิดมากขึ้น ทั้งนี้เพราะการแบ่งย่อยลงไปมักเป็นปัญหาด้านความคลุมเครือของบทบาทหน้าที่ในด้านการสื่อสารระหว่างกันและกัน

เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น หากไม่ได้การใส่ใจหรือเพิกเฉย อาจนำมาซึ่งความรุนแรงหรือก่อให้เกิดอคติระหว่างบุคคล หรือระหว่างกลุ่ม การสื่อสารจึงเป็นวิธีที่จะนำมาซึ่งความเข้าใจและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นระหว่างคู่ขัดแย้ง

การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

อิรันท์ อนุวัชศิริวงศ์ (อ่างใน อรุณีวรรณ นาครี, 2544) ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการสื่อสารกับความขัดแย้งไว้ดังนี้ จากการศึกษาถึงผลของพฤติกรรมความขัดแย้งชี้ให้เห็นว่าภายใต้บริบทของการสื่อสารที่มีเงื่อนไขของความขัดแย้ง การสื่อสารจะกลายเป็นเครื่องมือที่ใช้ป้องกันตัว ใช้บังคับ และมีการควบคุมพฤติกรรมระหว่างกันอย่างสูง การแก้ปัญหาด้วยวิธีการสื่อสารจึงจำเป็นต้องอาศัยทักษะในการสื่อสารระหว่างบุคคล

จากข้างต้น สรุปได้ว่า การสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยขจัดความขัดแย้ง ซึ่งการแก้ปัญหาด้วยการสื่อสารนั้นอาจประสบความสำเร็จได้ด้วยหลายวิธีการ หรือหลายช่องทาง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบท และระดับของความขัดแย้งที่มีอยู่ ทั้งนี้มีแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์เพื่อขจัดความขัดแย้ง ดังนี้

ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (Behavior) ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้น เป็นพัฒนาการที่เชื่อมโยงกับการปรับเปลี่ยน ความรู้ (knowledge) ทักษะ (attitude) และความเชื่อ (believe) ของผู้รับสาร การสร้างความเข้าใจร่วมกัน ด้วยวิธีการต่างๆ จะทำให้ความคิดเห็นที่ไม่ลงรอยกันนั้นสลายไป และก่อให้เกิดความคิดเห็นในทางที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ส่งสาร

โดย จุมพล รอดคำดี (2532) ได้สรุปว่า ในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์นั้น มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอยู่ 3 ระดับ

1. การเปลี่ยนแปลงความคิด สิ่งที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ จะมาจากข้อมูลข่าวสารใหม่ ซึ่งอาจจะมาจากบุคคลอื่น

2. การเปลี่ยนความรู้สึก การเปลี่ยนในระดับนี้จะมาจากประสบการณ์หรือความประทับใจ หรือสิ่งทำให้เกิดความสะเทือนใจ

3. การเปลี่ยนพฤติกรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการดำเนินชีวิตในสังคมซึ่งไปมีผลต่อบุคคล ทำให้ต้องปรับพฤติกรรมเดิมเสียใหม่

ทั้งนี้ ธีรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์ (อ้างถึงใน อรุณีวรรณ นาครี, 2544) ได้เสนอวิธีการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง 2 วิธีการ ได้แก่ การปรึกษาหารือ และการไกล่เกลี่ยสื่อกลาง ซึ่งแต่ละวิธีมีลักษณะเฉพาะ ดังนี้

4. การปรึกษาหารือ วิธีนี้เป็นวิธีที่ทั้งสองฝ่ายเผชิญปัญหาหารือกันแก้ไขปัญห โดยไม่ต้องผ่านสื่อกลาง เพื่อหาข้อตกลงที่เป็นที่พอใจและยอมรับของทั้งสองฝ่าย โดยทำความเข้าใจความตกลงกันด้วยเหตุผล ปราศจากความรู้สึกและอารมณ์เข้าไปเกี่ยวข้อง

5. การไกล่เกลี่ย ตกลงโดยผ่านสื่อกลาง วิธีนี้เป็นวิธีที่ต้องอาศัยทักษะความสามารถของสื่อกลางที่ทั้งสองฝ่ายให้ความไว้วางใจในการเจรจาไกล่เกลี่ย ตัวกลางจะต้องมีความสามารถในการควบคุมสถานการณ์การสื่อสารไม่ให้มีการโต้แย้งกันด้วยอารมณ์ ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามประนีประนอมคู่ขัดแย้งให้หันเหไปตามแนวทางที่ต้องการ โดยไม่ให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจว่าเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ในฐานะเสมือนนักการทูตของพระราชชายา จิตรจำนงค์ สุภาพ (2535) ได้สรุปทฤษฎีพิธีการทูต (Protocol theory) ที่เป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างในกระบวนการทางการทูต และเป็นโครงสร้างในส่วนที่เป็นพฤติกรรมที่มีพลังส่งเสริม หรือมีส่วนสนับสนุนให้การเจรจานั้นประสบความสำเร็จได้ ซึ่งหลักการสำคัญในพิธีทางการทูต ได้แก่ การทักทาย หรือการโอบอ้อมอารีย์

(Greeting) การต้อนรับขับสู้ (Reception) การฝากความระลึกถึง (Regarding) การเยี่ยมเยียน หรือเยี่ยมค่านับ (Visiting) และการล็อบบี้ (Lobby)

Donn Byrne (1971, อ้างใน Dominic A. Infante and etc., 1997) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความชอบพอกันระหว่างบุคคล ในทฤษฎี Reinforcement Theory ว่า คนเราจะชอบพอกัน เมื่อใครคนนั้นให้รางวัลแก่เรา (we like and are attracted to those who reward us) นอกจากการให้รางวัลแล้ว Byrne ยังมีงานวิจัยที่แสดงว่า ความคล้ายคลึงกัน (Similar) ทำให้คนเราชอบพอกัน ซึ่งหากเรามีความเชื่อว่าอีกฝ่ายมีความเหมือน หรือคล้ายกับเราแล้ว เราก็จะชอบอีกฝ่าย (If we believe people are similar to us, we are more attracted to them)

ทั้งนี้ Bersheid and Walster (1978, อ้างใน Dominic A. Infante and etc., 1997) ได้สรุป มิติของความคล้ายกันซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้คนเราชอบพอกันไว้ 6 มิติ ดังนี้ ทศคติ (attitude) ลักษณะนิสัย (personality) ลักษณะทางกายภาพ (physical) บุคลิกภาพ (characteristics) สถานภาพทางสังคม (social characteristics) ความฉลาด (intelligence) และการศึกษา (education)

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2533) กล่าวว่า พฤติกรรมเป็นการแสดงออกของบุคคล โดยมีพื้นฐานมาจากความรู้และทัศนคติที่แตกต่างกัน และได้สรุปวิธีการโน้มน้าวใจให้เกิดพฤติกรรม ดังนี้

1. การปลุกเร้าอารมณ์ (Emotional Arousal) เพื่อให้เกิดความตื่นเต้น ระวังในการติดตามไม่ว่าด้วยภาพ หรือเสียง

6. การแสดงความเอาใจเขาใส่ใจเรา (Empathy) ด้วยการแสดงความอ่อนโยน เสียสละและความกรุณาปราณี ยอมแพ้ เพื่อความแพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร ก็อาจโน้มน้าวใจให้ผู้คนยอมรับได้

7. การสร้างแบบอย่างขึ้นในใจ (Internalized Norm) เป็นการสร้างมาตรฐานอย่างหนึ่งขึ้นเพื่อให้มาตรฐานนั้นปลูกศรัทธาและเป็นตัวอย่างแก่ผู้รับสารที่จะต้องปฏิบัติตาม

8. การให้รางวัล (Reward) การแสดงน้ำใจ โดยการให้ของขวัญในวาระต่างๆ หรือเมื่อทำการใดที่บรรลุเป้าหมาย หรือเป็นการให้กำลังใจ

และผลของการโน้มน้าวใจในวิธีข้างต้น ก่อให้เกิดพฤติกรรมพื้นฐานสองแบบ คือ กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมใหม่ๆ หรือให้มีพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง (Activation) และ หยุดยั้งพฤติกรรมเก่า (Deactivation)

Altman และ Taylor (1973, อ้างใน เมตตา วิวัฒนานุกูล, 2547) ได้เสนอแบบจำลองเกี่ยวกับวิธีการ และการพัฒนาของการสื่อสารระหว่างบุคคลต่างวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน สำคัญ 4 ขั้นตอน ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างการติดต่อสื่อสาร หรือสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลต่างวัฒนธรรม ดังนี้

ขั้นการแนะนำ (orientation) เป็นขั้นที่สะท้อนให้เห็นลักษณะการแสดงออกและตอบสนองของความเป็นไปตามภาพรวมทางวัฒนธรรมของคู่สนทนา หรือผู้ที่ติดต่อสื่อสารด้วย และผู้สื่อสารก็จะระวังการแสดงบุคลิกนิสัยของตัวเองอย่างเต็มที่ เนื้อหาการสนทนาก็จะเน้นเป็นเรื่องกว้างๆ ทั่วไป รอบนอกตัว

ขั้นการเริ่มแลกเปลี่ยนอารมณ์/ความรู้สึก (Exploratory affective exchange) เป็นขั้นที่คู่สื่อสารเริ่มรู้สึกเป็นมิตรต่อกัน มีความผ่อนคลายไม่ต้องระมัดระวังการวางตัวหรือแสดงออกมากนัก แต่การผูกมัดตัวเองในเรื่องใดก็ตามจะยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจน ถ้ามีก็เป็น การผูกมัดชั่วคราวหรือในเรื่องที่ไม่ลึกซึ้งนัก

ขั้นการแลกเปลี่ยนอารมณ์/ความรู้สึกอย่างเต็มที่ (Full affective exchange) เป็นขั้นที่ความสัมพันธ์ก่อตัวอย่างแน่นแฟ้น มีความสนิทสนมและไว้วางใจกันมาก มีการคุยอย่างไม่ปิดบังและเปิดเผยตนเองมาก เรื่องที่จะคุยจะเป็นเรื่องใกล้ตัวและมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้น ภาพรวมทางวัฒนธรรมของแต่ละบุคคลไม่มีความสำคัญ

ขั้นการแลกเปลี่ยนอย่างมั่นคงคงที่ (Stable exchange) เป็นขั้นที่คู่สื่อสารไม่มีการแยกเป็นเขาเป็นเรา มีความเข้าใจและไว้วางใจกันและกันเต็มที่ ความเข้าใจผิดต่างๆ ความขัดแย้งต่างๆ แทบจะไม่มีในขั้นนี้ เนื่องจากมีการสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ

นอกจากนี้ Glamble and Glamble (อ้างใน จัสมิน สุวรรณชีพ, 2544) ได้เสนอวิธีการจัดการกับความขัดแย้งระหว่างบุคคลอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยหลัก 6 ประการ ดังนี้

1. ต้องตระหนักว่าความขัดแย้งสามารถระงับลงได้ด้วยการใช้เหตุผล ความขัดแย้งจะมีโอกาสแก้ไขได้ดียิ่งขึ้น ถ้าผู้ขัดแย้งกันรู้ว่ามีทางออก โดยอาจถอยตัวออกจากการโต้

เถียง หรือยอมอีกฝ่ายหนึ่งซะ หรือ หันเหวี่ยงความสนใจจากเรื่องนั้น ค้นหาสาเหตุหรือข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้น โดยไม่กล่าวโทษกัน หรือไม่พยายามบังคับให้ฝ่ายหนึ่งยอมรับความคิดเห็นของตน

2. หาคำอธิบายความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ต้องหาคำอธิบายให้ได้เสียก่อนว่าทำไมจึงเกิดความขัดแย้งขึ้น อะไรเป็นจุดที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ฝ่ายใดที่มีความรู้สึกต่อประเด็นที่มีความขัดแย้ง และจากนั้นหาวิธีที่ทำให้ชนะทั้ง 2 ฝ่าย กล่าวคือ ทั้งสองฝ่ายพอใจนั่นเอง

3. ตรวจสอบความเข้าใจให้ถูกต้อง ความเข้าใจผิดต่อพฤติกรรมของผู้อื่นอาจเกิดขึ้นได้เสมอ ดังนั้น จึงต้องพิจารณาว่าท่านเข้าใจอีกฝ่ายหนึ่งถูกต้องแล้วหรือไม่

4. เสนอแนะแนวทางแก้ไขที่เป็นไปได้ จุดประสงค์ของข้อนี้คือ การร่วมมือกันหาทางแก้ไขโดยประเมินว่าข้อเสนอดูดีที่เหมาะสมที่สุด

5. ประเมินทางแก้ไขปัญหาและเลือกวิธีที่ดีที่สุด พิจารณาว่าวิธีใดที่จะทำให้มีฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ชนะ วิธีใดที่ทำให้กลายเป็นผู้แพ้ทั้ง 2 ฝ่าย และวิธีใดที่นำไปสู่ชัยชนะทั้ง 2 ฝ่าย จากนั้นจึงเลือกวิธีที่ คู่ขัดแย้ง ทั้ง 2 ฝ่ายเป็นผู้ชนะ

6. ทดลองใช้ทางแก้ไขปัญหาและประเมินผล พิจารณาว่าทางแก้ไขที่เลือกใช้นั้นได้ผลหรือไม่

โดยปกติแล้วความขัดแย้งจะไม่ทำลายความสัมพันธ์ หากความขัดแย้งนั้นเกิดขึ้นจากความแตกต่างกันจริงๆ ซึ่งสามารถแก้ไขได้ อีกทั้ง อาจส่งเสริมความสัมพันธ์ให้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย จากงานวิจัยของ Health and Bryant (1992, อ้างใน จัสมิน สุวรรณชีพ, 2544) สรุปว่าการแก้ไขความขัดแย้งนั้นมีอยู่ 4 วิธี คือ

1. การประนีประนอม (Compromise) คือ ทั้งสองฝ่ายต่างแลกเปลี่ยนความรู้สึกความต้องการ เพื่อให้ทราบความรู้สึกหรือความต้องการที่แท้จริงของแต่ละฝ่าย และค่อยหาวิธีหรือทางเลือกที่ทั้งสองฝ่ายพอใจ

2. การแข่งขัน (Competition) การคาดการณ์ว่าใครเป็นผู้ชนะและใครเป็นผู้แพ้ โดยอยู่ภายใต้เงื่อนไข ซึ่งถ้าเป็นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น การแข่งขันจะไม่รุนแรง และความขัดแย้งนั้นอาจนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น

3. การปรับให้เหมาะสม (Accommodation) หมายความว่า ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะพยายามลดความขัดแย้งลง โดยปรับอารมณ์หรือความรู้สึกของอีกฝ่ายให้สงบลง

4. การหลีกเลี่ยง (Avoidance) เป็นอีกวิธีหนึ่งซึ่งฝ่ายหนึ่งจะหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง โดยอาจเดินออกไป หรือหันเหความสนใจโดยการเปลี่ยนเรื่อง หรือใช้อารมณ์ขัน เป็นต้น

ระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวงนั้น ปรากฏความขัดแย้ง ระหว่างพระราชชายากับผู้คนในวังหลวง ซึ่งอาจเกิดขึ้นด้วยหลายสาเหตุด้วยกัน ดังนั้นแล้ว จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ทรงใช้การสื่อสารเพื่อขจัดปัญหานั้นอย่างไร ผ่านแนวคิดและทฤษฎีที่ปรากฏข้างต้น

5. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

เมื่อสังคมมนุษย์เปลี่ยนจากสังคมเดี่ยว หรือการสื่อสารเฉพาะกลุ่มคนที่มาจากวัฒนธรรมเดียวกันมาเป็นการสื่อสารข้ามกลุ่ม ที่อาจจะมีวัฒนธรรมเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน และวัฒนธรรมแตกต่างกัน ความเข้าใจเฉพาะการสื่อสารในวัฒนธรรมของตนเองหรือการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรมเดียวกัน จึงไม่เพียงพอ

Jadt (1998, อ้างใน เมตตา วิวัฒนานุกูล, 2547) กล่าวว่า มนุษย์จำเป็นต้องติดต่อสื่อสาร หรือพบปะกับคนจากหลากหลายวัฒนธรรม มนุษย์มีหน้าที่ ที่จะต้องเข้าใจความแตกต่างของวัฒนธรรมต่างๆ ยอมรับในความต่างต่างนั้นๆ และพัฒนาตนเองให้มีประสิทธิภาพในการสื่อสารต่างวัฒนธรรม และเชื่อว่า การที่เรารู้จักวัฒนธรรมอื่นมากๆ จากหลากหลายวัฒนธรรม จะทำให้เรารู้จักตนเองและเข้าใจคนอื่นมากขึ้น

ประเภทของวัฒนธรรม

การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมจึงเป็นหนึ่งในการสร้างเข้าใจอันดี ระหว่างกลุ่มซึ่งวัฒนธรรมที่ทำการแลกเปลี่ยนนั้น เมตตา วิวัฒนานุกูล (2547) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับทางวัตถุ (Material Culture) ได้แก่สิ่งของ หรือวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สิ่งก่อสร้าง เครื่องแต่งกาย อาคาร อาหาร เป็นต้น

วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับวัตถุ (Non-Material Culture) วัฒนธรรมประเภทนี้ เน้นสิ่งที่ไม่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ นามธรรม (abstract) ได้แก่ ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี นาฏศิลป์ ศิลปะ สุนทรียศาสตร์ ค่านิยม เป็นต้น

ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มนั้น มีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ ทักษะและพฤติกรรม หรือ KAP อันจะนำไปสู่ การรับปฏิบัติ หรือการรับเอาวัฒนธรรมนั้น มาปรับใช้ หรือ เรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

ทฤษฎีการเรียนรู้ ทักษะ และพฤติกรรม (KAP)

แนวความคิดนี้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของ 3 ตัวแปร คือ ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Attitude) และการยอมรับปฏิบัติ (Practice) หรือเรียกว่า แบบจำลอง KAP ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อสารเพื่อให้ความรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และนำไปสู่การปฏิบัติ ในที่สุด

ซึ่งความรู้(Knowledge) หมายถึง การได้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อเท็จจริง รูปแบบ วิธีการ กฎเกณฑ์ แนวปฏิบัติ สิ่งของ เหตุการณ์ โดยวิธีการต่างๆ ซึ่งสามารถแบ่งความรู้ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหา ความรู้เกี่ยวกับวิธีและการดำเนินการเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และความรู้เกี่ยวกับการรวบรวมแนวความคิดและโครงสร้าง

การให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ซึ่งมีผู้รับสารเป็นคนต่างวัฒนธรรมอาจไม่เข้าใจ หรือมีความเชื่อ หรือทัศนคติต่อวัฒนธรรมของผู้ส่งสารที่ไม่ถูกต้อง ดังนั้นผู้ส่งสารจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการให้ความรู้ในเรื่องหรือสิ่งที่ต้องการสื่อสาร เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง นำไปสู่ การสร้างหรือเปลี่ยนทัศนคติ อันนำไปสู่การรับเอาวัฒนธรรมนั้นๆไปปฏิบัติ หรือมีพฤติกรรมพึงพอใจ ต่อวัฒนธรรมของผู้ส่งสาร ทั้งนี้การรับเอาวัฒนธรรมใหม่นั้น มีแนวคิดเกี่ยวกับการรับ นวัตกรรม (Innovation) ซึ่งแสดงถึงกระบวนการสื่อสารเพื่อรับเอา วัฒนธรรมหรือสิ่งใหม่ๆ ดังนี้

ทฤษฎีการรับนวัตกรรม (Innovation Adaptation)

Rogers (กาญจนา แก้วเทพ, 2545) ได้รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเชิงประจักษ์ จำนวนมาก เพื่อแสดงให้เห็นว่า เมื่อมีการแนะนำนวัตกรรมด้านเทคโนโลยีใหม่ๆ จะต้องผ่านขั้นตอนใดบ้างก่อนจะได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ดังนี้

Awareness เป็นขั้นตอนแรก เป็นขั้นตอนในการสร้างความตระหนัก ให้แก่ผู้รับสาร ผ่านวิธีการต่างๆ

Early Adopters นวัตกรรมมักได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มเล็กๆ ก่อน ซึ่งอาจเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับอยู่แล้วบ้าง

Opinion Leaders เป็นกลุ่มคนที่เรียนรู้จาก Early Adopters และทดลองใช้นวัตกรรมนั้นด้วยตนเอง

Opinion Followers หาก Opinion Leaders ค้นพบว่านวัตกรรมนั้น เป็นสิ่งมีประโยชน์ ก็ชักชวนต่อๆ กัน

Laggards หรือ Late Adopters ขั้นสุดท้าย ภายหลังจากที่คนส่วนใหญ่ยอมรับนวัตกรรมไปแล้ว กลุ่ม Laggards มักเป็นกลุ่มสุดท้ายที่เปลี่ยนแปลงตัวเองให้ยอมรับนวัตกรรม

ในบางกรณีที่พฤติกรรมไม่เป็นไปตามเจตนาของของผู้ส่งสาร ซึ่ง Rogers (กาญจนา แก้วเทพ, 2545) ได้เสนอแนวความคิด ในกรณีที่ผู้รับสารไม่ตอบสนองต่อนวัตกรรม ดังนี้

การให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการใช้ให้มากขึ้น กล่าวคือ ต้องให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการเกี่ยวกับกลุ่มเป้าหมายให้เข้าใจอย่างแท้จริงถึงวิธีการใช้หรือการปฏิบัติต่อสิ่งที่เผยแพร่

การให้คำแนะนำในการปฏิบัติ ซึ่งสามารถทำได้โดย ใช้ผู้นำทางความคิดเข้าไปติดต่อกับสมาชิก โดยให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด

ให้รางวัลแก่ผู้ที่ยอมรับปฏิบัติ เพื่อเป็นการจูงใจแก่สมาชิกอื่นๆ ที่ยังไม่ยอมรับ และเพื่อเป็นการเสริมกำลังใจให้ผู้รับปฏิบัติ

ใช้กลยุทธ์ในการโน้มน้าวใจโดยวิธีการใช้สื่อบุคคล โดยให้บุคคลที่เป็นผู้นำทางความคิดเข้าไปติดต่อกับสมาชิก หรือกลุ่มเพื่อนฝูงเพื่อโน้มน้าวใจสมาชิก ให้เกิดการยอมรับปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นแนวคิดในการศึกษาวิจัยในประเด็นการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ขณะที่ประทับอยู่ในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างวัฒนธรรมถิ่นล้านนาของพระราชชายากับวัฒนธรรมเมืองหลวง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยชุด การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน ของ วิลาสินี พิพิธกุล และคณะ พ.ศ. 2546 พบว่าปัจจัยที่กำหนดการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนเกาะเกร็ด ประกอบด้วยปัจจัยภูมิศาสตร์ ปัจจัยประวัติศาสตร์ ปัจจัยศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ปัจเจกบุคคล และปัจจัยการสื่อสาร และการสื่อสารระหว่างบุคคล(ปัจจัยด้านผู้นำ) และพบว่า ความภาคภูมิใจในตนเอง ความรักในตัวเอง ในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของตัวเอง นำไปสู่การมีความหวังในอนาคตทั้งต่อตัวเองและต่อชุมชน รวมถึงความสามารถในการจัดการวิถีชีวิต และวิถีทางเศรษฐกิจของตนเอง และของชุมชน ด้วยวิธีการของภูมิปัญญาท้องถิ่น นำมาซึ่ง ความเข้มแข็งของคนในชุมชน

งานวิจัยเรื่อง การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กป้อมในกรุงเทพมหานคร ของ สกลกานต์ อินทร์ไทร พ.ศ. 2539 พบว่าอัตลักษณ์ที่ปรากฏเด่นชัดของกลุ่มเด็กป้อมที่แสดงออกมาทางการพูดจา การประพฤติปฏิบัติตน และพฤติกรรมกรสื่อสาร มี 4 ประการ ได้แก่ อัตลักษณ์ทางเพศ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ทางถิ่นฐานและอัตลักษณ์ทางชนชั้น ดังนี้

1. อัตลักษณ์ทางเพศ หมายถึง ความตระหนักว่าเป็นหญิงหรือชาย ความตระหนักตนเองในข้อนี้มีมากน้อยต่างกัน พบว่าอัตลักษณ์ทางเพศมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุดเมื่อมีการย้ายถิ่นฐาน
2. อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หมายถึง ความตระหนักว่าตนมีเชื้อชาติใด ชาติพันธุ์หรือเชื้อสายเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ถึงแม้ว่าเชื้อชาติจะเป็นสิ่งติดตัวมาแต่กำเนิด สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อย้ายไปอยู่ในสังคมอื่น
3. อัตลักษณ์ทางถิ่นฐาน หมายถึง ความตระหนักว่าเป็นคนในถิ่นใด (คนเมือง/ชนบท) เมื่อย้ายถิ่นเป็นเวลานานอาจทำให้ความตระหนักนี้ค่อยๆเลือนหาย
4. อัตลักษณ์ทางชนชั้น หมายถึง ความตระหนักว่าตนเองเป็นคนชั้นบนหรือชั้นล่างของสังคม เมื่อต้องตกอยู่ในสภาพที่ต่ำกว่าเมื่อย้ายถิ่น ทำให้อัตลักษณ์นี้เปลี่ยนแปลงมากที่สุด นอกจากนี้อัตลักษณ์ทางชนชั้นยังเป็นความตระหนักที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับผู้อื่นในสังคมได้ง่ายที่สุด

งานศึกษาชาวไทยลื้อในภาคเหนือของไทยของไมเคิล มอร์แมน พ.ศ.2518
พบว่าสิ่งที่กำหนดความเป็นลื้อ หรืออัตลักษณ์ของลื้อ มาจากการผูกสัมพันธ์ประวัติศาสตร์ของ
ชาวลื้อที่มีต่อเมืองที่เป็นศูนย์กลางเดิม และการเปรียบเทียบกับเมืองที่เป็นแหล่งพักพิงใหม่ โดย
เสนอแนะเพิ่มเติมว่า การศึกษาอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ ไม่ควรยึดติดอยู่กับตัวแปรเชิงวัตถุวิสัย
ต่างๆ ทางวัฒนธรรม แต่ควรศึกษาจากการจำแนกแยกแยะจากมุมมองและการให้ความหมายของ
กลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษา

**งานวิจัยเรื่องการใช้สื่อคาราโอเกะในการก่อรูปและธำรงรักษาอัตลักษณ์
ในมิติต่างๆของกลุ่ม ของ ทิพย์ธิดา เกษะนันท์ พ.ศ.2541** พบว่าหน้าที่ของสื่อคาราโอเกะที่
มีต่ออัตลักษณ์นั้นแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม เช่น ใช้การร้องเพลงเพื่อเป็นการธำรงรักษา
อัตลักษณ์ของเพื่อนร่วมรุ่น ขณะที่อีกกลุ่มใช้คาราโอเกะเป็นสื่อในการทำความรู้สึกกันท่ามกลาง
ความสนุกสนาน ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งใช้คาราโอเกะเพื่อต่อยอดอัตลักษณ์ท้องถิ่น

**งานวิจัยเรื่อง นาฏศิลป์ล้านนาในพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ของ จุริรัตน์
ตายน้อย และคณะ พ.ศ. 2543** ได้ศึกษาประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการ การฝึกหัดนาฏศิลป์
ล้านนาความสัมพันธ์ระหว่างนาฏศิลป์ล้านนากับนาฏศิลป์ไทย โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร
ทางวิชาการ ตำราที่เกี่ยวข้อง แหล่งข้อมูลต่างๆ การสัมภาษณ์ทายาท และผู้ที่ได้รับการฝึกหัด
นาฏศิลป์ล้านนาในคุ้มพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

จากการศึกษาพบว่า อาณาจักรล้านนาเป็นศูนย์รวมของคนหลายเผ่าพันธุ์ ดังนั้น
ศิลปวัฒนธรรม และการแสดงล้านนาจึงมีความหลากหลาย แล้วเกิดการผสมผสานของวัฒนธรรม
จนกลายเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น

ดังนั้นเมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการ
ถาวร พระองค์ได้นำแบบอย่างนาฏศิลป์ไทย มาผสมผสานกับนาฏศิลป์ล้านนาที่มีอยู่แล้ว
มาประดิษฐ์เป็นชุดการแสดงขึ้นมาใหม่หลายชุด ซึ่งมีลีลาท่ารำแบบล้านนาแต่มีรูปแบบ
การแปรแถวที่เป็นระเบียบพร้อมเพรียงสวยงาม

การแสดงนาฏศิลป์ล้านนาที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงปรับปรุงและประดิษฐ์
ขึ้นเป็นวิวัฒนาการ และเป็นรากฐานสำคัญ ของการแสดงนาฏศิลป์ล้านนาที่โดดเด่น
เป็นเอกลักษณ์ และได้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ทั้งนี้ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่ปรากฏทั้งหมดข้างต้น เป็นแนวคิดสำคัญที่ผู้วิจัยนำมาเป็นกรอบในการวิจัย ในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับการสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ซึ่งมีระเบียบวิธีวิจัย อันจะนำไปสู่กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ ดังจะแสดงในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง “การสื่อสารในวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี” ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับตอบคำถามนำวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) ครั้งนี้ เป็นการศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ซึ่งทำการวิเคราะห์จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง สำหรับการสัมภาษณ์นั้นผู้วิจัยได้ใช้ เทคนิคก้อนหิมะ (Snowball Technique) หรือการแนะนำต่อกันของผู้ให้สัมภาษณ์

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

แหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับการวิจัยครั้งนี้ มี 2 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. แหล่งข้อมูลประเภทเอกสาร แบ่งออกเป็น
 - 1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ จดหมายเหตุ เอกสาร หลักฐานที่จัดบันทึกไว้ พระราชหัตถเลขา พระราชโทรเลขของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระหัตถเลขา และพระโทรเลขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
 - 1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ เอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา และวิทยานิพนธ์
 - 1.3 ข้อมูลตติยภูมิ (Tertiary Source) ได้แก่ นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมท และเรื่องเล่าในวังหลวง ของ ม.ล.เนื่อง นิลรัตน์

2. แหล่งข้อมูลประเภทบุคคล แบ่งออกเป็น

2.1 เจ้านายฝ่ายเหนือ ทายาทของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เรียงลำดับตามวันที่สัมภาษณ์ได้แก่

คุณหญิงเจ้าวิพันธุ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล ธิดาของเจ้าราชบุตร ทายาทของ เจ้าแก้วนวรรฐ ผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 9 พระเชษฐาของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2547 ณ จังหวัดเชียงใหม่¹

เจ้าสุริย์ ณ เชียงใหม่ ธิดาของเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ ทายาทของเจ้าอุปราช บุญทวงศ์ พระอนุชาเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 7 พระบิดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2547 ณ จังหวัดเชียงใหม่²

เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ เจ้าพงษ์อินทร์ ทายาทของเจ้าแก้วนวรรฐ ผู้ครองนคร เชียงใหม่องค์ที่ 9 พระเชษฐาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2547 ณ กรุงเทพมหานคร³

2.2 นักวิชาการ

อาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร อาจารย์ประจำคณะศิลปกรรมศาสตร์ ผู้อำนวยการ จัณนิทรรศการพระตำหนักดาราภิรมย์ นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญพระประวัติของ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทำการสัมภาษณ์ จำนวน 4 ครั้ง ดังนี้

ครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ณ กรุงเทพมหานคร

ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ณ กรุงเทพมหานคร

ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2547 ณ จังหวัดเชียงใหม่

และครั้งที่ 4 เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2547 ณ กรุงเทพมหานคร

¹ คูภาคผนวก ก

² คูภาคผนวก ก

³ คูภาคผนวก ก

การวิเคราะห์และประเมินคุณภาพของข้อมูล

ข้อมูลในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และประเมินคุณภาพของข้อมูล เพื่อให้เป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือที่สุด โดยอาศัยหลักการดังต่อไปนี้ (อรวรรณ ปิลาฉนนโหวาท, 2547)

1. จากภายนอก (External Criticism)

- ความมี authority ของผู้เขียน ซึ่งได้แก่ นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ เจ้านายฝ่ายเหนือ ทายาทของพระราชชายาฯ พระบรมวงศานุวงศ์ เป็นต้น
- ความแท้/เทียมของหลักฐาน (Authenticity) หลักฐานที่แท้จริงนั้น ได้แก่ หลักฐานที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร อาทิ พระราชหัตถเลขา พระราชโทรเลขของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล เป็นต้น

2. จากภายใน (Internal Criticism)

- Credibility มุ่งหาความหมายที่แฝงเร้นและเปรียบเทียบกับข้อมูลอื่นๆ เป็นภารกิจสำคัญ ยิ่งไกลไปในอดีตก็ยิ่งผิดพลาดมากขึ้น ถ้าได้เห็นได้รู้ได้เห็นด้วยตนเองก็จะยิ่งถูกต้องมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับหลักฐานที่ใกล้ระยะเวลาดังกล่าวมากที่สุด ซึ่งได้แก่ พระราชหัตถเลขา พระราชโทรเลข รวมถึงพระหัตถเลขา และพระโทรเลขของพระราชชายา ทั้งนี้ บันทึกจากบุคคลที่บันทึกจากเหตุการณ์ที่ได้ประสบ หรือใกล้เคียงระยะเวลาจริง อาทิ พระนิพนธ์ของ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล หนังสือของเจ้าแก้วนรวิรุฐ และเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ เป็นต้น
- Reliability ความน่าเชื่อถือของข้อมูล ซึ่งเกิดจากการตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อหาข้อมูลที่ถูกต้อง ให้ตรงกันมากที่สุด อาทิ บันทึกของชาวต่างชาติ เทียบกับ พงศาวดารไทย เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เพื่อรวบรวมข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแบ่งตามประเภทของข้อมูล ดังนี้

1. ข้อมูลประเภทเอกสาร

ข้อมูลประเภทเอกสารทั้งในส่วนของ ข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิและ ข้อมูลตติยภูมินั้น ผู้วิจัยรวบรวมจากแหล่งข้อมูลทางการศึกษา และสถาบันต่างๆที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุ หอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ สำนักวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักบริการหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์พระตำหนักดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่ รวมถึงเอกสารที่ได้รับการอนุเคราะห์จากเจ้านายฝ่ายเหนือและนักวิชาการ

2. ข้อมูลประเภทบุคคล

การเก็บรวบรวมข้อมูลประเภทบุคคลทั้งสองกลุ่มนั้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยใช้เทคนิคก้อนหิมะ (Snow Ball Technique) หรือการแนะนำต่อกันไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์เจ้าดารารัศมี ในการประสานงานขั้นต้น ส่วนประเด็นในการสัมภาษณ์นั้น อยู่ในกรอบของการวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารในวังหลวง ทั้ง 3 รูปแบบคือ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม โดยข้อมูลที่ได้นั้นเป็นข้อมูลที่ผู้ให้สัมภาษณ์ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ประสบหรือรับฟังคำบอกเล่ามาจากผู้ใกล้ชิด พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้รวบรวมเอาบทสัมภาษณ์ที่ปรากฏในเอกสาร ตำรา และหนังสือ ซึ่งมีผู้สนใจศึกษามาก่อนแล้ว ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้จะเป็นบทสัมภาษณ์ของบุคคลเกี่ยวข้องที่เสียชีวิตแล้ว หรือไม่สามารให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยได้เนื่องจากความชราภาพ อาทิ บทสัมภาษณ์ของท่านผู้หญิงฉัตรสุตา วงศ์ทองศรี พระนัดดาคนสนิทที่พระราชชายาทรงอุปการะ เป็นต้น รวมถึงข้อมูลที่ได้จากบทความและการสัมภาษณ์นักวิชาการ อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการวิเคราะห์เชิงวิชาการ

การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลที่สำคัญต่อการศึกษากลับแล้ว ผู้วิจัยทำการตีความ (Interpretation) โดยอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ตามแนวทางการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (อรรณวน ปิรันธน์โอวาท, 2547) ดังนี้

1. Creative Imagination การสร้างจินตนาการถึงสถานการณ์ต่าง ๆ จากสภาพแวดล้อมที่ปรากฏในอดีต
2. Historical Thinking มุ่งศึกษาสาเหตุ ความสัมพันธ์ของสาเหตุ วิวัฒนาการของขั้นตอน และ historical Understanding : เข้าใจในสถานการณ์ที่ไม่ได้เขียนไว้ เช่น ความจำเป็นของคนในอดีต
3. Judicious Interpretation ซึ่งเป็นการตีความอย่างเที่ยงธรรม โดยพิจารณาทั้งเหตุ (pros) และ ผล (cons)

การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยจะใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลและผลการวิจัย แบบพรรณนา (Description) และแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนตามรูปแบบการสื่อสาร ตามลำดับ ดังนี้ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัย “การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี” โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

- 1.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์
- 1.2 วิธีการสื่อสาร และผลการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

ส่วนที่ 2 การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

- 2.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง
- 2.2 วิธีการสื่อสาร และผลการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

ส่วนที่ 3 การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

- 3.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม
- 3.2 วิธีการ และผลของการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

ผู้วิจัยได้รวบรวมการสัมภาษณ์จาก คุณหญิงเจ้าวรีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล เจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ เจ้าสุรีย์ ณ เชียงใหม่ และอาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร รวมถึงศึกษาเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง โดยสถานการณ์การสื่อสาร ผู้วิจัยได้ระบุถึง บริบท ที่เป็นแรงจูงใจให้เกิดการสื่อสาร ในส่วนของวิธีการของการสื่อสารนั้นจะเป็นการวิเคราะห์ช่องทางในการสื่อสาร รวมถึงสื่อที่ใช้ในการสื่อสารและศึกษาผลของการสื่อสารที่สืบเนื่องจากการสื่อสาร อนึ่ง ข้อความที่ได้ยกมาอ้างอิงในบทนี้นั้น ผู้วิจัยได้คงการสะกด และไวยากรณ์ ตามต้นฉบับ

ส่วนที่ 1 การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

1.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์

ระหว่างที่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีประทับ ณ วังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์นั้น ปรากฏบันทึกไว้มากมายว่า พระองค์ทรงคงอัตลักษณ์แห่งล้านนาไว้ได้อย่างดียิ่ง หากจะกล่าวถึงปริบทที่เป็นแรงจูงใจหลายๆประการที่ผลักดันให้เกิดความทนง ความมั่นใจในการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ล้านนาต่างๆที่อยู่ท่ามกลางสถาบันอันประพุกดิวิวัฒนธรรมหลักของประเทศนั้น จากการสัมภาษณ์ ทายาทพระราชชายาฯ คือ เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2547 คุณหญิงเจ้ารวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2547 และ เจ้าสุรีย์ ณ เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2547 รวมถึงการศึกษาเอกสารทางวิชาการนั้น พบว่าแรงจูงใจโดยพื้นฐาน เกิดขึ้นด้วยสาเหตุทางความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ ความภาคภูมิใจแห่งการเป็นเจ้าหญิงนครล้านนา

โดยดินแดนล้านนานั้นมีประวัติอันยาวนาน หากจะนับตั้งแต่ครั้งพญามังรายปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายที่ได้ก่อตั้งอาณาจักรขึ้น โดยสถาปนาเวียงกุมกาม (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสารภี เชียงใหม่) 2 ปี ก่อนหน้าที่จะสร้างนครเชียงใหม่ขึ้นเป็นเมืองหลวงใหม่ ในปี พ.ศ. 1839 ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกันกับประวัติศาสตร์ไทยครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี นอกจากนี้ยังมีข้อสรุปที่ว่า “ดินแดนล้านนาก่อนก่อตั้งอาณาจักรล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19 พบว่ามีชุมชนขึ้นอยู่ก่อนแล้ว” (สรสวดี อ่องสกุล, 2529) จากข้อสรุปดังกล่าว ทำให้แน่ใจได้ว่า ล้านนา เป็นอาณาจักรที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน และมีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันยาวนานเช่นกัน

ฐานะของล้านนาตั้งแต่เริ่มแรกนั้น อยู่ในระดับเดียวกับอาณาจักรสุโขทัย ปรากฏว่า พญาเม็งรายและพระเจ้ารามคำแหงมหาราชนั้นทรงเป็นมหามิตรกันอย่างยิ่ง เมื่อสร้างเมืองเชียงใหม่ พญาเม็งรายก็ทรงได้เชื้อเชิญพระยาร่วง หรือ พ่อขุนรามแห่งเมืองสุโขทัยและพ่อขุนงำเมืองแห่งเมืองพะเยา สหายรักทั้งสองพระองค์มาเป็นที่ปรึกษา ดังความที่ปรากฏในตำนานราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ว่า

“พระยามังรายก็ใช้อำมาตย์ผู้รู้ ผู้หลวก ไปเมืองพญายว (พะเยา) ที่อยู่ พระยา งำเมือง เมืองสุโขทัย (สุโขทัย) ที่อยู่พระยาล่วง (ร่วง) แล้วเรียกร้องเอาพระยาทั้งสอง อันเป็นมิตรรักกันด้วย พระยามังรายก็ชักเชิญว่า จักตั้งบ้านเมืองหลวงได้ยินคำว่าจา ก็โสมนัสยิ่ง” (สรสวดี อ่องสกุล, 2529)

จะเห็นได้ว่า นครเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งอาณาจักรล้านนานั้นนอกจากมีประวัติศาสตร์ยาวนานแล้ว ในอดีตนั้นยังมีฐานะที่ทัดเทียมกับสยามด้วย

ล้านนามีเอกราชกว่า 250 ปี เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัย พระเจ้าติโลกราช (1991-2013) ทั้งระบบเศรษฐกิจ การค้า การส่งออก และพระพุทธศาสนา กระทั่งตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ใน พ.ศ. 2101 จนถึงในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อสยามประเทศและร่วมกันขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้สำเร็จ ใน พ.ศ. 2317 นับแต่นั้น ล้านนาก็ตกเป็นเมืองประเทศราชของสยาม พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายฝ่ายเหนือของล้านนาก็เอาใจเข้าข้างสยามประเทศเสมอมา

ความเคารพยำเกรงที่ผู้ปกครองล้านนามีต่อราชวงศ์จักรีนั้น ดังปรากฏในพระโอวาทของเจ้าฟ้าชายแก้ว ซึ่งบันทึกไว้ในหนังสือ ขัตติยานีศรีล้านนา ดังนี้ การปกครองหัวเมืองประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์ เชียงใหม่ ในฐานะเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาต้องช่วยเหลือเมืองแม่ ยามมีสงคราม ต้องส่งเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงความอ่อนน้อม ส่งส่วยต้องถูกควบคุมด้วยวิธีการปกครองด้วยตราและเครื่องยศแสดงอำนาจและบารมีจากกรุงเทพฯ และต้องทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 หนสิ่งที่ผูกแน่นและมั่นคงในความจงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีของบรรดาเจ้านายของพระราชวงศ์ฝ่ายเหนือ “ทิพย์จักรวิวงศ์” ได้จารึกและจดจำด้วยพระโอวาทคำสอนนับจากเจ้าฟ้าชายแก้ว ผู้เป็นบิดา “เจ้าเจ็ดตน” จนถึงพระเจ้ากาวิละที่ได้มีพระโอวาทแก่พระญาติวงศ์ ซึ่งเจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ ประทานสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2547 เพื่อยืนยันถึงข้อความดังกล่าวที่ส่งผลให้ลูกหลานเจ้านายฝ่ายเหนือคงความจงรักภักดีต่อสยามเรื่อยมา พระโอวาทนี้ไม่ใช่เป็นพระโอวาทของนักรบ แต่เป็นพระโอวาทของผู้ครองเมือง ผู้ทรงมองอนาคตอันไกล

“...เราทั้งหลายและข้าเจ้าไพร่ไทยจึงได้อยู่เย็นเป็นสุขอยู่ต่าง
ได้อยู่กินอยู่ทานพระมหากษัตริย์เจ้าก็สุขเลี้ยงเราทั้งหลายหือเป็น
เจ้าเจียกขันเงินขันคำหือถึงฐานันดร อันเป็นกษัตริย์เมืองไท
เป็นไทยเป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ เมือง ตั้งแต่เช่นเราทั้งหลายนี้ไป
ภายหน้าสืบเช่นลูกหลานเหลนหลิดหลี่ ตราบเลี้ยง สดมุดม้วย
ราชตระกูลแห่งเราทั้งหลายแม้ลูกหลานเหลนหลิดหลี่ บุคคลใด
ผู้ยังมีใจใคร่สภพขึ้นกับด้วยพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีอยุธยาและ
จักเอาตัวและบ้านเมืองไปพึ่งเป็นข้ามาน ข้าฮ่อ ข้ากูดวากาสี แกว

ญวน ตั้งอันก็ดี บุคคลผู้นั้นคิดบ้านอย่าหือเปลือง คิดเมืองอย่าหือ
หว่า หือวินาศฉิบหายตายวายพลัน ฉิบหายเหมือนกอกกล้วย
พลันม้วยเหมือนกอลากอกคา ครั้งตายก็หือไปตคนรก แสนมหาทักบี
อย่าหือได้เกิดได้งอก ตั้งเจ้าทั้งหลายน้องนุ่่งทั้งมวลได้รักแบ่งกับ
ด้วยกันอย่างดูร้ายดูดีกัน พี่รู้พี่ปอง น้องรู้น้องกล่าว ศึกตกหัวเมือง
ช่วยกันฆ่า ศึกตกหัวเมืองช่วยกันฟัน อย่ามีใจคดเคี้ยวจาก
พระมหากษัตริย์เจ้าอยู่เกล้าอยู่หัวแห่งเรา...” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ
เชียงใหม่ , 2539)

แม้ว่าล้านนาจะตกเป็นเมืองประเทศราชของสยาม แต่ไทยยังคงให้อิสระล้านนา
ในการปกครองตนเอง โดยกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองไว้เพียง 4 ประการ (เจ้าวงศ์ศักดิ์
ณ เชียงใหม่, 2539) คือ

1. ให้ช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต
2. ให้ช่วยขยายพระราชอาณาเขต
3. ให้ช่วยเหลือในการสงคราม
4. ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองทุก 3 ปี

ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5
ถึงข้าหลวงสามหัวเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2426 ที่ยืนยันถึงการให้เกียรติอาณาจักรล้านนา ความว่า

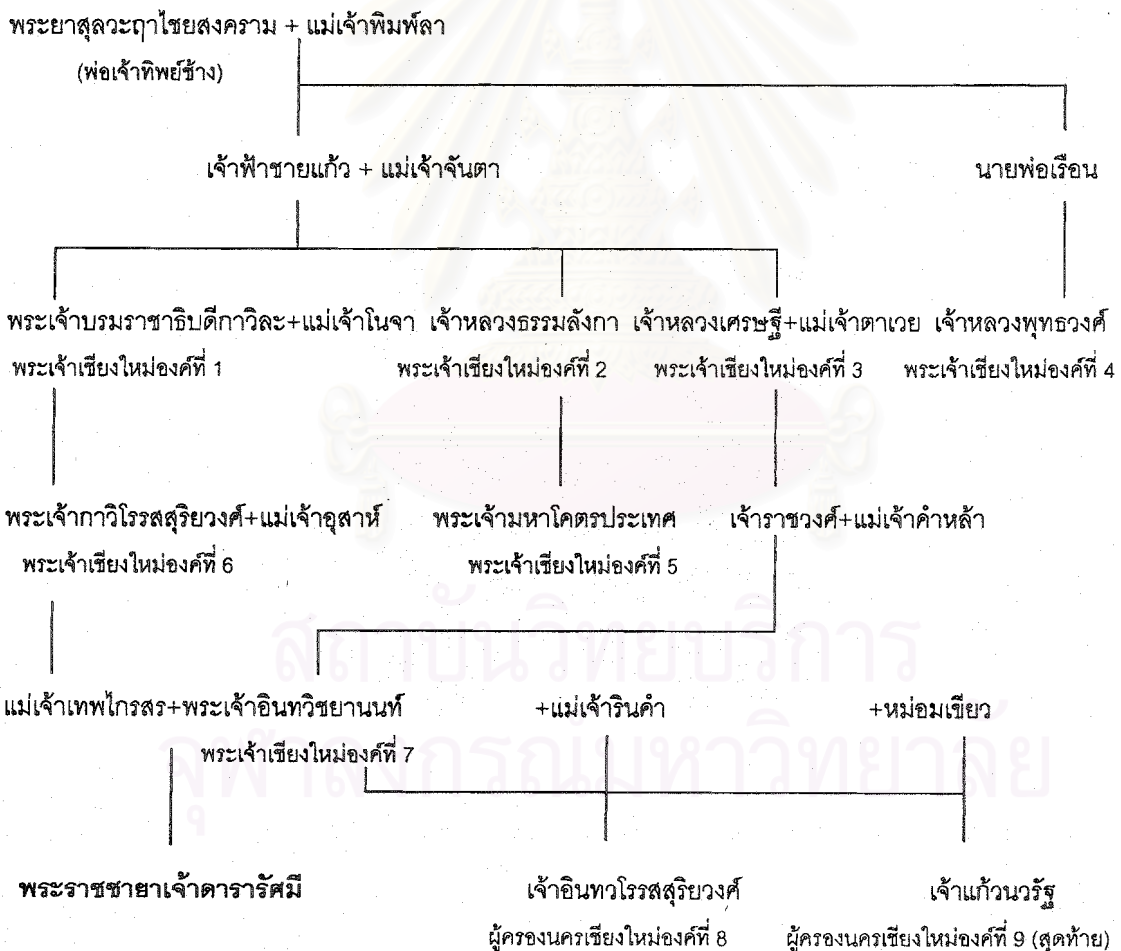
“...เรายังถือว่าเมืองเชียงใหม่ ยังไม่เป็นพระราชอาณาเขตของเราแท้ เพราะ
ยังเป็นประเทศราชอยู่...” (รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ล้านนายังคงมีเจ้าปกครองนคร มีเมืองลวannon้อยใหญ่เป็นเมืองขึ้นถึง 57 เมือง
(ปัจจุบัน คือ 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน)
โดยคงรักษานบธรรมเนียม วัฒนธรรมล้านนาเดิมให้คงอยู่ จนกระทั่งในปลายรัชสมัย ได้ทรง
ผนวกเอาประเทศราชแห่งล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศ

¹ วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ) “เจ้าหลวงเชียงใหม่” หน้า 34 พระโอรสของเจ้าฟ้าชายแก้ว เมื่อ พ.ศ. 2331 และของพระเจ้ากาวิละ เมื่อ พ.ศ. 2349
ศรีเลา เกษพรหม คัดลอกจากต้นฉบับโบราณ “ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่” CMA.HPMS ของ ดร. ฮันส์ เพนธ์.

ล้านนาได้รับการยกย่องให้เกียรติจากกษัตริย์และเจ้านายราชวงศ์จักรีเสมอมา
ตั้งนั้นแล้ว พระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายฝ่ายเหนือ จึงได้รับพระเกียรติอย่างสม่ำเสมอเช่นเดียวกัน
ความภาคภูมิใจในการเป็นชาวล้านนา เจ้าแห่งล้านนานั้น จึงดำรงและคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์
ทางวัฒนธรรม อันเป็นวัฒนธรรมแห่งความภาคภูมิใจที่สั่งสมมายาวนาน

ทั้งนี้ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงกำเนิดเป็น "สุซุมาลัยชาติ" อันหมายถึง
การที่มีเชื้อสายทั้งฝ่ายบิดาและมารดาเป็นเจ้านายเชื้อสายกษัตริย์แห่งล้านนา ทรงมีพระมารดา
แม่เจ้าเทพไกรสร สืบสายตรงจากพระเจ้าเชียงใหม่ องค์ที่ 1 อีกทั้งทรงเป็นธิดาของพระเจ้าอินท
วิชยานนท์ แห่งนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 ผู้สืบสายตรงจากพระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 3 ดังแผนภูมิภาพ
ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงสายปฐมวงศ์ ราชวงศ์เชียงใหม่ (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงประสูติ ณ นครเชียงใหม่ เมืองหลวงแห่งล้านนา ที่ซึ่งเคยมีฐานะเป็นศูนย์กลางของดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล ครอบคลุมนครต่างๆทางเหนือของประเทศไทย มีเจ้าผู้ครองนคร ภาษาไทยถิ่น ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม ประเพณี และการปกครองของตนเอง อันทำให้พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือผู้ซึ่งรับเอาความภาคภูมิใจในตัวตนของความเป็นล้านนานับแต่อดีต แม่เจ้าเทพไกรสร พระมารดาของพระราชชายาฯ ทรงมีอิทธิพลอย่างเหลือล้นในการธำรงรักษาวัฒนธรรมล้านนาและการปกครองประเทศ ในฐานะธิดาของพระแม่เจ้าแล้ว พระองค์จึงทรงได้รับอิทธิพลจากความใกล้ชิดกับพระมารดา และในฐานะธิดาพระเจ้าประเทศราชจึงทรงได้รับการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี เพื่อรักษาให้เป็นเยี่ยงอย่างอันดีงามแก่ลูกหลานล้านนาให้สืบทอดต่อไป

ภาพที่ 1 แม่เจ้าเทพไกรสรพระมารดาพระราชชายาฯ ผู้ซึ่งทรงพระอำนาจในล้านนา

(เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ภาพที่ 2 เจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี ขณะพระชนมายุ 16 พรรษา (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

ทั้งนี้เมื่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงถวายตัวรับราชการฝ่ายในฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น ที่ประทับในวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองหลวงแห่งสยามประเทศ เป็นสถานที่ซึ่งมีวัฒนธรรมอันแตกต่างจากล้านนา บรรยากาศในวังหลวงนั้น ครครังด้วยผู้คนมากมาย เป็นที่ประทับของพระมเหสีเทวีพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์รัชกาลต่างๆ เชื้อพระวงศ์ ตลอดจนเป็นที่อยู่ของเจ้าจอมหม่อมห้าม สนม นางกำนัล ข้าหลวง และข้าราชการ เป็นสถานที่ฝึกกริยามารยาท การเรียนของบุตร ธิดา ของเชื้อพระวงศ์และขุนนาง ข้าราชการต่างๆ เปรียบได้ว่าสถานที่แห่งนี้เปรียบเสมือนเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่ง ที่เป็นต้นแบบของวัฒนธรรมประเพณียุคหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์

การแสดงออกถึงความเป็นสตรีในรั้วในวังนั้น สตรีในวังหลวงทุกคนก็จะประพฤติปฏิบัติคล้ายคลึงกัน เช่น มีการไว้ผมสั้นแบบทรงดอกกระพุ่ม หรือประเพณีการแต่งกายนุ่งโจงหม่มผ้าของสตรีในวังหลวงที่ปฏิบัติเอาเยี่ยงอย่างกันนั้น มีระเบียบแบบแผนดังนี้

“... วันจันทร์นุ่งเหลืองอ่อนหม่มน้ำเงินอ่อน หรือ ... หม่มบานเย็น แต่ถ้าวันจันทร์นุ่ง ... น้ำเงินนกกพิราบ ต้องหม่มจำปาแดง ... วันอังคารนุ่งสีปูนหรือม่วงเม็ดมะปรางแล้วหม่มโคก หรือถ้านุ่งโคกหรือเขียวอ่อนต้องหม่มม่วงอ่อน วันพุธนุ่งสีถั่วก็ได้ สีเหล็กก็ได้แล้วหม่มจำปา วันพฤหัสบดีนุ่งเขียวใบไม้หม่มแดงเลือดนก หรือนุ่งสอดหม่มเขียว

อ่อน วันศุกร์นุ่งน้ำเงินแก้ห่มเหลือง วันเสาร์นุ่งเม็ดมะปรางห่ม
 โศกหรือนุ่งผ้าลายพื้นม่วงก็ห่มโศกเหมือนกัน... เวลาไว้ทุกข์ก็นุ่ง
 ผ้าลายพื้นม่วงเหมือนกัน แต่ต้องห่มสีนวล วันอาทิตย์จะแต่งเหมือน
 วันพฤหัสบดีได้ คือนุ่งเขียว ห่มแดง หรือ ...นุ่งผ้าลายสีลินจีหรือ
 สีเลือดหมูแล้วห่มโศก..." (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2506)

ภาพที่ 3 การแต่งกายของชาววัง ในเขตพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

ภาพที่ 4 การแต่งกายแบบสวาววัง หม่อมเจ้าหญิงสรรพสมบุรณ์ ดิศกุล
 หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรัตนอม ดิศกุล หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพระพรรณ ดิศกุล (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

ทั้งนี้ จุลลดา ภักดีภูมิรินทร์ ได้เล่าถึงการแต่งกายของเจ้านายในอดีต ไว้ในหนังสือ เลาะวังว่า

“...เห็นยาแต่งตัวไปงาน ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้วก็ยังเห็นย่านุ่งผ้ายกดอก ในตัวสีเขียวกันหมด สวมเสื้อแพรสีเขียวบ้าง นวลบ้าง ติดลูกไม้บ้าง แขนแคศอก ตัวเสื้อออกจะ หลวม แต่จีบรัดตรงเอว ปล่อยชายนิดหน่อย บางทีก็มีเข็มขัดถักทอเส้นเล็กๆคาดเอว สะพายแพร สีขาวหรือนวลค่อนข้างบาง ดอกในตัวเป็นแพรเฉพาะสำหรับสะพาย ยามีหลายผืน สะพายหลวมๆ มาผูกตรงเอว ใช้เข็มกลัดเพชรยึดถึงสามแห่ง เป็นเข็มกลัดรูปยาวทั้งเส้น ตรงไหล่หนึ่ง ตรงอกหนึ่ง และตรงเอวอีกหนึ่ง...การสะพายแพรอย่างที่เราเห็น เป็นการสะพายแพรในปลายรัชสมัยที่ 5 คือ ใช้แพรฝรั่งสะพายหย่อนๆพองาม เป็นแพรที่สั่งมาโดยเฉพาะสำหรับสะพาย ส่วนมากเป็นสีเขียว และนวล มีดอกในตัวเนื้อบางเบา...” (จุลลดา ภักดีภูมิรินทร์, 2532)

การที่ต้องทรงประทับอยู่ในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์นั้น แม้ว่าวัฒนธรรมของ วังหลวงจะเป็นวัฒนธรรมหลัก และสตรีในวังหลวงต่างประพฤติเอาอย่างกัน แต่กระนั้น ก็ไม่ได้มี อิทธิพลต่อความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมล้านนาถิ่นฐานบ้านเกิดของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และวัตถุประสงค์ของการยึดมั่นในการคงอัตลักษณ์ของพระองค์นั้น เจ้าแสงดาวทรงบันทึกไว้ใน หนังสือของท่านว่า

“เพื่อที่จะเผยแพร่ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี วัฒนธรรมอันดีงาม ของชาวเหนือ ให้ชาวกรุงทั้งหลาย ได้ตระหนักว่ามีได้ต่ำด้อยและด้อยความเจริญไปกว่าขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชาวกรุงแต่อย่างใดเลย” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

อีกทั้งพระราชชายาทรงได้รับพระมหากรุณาอันเป็นการให้เกียรติเจ้าล้านนาจาก เจ้าราชจักรีวงศ์ตั้งแต่บรรพกาล พระราชชายาเอง ก็ทรงได้รับเกียรติยกย่องพระองค์ตั้งแต่ครั้งทรง พระเยาว์ กล่าวคือ ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระราชชายาเข้าพิธีโสกันต์(โกนจุก) ตาม แบบอย่างราชประเพณีของเจ้านายในราชวงศ์จักรี ดังความในที่ปรากฏในหนังสือของเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ว่า “ในปี พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ จัดให้เจ้าดารารัศมีเข้าพิธีโสกันต์ตามแบบอย่าง พระราชประเพณีของเจ้านายในราชวงศ์จักรี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องโสกันต์ระดับชั้นเจ้าฟ้า (ธิดาภคินี) ให้เป็นเครื่องทรงเพื่อ การเฉลิมพระเกียรติแก่เจ้าดารารัศมีอีกด้วย” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

การได้รับการโปรดเกล้าฯนั้น มีผู้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญนี้ว่า “หนึ่งในพิธี โสกันต์นั้น มิใช่แบบอย่างประเพณีของเจ้านายฝ่ายเหนือแต่อย่างใด และไม่เคยมีปรากฏ

ในประวัติศาสตร์มาก่อนเลยว่า ได้มีเจ้านายฝ่ายเหนือเข้าพิธีโสนกันต์ มีแต่เจ้าดารารัศมีพระองค์เดียวเท่านั้นที่ได้ทรงเข้าพิธีโสนกันต์ตามแบบอย่างขัตติยราชประเพณีของเจ้านายในพระราชวงศ์จักรี” (คณะกรรมการผู้ดำเนินงานอนุสรณ์, 2516) นอกจากนั้นแล้วเจ้าแก้วนรวิรุทธทรงบันทึกไว้ว่า “...ได้โปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระกุลฑลประดับเพชร มาพระราชทานเป็นของขวัญด้วย และได้โปรดเกล้าฯ ตั้งให้นางเต็ม เป็นแม่นางกัลยารักษ์ ให้นายน้อยบุญทา เป็นพญาพิทักษ์เทวี ตำแหน่งที่เลี้ยงทั้งสองคนแต่ครั้งนั้น...” (เจ้าแก้วนรวิรุทธ, 2477)

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เกียรติพระราชชายา ธิดาของพระเจ้าแผ่นดินล้านนาไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า พระราชธิดาของ กษัตริย์ราชวงศ์จักรี เจ้าพ่อของพระราชชายา คือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์นั้น ก็ทรงได้รับเกียรติอย่างมากเช่นกัน ดังเช่น เมื่อครั้งลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทร่วมในพระราชพิธีสถาปนา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ก็ทรงได้รับเกียรติอย่างสูง อาทิ เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็น 1 ใน 12 ท่าน ในการเข้ากระบวนแห่เป็นคู่เคียงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เพื่อเป็นสวัสดิมงคล ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอโดยทรงกระบวนเป็นคู่หน้าสุด โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ถวายทรงเจิมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในและเสนาบดีผู้ใหญ่รวมทั้งสิ้นเพียง 29 พระองค์ หรือท่าน และทรงได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่พระองค์แรกและพระองค์เดียวที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชฯ นี้ เป็นต้น (เจ้าแก้วนรวิรุทธ, 2477) ดังนี้แล้วจึงเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องและให้เกียรติพระเจ้าแผ่นดินล้านนาเป็นอันมาก เมื่อเปี่ยมไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณในการการให้เกียรติเจ้าล้านนา ทั้งเจ้าพ่อและพระราชชายาเสมอมาแล้ว จึงเป็นแรงผลักดันที่ทำให้พระราชชายา ภาคภูมิใจในความเป็นล้านนาและแน่วแน่ต่อการคงอัตลักษณ์ล้านนาบ้านเกิดของพระองค์

อีกทั้งเมื่อเจ้าดารารัศมี เจ้านายฝ่ายเหนือผู้สูงส่ง ธิดาเจ้าหลวงเชียงใหม่ จำต้องอยู่ในวังหลวง ในตำแหน่งที่เทียบเท่ากับเจ้าจอมอื่นๆ ซึ่งเป็นบุตรหลานเจ้าเมืองหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ การแสดงอัตลักษณ์จะเป็นการยกระดับฐานะของพระองค์ให้แตกต่างอย่างมีเกียรติ ซึ่งเจ้าสุริย์ ณ เชียงใหม่ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“เจ้าต้องไปโดยไม่ให้ใครดูถูกได้ ต้องสร้างอาณาจักร ต้องมีเอกลักษณ์ของตนเอง ให้ใครดูถูกไม่ได้ ทั้งต่อพระญาติและข้าราชการบริวาร ค่าใช้จ่ายซึ่งช่วยในการสร้างอาณาจักรและดำรงอยู่ให้สมฐานะของพระองค์นั้น การพระราชทานจากพระเจ้าอยู่หัวก็คงให้พอเพียงกับฐานะพระสนม เหมือนกับคนอื่น ไม่ได้มอบให้เป็นพิเศษอย่างเหลือเฟือ พระองค์สร้างพระองค์เอง ว่าตน

เป็นเจ้าของ พระองค์ทรงเป็นนักสังเกตการณ์ที่ละเอียดเยี่ยม แทนที่จะไปเสมอคนอื่น ทำอย่างไรจะทำให้เป็นหนึ่งในเชียงใหม่ที่ไป โดยมี น้ำของเจ้าดาราราช คือ เจ้าอุบลวรรณ น้องแม่เจ้าเทพไกรสร ซึ่งเป็นผู้ทรงอำนาจมากทางการค้าขาย มีเงินเยอะ ก็สนับสนุนพระราชชายา ให้อยู่อย่างเจ้า เพื่อจะยกระดับหลานโดยไม่ต้องพึ่งเงินวังหลวงให้เสียศักดิ์ศรี เจ้าอินทวิชยานนท์ ต้องลงไปสร้างตำแหน่งอยู่ที่บางกอกน้อย เพื่อคอยดูแลลูก ส่งของเข้าไปให้” การค้ากำไรอย่างสูงกับชาวต่างชาติ ในเรื่องของป่าไม้ ทำให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ทรงส่งเงินมาให้พระราชชายา ใช้สอยอย่างสิ้นเหลือ”

ภาพที่ 5 เจ้าอุบลวรรณ เจ้าน้ำของพระราชชายา (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ดังนั้นแล้ว พระราชชายาเจ้าดาราราชมีปัจจัยข้างต้น จึงผลักดันให้ทรงเด็ดเดี่ยว ในรักษาอัตลักษณ์ของล้านนาให้คงอยู่ และเป็นที่ยอมรับต่อสายตาผู้คนในวังหลวง อันเป็นที่กล่าวขานกันทั่ว ด้วยวัยที่เริ่มต้นเพียง 13 พรรษา ครอบครองพระบรมราชานุญาตกลับสู่มาตุภูมิ รวมระยะเวลาที่ประทับในวังหลวง 28 ปี

1.2 วิธีการสื่อสาร และผลการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์

ตลอดระยะเวลาที่พระราชชายา ทรงประทับอยู่ในวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พบวิธีการสื่อสารที่แสดงให้เห็นซึ่งอัตลักษณ์ล้านนา ดังนี้

หม่อมหลวงคึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้ประพันธ์เรื่อง สี่แผ่นดิน ได้ระบุว่า จากทั้งหลาย ทั้งปวงที่ผู้เขียนได้นำมาใช้ในการเขียนเรื่องนี้ เป็นของจริงทั้งสิ้นและได้พยายามสอบสวนให้ตรงกับ

ความจริงโดยท่านได้บรรยายภาพเกี่ยวกับพระราชฐานชั้นใน ในสมัยเดียวกับที่พระราชชายา เจ้าดารารัศมีอยู่ตอนหนึ่งในหนังสือสี่แผ่นดิน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการรับรู้ของชาววังถึงอัตลักษณ์ ของพระราชชายาว่า

"... ตำหนักแต่ละหลังมีบรรยากาศแตกต่างกันไปบางตำหนักก็ชายขนมขายน้ำอบแป้งรำเครื่องหอม บางตำหนักก็เปิดเป็นห้างชายผ้า ชายแพรและเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนเครื่องเพชร บางตำหนักที่เจ้าของเป็นชาวเมืองเพชร ก็พูดสำเนียงเป็นชาวเพชรไปทั้งตำหนัก ที่มาจากปักไต้ก็พูดปักไต้... ส่วนตำหนักใหญ่สูงลิ้นมียอดหอคอกกลางที่ข้อยบอกว่าเป็น ตำหนักเจ้าดารารัศมีว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวงนุ่งซิ่นไว้มวยผม แต่งกายอย่างชาวเมืองเชียงใหม่ พูดภาษาเหนือทั้งตำหนัก และเป็นทีเดียวที่มีเมียงแจกันกินเป็นประจำ..." (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2506)

ข้อความข้างต้น ได้รวมรวบเอาสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละตำหนัก แต่ที่หม่อมหลวงคึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เน้นที่พระตำหนักของพระราชชายา เป็นพิเศษ เป็นด้วยความชัดเจนและโดดเด่นในอัตลักษณ์ล้านนา ซึ่ง ได้แก่ การแต่งกายแบบล้านนา การไว้ผมยาวมวย การพูดภาษาเหนือ และการกินเมียง ซึ่งอาจรวมถึงวิถีชีวิตแบบชาวล้านนา

ทั้งนี้ อัตลักษณ์ล้านนาของพระราชชายา ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด ซึ่งได้รับการกล่าวถึงเป็นลำดับแรกคือ คือ การนุ่งซิ่น ไว้ผมยาวมวย หรือการฉลองพระองค์แบบล้านนา นั่นเอง

ในการใช้ชีวิตประจำวันภายในพระตำหนักของพระราชชายา พร้อมด้วยเหล่าพระญาติและข้าหลวงที่ตามเสด็จนั้น พระราชชายาทรงดำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของล้านนาไว้อย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะเรื่องการแต่งกายที่ยังคงนุ่งซิ่น แต่งกายแบบพื้นเมือง จึงทำให้การแต่งกายเช่นนี้เป็นอัตลักษณ์ที่แตกต่างจากชาววังทั่วไป ซึ่งมักห่มผ้าสไบเฉียงและนุ่งโจงกระเบนสีตามวันอย่างมีแบบแผน แม้ว่าผู้คนในตำหนักอื่นจะมาจากต่างถิ่นเช่นเดียวกับพระราชชายา แต่ก็มิได้คงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางการแต่งกาย ต่างนุ่งโจงแต่งกายและไว้ทรงผมสั้นแบบสตรีนิยมทางวังหลวง

จากบทสัมภาษณ์เจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี เจ้าหลานของพระราชชายา ในหนังสือ ดารารัศมี นั้นกล่าวถึงความชัดเจนในการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ผ่านทางการแต่งกาย ดังนี้

“...ใครๆ ก็เชื่อท่าน จะแต่งตัวอะไรท่านก็สั่ง ไม่ให้นุ่งขึ้นลายลงแบบอีสานหรือขึ้นเชิง ต้องนุ่งขึ้นลายขวางตามประเพณีเชียงใหม่ตลอดเวลาด้วย ผมก็ตัดสั้นไม่ได้...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

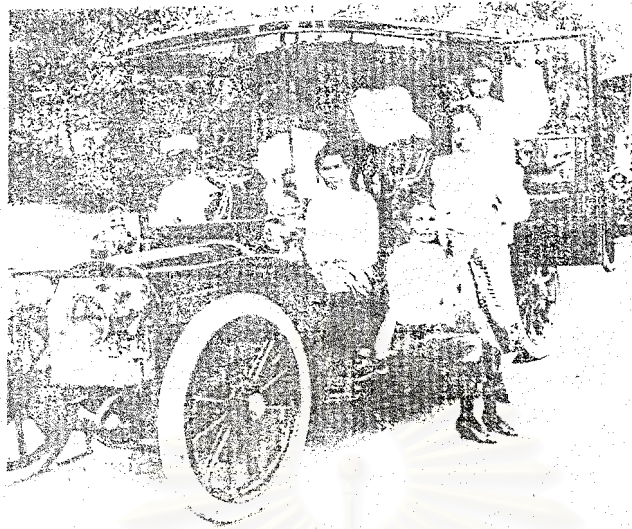
ข้อความข้างต้น ทำให้ทราบได้ว่า พระราชชายาฯ ทรงเคร่งครัดในการแต่งกายเป็นอย่างมาก แม้แต่ลายผ้าขึ้นยังต้องเป็นลายที่เป็นแบบฉบับของล้านนาแท้ๆ คือลายขวาง ซึ่งต่างจากลายลงซึ่งเป็นรูปแบบของอีสาน โดยเฉพาะกับทรงผมนั้น พระญาติและข้าหลวงในตำหนักทุกคนต้องไว้ผมยาวมวยสวยงาม เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

ทั้งนี้ในบันทึกของเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ก็ยืนยันถึงอัตลักษณ์ด้านการแต่งกายของพระราชชายาฯ ที่รวมไปถึงบริวารในพระตำหนักที่เป็นชาวเหนือทุกคนอีกด้วย ดังนี้

“เจ้าดารารัศมีโปรดให้ผู้ติดตามพระองค์ไปจากนครเชียงใหม่แต่งกายตามขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมทางภาคเหนือ กล่าวคือ โปรดให้นุ่งขึ้นพื้นเมืองเหนือ สวมใส่เสื้อแขนกระบอก หม้อสไบเฉียง และไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวยแบบเมืองเหนือ ไม่โปรดให้นุ่งผ้าโจงกระเบนและไว้ผมสั้นแบบทรงดอกกระพุ่ม เช่นชาววังทั้งหลาย” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

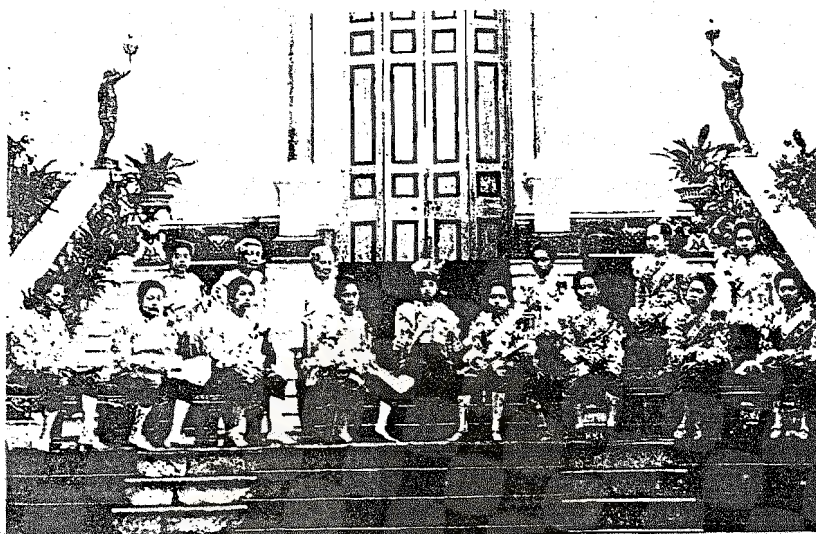
ภาพที่ 6 พระราชชายาฯ ทรงฉายพระรูปร่วมกับพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนัก เด็กหญิงที่ยืนชิดพระองค์คือ เจ้าลดคำฯ เชียงใหม่ (ต่อมาคือ หม่อมชยาในเสด็จในกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน) เด็กหญิงที่นั่งข้างหน้าแซนพระพาดพระเพลาคือ เจ้าเรณูวรรณ ณ เชียงใหม่ นั่งบนเก้าอี้ซ้ายสุดคือ เจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่ นั่งซ้ายสุดคือ บุญปั้น (ต่อมาคือ คุณหญิงบุญปั้น ราชไมตรี สิงหลกะ) (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

ภาพที่ 7 พระราชชายาทรงฉายพระรูปร่วมกับชาววัง พระราชชายาทรงขึ้นบนที่นั่งของรถ ด้านหน้าคือ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกในรัชกาลที่ 5 (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

จากภาพข้างต้น ภาพแรกนั้นเป็นภาพที่พระราชชายาทรงฉายร่วมกับพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนัก ทรงผมของผู้ที่อยู่ในภาพไว้ยาวเกล้ามวยเช่นเดียวกับพระราชชายา ทั้งนี้ที่นั่งเป็นขึ้นซึ่งทอพิเศษลดลวยสวยงาม เเชิงขึ้นแสดงถึงฐานะของผู้สวมใส่ อาทิ ทอด้วยทองคำแท้ หรือ เงินแท้ เป็นต้น แต่ไม่ใช่ขึ้นที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งภาพที่ 2 นั้นสังเกตว่าพระราชชายาทรงขึ้นลายขวางตามแบบสตรีล้านนา การฉลองพระองค์นั้นแตกต่างจากชาววังท่านอื่นๆ อย่างสิ้นเชิง เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกในรัชกาลที่ 5 ที่ฉายพระรูปร่วมกับพระราชชายา นั้น ก็ทรงมีพระเกศาสั้น และทรงนุ่งโจงกระเบน

ทั้งนี้ ธเนศวร์ เจริญเมือง ได้มีข้อเขียนเกี่ยวกับการแต่งกายของพระราชชายาไว้ ดังนี้ "ตำหนักของเจ้าดาราราช และผู้ติดตามทั้งหมดแต่งกายแบบชาวเหนือ ไม่ได้นุ่งโจงกระเบนและห่มผ้าสไบเฉียงเหมือนสตรีบางกอก แต่เจ้าดาราราชก็ยืนหยัดเคร่งครัดในการแต่งกายตามประเพณี นุ่งขึ้นลายขวางตามแบบสตรีล้านนาตลอดเวลา แม้แต่ในงานพิธีที่สำคัญในราชวังผมก็เกล้าไว้ตลอด ไม่เคยตัดสั้น เช่นสตรีชาวกรุง" (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2539)

ภาพที่ 8 สมาชิกแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในเมื่อแรกสถาปนาใน พ.ศ. 2436

(รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

จากภาพพระราชชายาทรงฉายพระรูปร่วมกับผู้ที่ได้รับตราปฐมจุลจอมเกล้าสำหรับฝ่ายในเป็นครั้งแรก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้กับสมเด็จพระมเหสี พระมเหสี พระราชเทวี พระอรรคชายา และพระราชธิดา ซึ่งผู้ที่ได้รับตราพระราชทานนี้ซึ่งไม่ได้เป็นพระภรรยาเจ้ามีเพียง 2 ท่านเท่านั้น คือ เจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมี และคุณพระประยูรวงศ์ และจากภาพพระราชชายาเป็นเพียงพระองค์เดียวที่ทรงชินทรง และมวยผม

ไม่เพียงแต่ในเฉพาะพระดำเนินของพระองค์ในวังหลวงเท่านั้น บรรดาพระญาติที่ทรงส่งมาถวายตัวเป็นข้าหลวงในพระวิมาดาเธอฯ ในช่วงหลัง ณ พระตำหนักในวังสวนสุนันทาก็ยังแต่งกายด้วยเสื้อคอกลมผ่าหน้า เช่นเดียวกับข้าหลวงคนอื่นๆ แต่ถุงผ้าจีนซึ่งเป็นผ้าพื้นเมืองของเชียงใหม่แทนการใช้ผ้าลายนุ่งโจงกระเบน และไว้ผมยาวเกล้ามวยตามประเพณีนิยมทางภาคเหนือ (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

โดยการที่พระราชชายา ทรงพยายามคงอัตลักษณ์ล้านนาผ่านการแต่งกายและทรงผม นั้น เจ้าแสงดาว ทรงถ่ายทอดความรู้สึกของพระราชชายา ว่า

“การที่เจ้าดารารัศมีโปรดให้มีการแต่งกายตามแบบอย่างประเพณีนิยมทางภาคเหนือขึ้นภายในตำหนักของพระองค์นั้นก็เพื่อที่จะเผยแพร่ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี และ

วัฒนธรรมอันดีงาม ของชาวเหนือ ให้ชาวกรุงทั้งหลาย ได้ตระหนักว่ามีได้ด้ายและด้อย ความเจริญไปกว่าชนบทธรรมเนียมจารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชาวกรุงแต่อย่างใดเลย แม้แต่พระองค์เองก็ทรงแต่งพระองค์เป็นแบบอย่างแก่ผู้ที่ติดตามพระองค์ลงไปจากนครเชียงใหม่ด้วย กล่าวคือ ทรงขึ้นทรงและฉลองพระองค์ตามสมัยนิยม ไว้พระเกศายาวและเกล้ามวย ตามแบบอย่างประเพณีทางภาคเหนือ" (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

การแต่งกายและทรงผมแบบล้านนานั้น เป็นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ภายนอกที่ชัดเจน เป็นการสร้างการตระหนักรู้แก่ชาววังว่า วัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ของชาวล้านนาไม่ได้ด้อยค่าถึงต้องเปลี่ยนให้ทัดเทียมกับวัฒนธรรมวังหลวง การยืนหยัดในการทรงขึ้นและทรงผมนั้นเพื่อแสดงความหมายนั้น ให้ดำรงอยู่ตลอดระยะเวลาที่ทรงอยู่ในวังหลวง แม้ครั้งที่สิ้นพระบารมีพระพุทธรเจ้าหลวงแล้ว เมื่อย้ายมาประทับที่ สวนสุนันทา ก็ปรากฏว่า พระองค์ทั้งบริวารในตำหนักเดิมก็ยังคงรักษา อัตลักษณ์การแต่งกายและทรงผมไว้อย่างดี ดังข้อเขียนของ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ ที่ว่า

"พระราชชายา เจ้าดารารัศมี เมื่อเสด็จมาประทับอยู่ในพระราชสำนักในรัชกาลที่ ๕ และต่อมารัชกาลที่ ๕ สวรรคต ได้เสด็จมาประทับ ณ สวนสุนันทาพร้อมพระราชวงศ์ฝ่ายใน รัชกาลที่ ๕ ทั้งปวงนั้น พระองค์ท่านได้ทรงนำเจ้าหญิงแห่งนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพระประยูรญาติ และกุลสตรีแห่งนครเชียงใหม่อื่นๆ มาเป็นข้าหลวงด้วย ท่านโปรดให้พระประยูรญาติและบรรดาข้าหลวงทั้งปวงแต่งกายตามประเพณีนิยมของกุลสตรีชั้นสูง แห่งนครเชียงใหม่ทั้งสิ้น สำเนียงที่พูดและการแต่งกายแม้จะแปลกหู แปลกตาสำหรับผู้ไม่คุ้นเคย แต่ก็ฟังนุ่มนวลเพราะหูและมองดูสวยสดงดงามน่ารักเป็นอย่างยิ่ง" (ส.พลายน้อย, 2506)

ข้อเขียนข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ล้านนาที่เด่นชัดที่พระราชชายาฯ ทรงคงไว้ตลอดเวลาที่ทรงประทับในกรุงเทพฯ นอกจาก การแต่งกายและการมวยผมแล้ว นั่นคือการพูดภาษาล้านนา หรือ การอู้คำเมือง ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่ชัดเจนและแตกต่างจากภาษาไทยกลางที่ใช้กันในวังหลวง

หลักฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งแห่งการรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนา โดยเฉพาะในด้านภาษานั้น ได้แก่ การที่พระราชชายาฯ ได้ทรงใช้ภาษาล้านนาเป็นคำสรรพนาม ดังปรากฏในโทรเลขครั้งที่พระราชชายาฯ เสด็จกลับเชียงใหม่ ดังนี้

โทรเลขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี วันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127

“ได้ออกจากที่พักเมืองกำแพง ตั้งแต่ย่ำรุ่ง ตั้งเข็นเรือออกมา
กินเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ ได้มาถึงนำวัดพระธาตุ ๓ โมงครึ่ง จะขึ้น
นมัสการพระแล้วจะกราบถวายบังคมลาขึ้นต่อไป การที่ข้าเจ้าขึ้นมา
ครั้งนี้ ที่พระราชทานให้มีเกียรติยศนั้น เป็นพระเดชพระคุณ มีความ
ยินดีที่สุด แต่ความเข้าใจของข้าเจ้าเห็นว่า ควรใช้เป็นบางอย่าง
เดี๋ยวนี้ข้าเจ้ามีความเดือดร้อนด้วยเรื่องแต่ไม่เป็นเวลา เป็นต้นว่า
เดินเล่นหาตราบก็ต้องแห่ เหมือนเวลากำลังคลั่งอยู่เดี๋ยวนี้ ได้มา
จอดเรืออยู่ที่น้ำกระไดวัดเลยที่เดียวจะขึ้นก็ไม่ได้ กระบวนแห่แต่งตัว
ไม่แล้ว ระยะเวลาที่จะเข้าไปข้างหน้าก็ยังมีอีกห่าง ต้องเสียเวลาอย่างนี้
รำไป ที่กราบบังคมทูลมาเพราะความเดือดร้อนจริงๆ แต่ไม่ใช่
ความผิดของเจ้าพนักงานด้วยเขาต้องจัดการตามหน้าที่ แต่หมั่นเกิน
ส่วนจริงๆ จะเข้าตำราเป็นผักชีโรยดุ้นพื้น ถ้าจะทรงเหนสมควร
อย่างไร ขอให้โทรเลขถึงพระยาอนุชิต”²

โทรเลขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี วันที่ 9 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 128

“ได้ออกจากท่าวังตาลเวลา ๑๑ ทุ่มครึ่ง มาถึงที่ว่าการกรม
ป่าไม้ใกล้เมือง ๒ โมงเศษ ต้องรอเขาจัดกระบวนแห่ยังไม่พร้อม
เวลา ๓ โมง ถึงได้แห่เข้าไปในเวียงทางประตูท่าแพออกประตู
ข้างเผือกมาถึงที่หน้าบ้านเจ้าอุปราช ๕ โมงครึ่ง ได้ขึ้นพักที่ปะรำนำ
บ้าน ดูกระบวนแห่ที่เขาย้อนกลับมาให้ดูอีก กว่าจะเสร็จบายโมง
เศษถึงได้ขึ้นไปอยู่บนบ้าน บ้านนี้สบายไม่ค่อยจะร้อน ในการที่
ข้าเจ้าขึ้นมาครั้งนี้เจ้าคุณข้าหลวงใหญ่เป็นต้น ทั้งข้าราชการเอาใจ
ใส่รับรองแข็งแรง ลายพระหัตถ์แลของที่พระราชทานขึ้นมาได้รับ
แล้ว พระเดชพระคุณเป็นที่ล้นที่พ้น ชาวเลียดจะกราบบังคมทูล
ทางหนังสือ ตั้งแต่ย่างเข้ามาในเขตเชียงใหม่ไม่ค่อยจะมีเวลา
เพราะต้องรับพี่น้องไม่ได้หยุด กราบบังคมมาใต้ฝ่าละอองธุลีพระ
บาท มีความระฤกถึงอยู่เสมอ” (นางเยาว์ กาญจนจारी, 2532)

² ดูภาคผนวก ข

และโทรเลขของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี วันที่ 5 พฤศจิกายน ร.ศ. 128

“พระราชโทรเลขได้รับแล้ว ข้าเจ้าจะออกจาก
เชียงใหม่วันที่ ๗ จะถึงนครสวรรค์วันที่ ๑๘ จากนครสวรรค์ถึง
กรุงเทพฯ ตามที่กรมหลวงดำรงกะไว้อีก ๔ วัน คงถึงกรุงเทพฯ วันที่
๒๓ แต่กำหนดขึ้นเรือนถึงวันที่ ๒๖ จะโปรดให้ถึงกรุงเทพฯ ในวัน
นั้นหรืออย่างไร แต่ข้าเจ้ามีความร้อนใจว่า ถ้าถึงวันที่ ๒๖ กลัวจะมี
เวลาได้ไม่นาน ใจเต็มอยากกลับกรุงเทพฯ เหลือทนแล้ว”³

ดังจะเห็นในข้างต้นว่า พระราชชายาทรงใช้คำว่า “ข้าเจ้า” ในการกราบบังคมทูล
เป็นสรรพนามในการใช้แทนตัวเอง ซึ่งคำว่า “ข้าเจ้า” นั้น เป็นสรรพนามสตรีภาษาล้านนาที่ใช้แทน
ตัวเองเมื่อพูดกับผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นคำสรรพนามที่ยังใช้จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แต่ทั้งนี้ในอดีตสามารถ
ใช้ได้ทั้งชายและหญิง ดังจะเห็นได้จาก บันทึกของ หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ดิศกุล ที่ทรงเล่าถึง
พระเจ้าอินทวิชยานนท์กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

“...เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์จะเสด็จกลับขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ จึงทรงฝากฝัง
เจ้าดารารัศมีกับสมเด็จพระยาฯ ว่า “เสด็จเจ้า ข้าเจ้าฝากนางอึ่งด้วยเนื้อ ได้ทำอันหยั่งปลูก
บ่ต้องเสด็จ เจ้าก็จงเรียกมาเกกหัวเอาเดอะ” สมเด็จพระยาฯ ทรงเล่าด้วยทรงพระสรวลว่า
“จะเขกหัวได้อย่างไรเมื่อเป็นพีสะไ้...” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2542)

นอกจากนั้น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ยังได้ทรงยกคำพูดของยายตู้ ซึ่งเป็น
ข้าหลวงในพระตำหนักพระราชชายา เมื่อครั้งเข้ามาทูลขอเบิกเงินจากสมเด็จพระยาดำรง
ราชานุภาพ ที่ว่า “ท่านให้มาทูลว่าไม่มีเงินจะให้แล้วเจ้า” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2542) คำว่า “เจ้า”
นั้น เป็นคำลงท้าย เหมือนคำว่า “คะ” ในภาษาไทยกลาง ยิ่งในสำเนียงทางเหนือที่เน้นลากเสียง
ท้ายด้วยแล้ว จึงทำให้ฟังดูอ่อนน้อมน่าฟัง ทั้งนี้ ในอดีตนั้น การลงประโยคด้วยคำว่า “เจ้า” นั้น
ใช้ได้ทั้งชายและหญิงเช่นกัน

ทั้งนี้ พระปรีชาสามารถในการใช้ภาษาล้านนานั้น พิจารณาได้จาก พระหัตถเลขา
ที่พระราชชายา ทรงตอบสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล
ทรงเล่าในพระนิพนธ์ว่า ครั้งหนึ่งหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ท่านผู้ซึ่งเป็นที่เคารพและรู้จักกันดีในหมู่

³ ดูภาคผนวก ข

นักโบราณคดีได้ทูลถามเสด็จพ่อของท่านเกี่ยวกับเรื่องเงินเชียงใหม่ ท่านก็ทรงตอบว่า "ฉันจะถามพระราชชายาให้ เพราะรู้ว่าฉัน" (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529) ซึ่งพระหัตถเลขาที่พระราชชายาทรงตอบสมเด็จพระยาติราชานุภาพ เรื่องเงินตราของทางภาคเหนือ ลงวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2474 มีดังนี้

"เรื่องเงินตราที่ใช้อยู่ทางเหนือนี้ หม่อมฉันก็ได้สืบสวนค้นคว้า มาช้านานแล้วก็ไม่ได้ความรู้อะไรมากไปกว่าที่ทรงเข้าพระทัยอยู่แล้ว เงินที่รับสั่งเรียกว่า เงินชาติมนั้น ที่นี้เรียกว่าเงินเจียง (ตัว จ. นี้ทางใต้ต้องเป็นตัว ข.) แต่จะใช้นมาถึงสมัยไหนนั้นไม่ทราบ มีอยู่ขนาดเดียว และมีเงินอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "เงินก้อนจ้อย" รูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมก็มี เป็นลำเภาก็มีแต่ตราหน้าเป็นของจีน น้ำหนักมี ๑๒๕ บาท เข้าใจว่าไม่ได้ใช้ ที่มีอยู่คงเป็นเงินขวัญถุงที่เก็บไว้ตามในตำนานไม่เห็นกล่าวถึงเงินก้อนจ้อยนี้เลย นอกจากมักจะมีในคำขอโบราณ เป็นคำเปรียบเทียบดังเช่นว่า "เงินก้อนจ้อยล้างเจ้าเอ๋ยแม่ฮ้าง มีปอหล่อไถ" เช่นนี้เป็นต้น..."

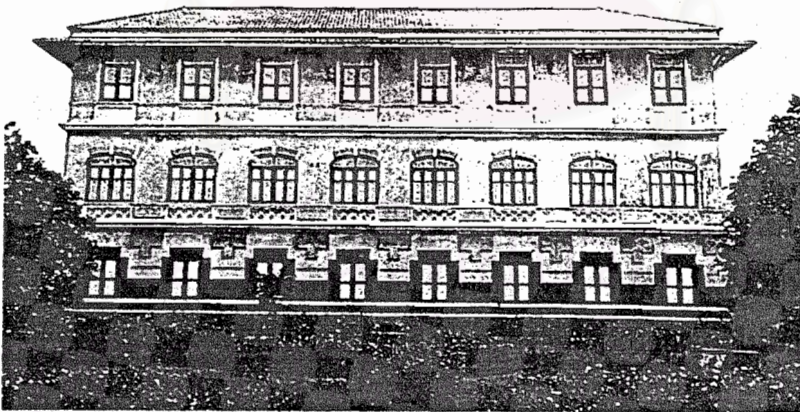
จากพระหัตถเลขาดังกล่าว เป็นการอธิบายเรื่องเงินตราภาคเหนือ ซึ่งพระราชชายา ได้ทรงอธิบายถึงระบบการออกเสียงของล้านนาด้วย ดังที่ว่า "ตัว จ. นี้ทางใต้ต้องเป็นตัว ข." ทั้งนี้ทรงกล่าวโยงไปถึง "คำขอโบราณ" อันเป็นบทร้อยกรองประเภทหนึ่งของล้านนา (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547) การอธิบายโดยการยกคำขอโบราณดังกล่าว มาประกอบแสดงว่านอกจากความรู้ในภาษาล้านนาอันเป็น ภาษาพูดภาษาเขียนที่ใช้สื่อสารกันเป็นธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันแล้ว ยังแสดงว่าพระราชชายาทรงรอบรู้ในภาษาร้อยกรองของล้านนาอีกด้วย

ภาษาล้านนาจึงเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงออกถึงวัฒนธรรมล้านนาของสาวเหนือได้อย่างดียิ่ง ทั้งนี้เป็นอัตลักษณ์ที่ดำรงอยู่ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในวังหลวงและเป็นที่จดจำแก่ชาววังทั้งหลาย

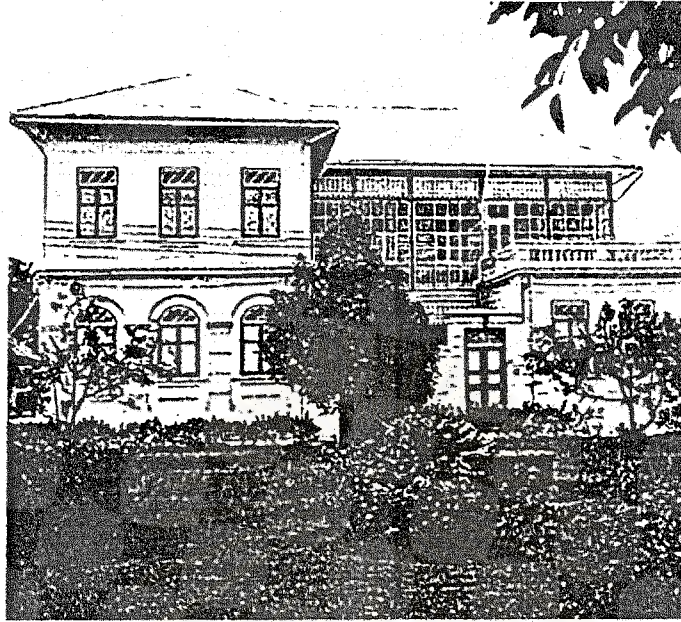
อัตลักษณ์หนึ่งที่โดดเด่นไม่แพ้กัน นั่นคือ พระตำหนักของพระองค์ที่นอกจากจะเป็นพระอาณาจักรที่รวบรวมเอาอัตลักษณ์ล้านนาอย่างชัดเจนแล้ว ยังเป็นสถานที่ที่แสดงถึงฐานะและความมั่งคั่งของพระราชชายา ในฐานะธิดาพระเจ้าประเทศราช ได้อย่างดี เนื่องจากพระตำหนักที่สร้างในเขตพระราชฐานชั้นในของพระราชชายานั้นเป็นการสร้างขึ้นจากเงินที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่ องค์ที่ 7 เจ้าพ่อของพระราชชายา เป็นผู้ประทานมาทั้งหมด ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุญาตให้สร้าง โดยปกติแล้วตำหนักในวังหลวงนั้นพระเจ้าอยู่หัวจะทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ ดังเช่น ในภายหลังทรงโปรดฯ ประทาน ตำหนักฝรั่งกังไสแก่พระราชชายา ในเขตพระราชวังสวนดุสิต โดยส่วนใหญ่แล้วตำหนักนั้นมักจะมีเจ้านาย

อยู่มากกว่า 1 คน เว้นแต่จะทรงเป็นที่โปรดปรานจึงพระราชทานตำหนักให้เป็นการส่วนตัว ซึ่งพระตำหนักของพระราชชายาฯ นั้น ที่ต้องแยกออกมาต่างหากนั้น เนื่องด้วย พระญาติและข้าหลวงที่ตามพระองค์มาจากเชียงใหม่นั้นมีเป็นจำนวนมาก

ไม่พบว่าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าพ่อของพระราชชายาฯ ประทานเงินมาเท่าไร แต่จากตัวอาคารแล้ว คงใช้เป็นเงินจำนวนมาก ทั้งนี้ พระตำหนักของพระราชชายาฯ ในเขตพระราชฐานชั้นในนั้น เป็นตำหนักขนาดใหญ่ พื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตัวตำหนักก่ออิฐฉาบปูน 3 ชั้นแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ทาสีชมพูสลับขอบหน้าต่างสีเขียวเข้ม หลังคาทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ไม่เคลือบสี จากบนพระตำหนักเห็นยอดพระมหามณเฑียร และยอด พระศรีรัตนเจดีย์ (รมณียจักร แก้วกิริยา และคณะ, 2542) ประตูทางเข้าประดับรูปดาวอันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ ภายในอาคารมีลานกลางพระตำหนักเป็นช่องรับแสงสว่าง พื้นในอาคาร บันไดใหญ่ จากไม้ ทำด้วยไม้สักที่ส่งไปจากเชียงใหม่ (เจ้าวงศ์สิกก์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ภาพที่ 9 พระตำหนักพระราชชายาฯที่เจ้าพ่อถวายเงินสร้าง (รมณียจักร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ภาพที่ 10 พระตำหนักอีกด้านหนึ่ง (รมณียฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

พระตำหนักที่สร้างด้วยเงินของพระเจ้าประเทศราชล้านนา สร้างความประจักษ์แก่คนในวังหลวงถึงความเป็นอยู่เดิมของพระราชชายา ซึ่งโอ้อ่า และมั่งคั่ง เป็นหนึ่งในการแสดงให้เห็นถึงฐานะที่พระองค์สมควรจะได้รับ ทั้งนี้ไม้สักที่ใช้ในการก่อสร้างนั้น เป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ ที่แสดงความมั่งคั่ง เพราะไม้สักเป็นสิ่งมีค่ามาก แสดงถึงฐานะของผู้อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าเป็นที่ต้องการจากต่างประเทศมาก โดยเฉพาะประเทศอังกฤษที่ติดต่อกับไม้สักกับไทยอยู่ แต่ก็เป็นล้านนานั้นเองที่อุดมไปด้วยไม้สัก และทำรายได้จากการค้าไม้ให้แก่เจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปในเรื่องนี้ พระตำหนักที่ประกอบไปด้วยไม้สักนี้เอง จึงเป็นทั้งสิ่งตอกย้ำฐานะที่ร่ำรวย และไม่ได้เป็น "อีลาว บ้านนอก" อย่างที่ใครๆสบประมาท

นอกจากพระตำหนักภายนอกที่โอ้อ่าง แสดงถึงฐานะอันมั่งคั่งแล้ว ข้าวของเครื่องใช้ในพระตำหนักที่วังหลวงของพระราชชายานั้น จึงเป็นสัญลักษณ์หนึ่งซึ่งแสดงถึงระดับฐานะของพระราชชายาได้เป็นอย่างดี ในอดีตก่อนที่จะเปลี่ยนเครื่องแสดงระดับชั้นของเจ้านายในวังหลวง เป็นตราปฐมจุลจอมเกล้าฝ่ายใน เดิมทีแล้วเครื่องยศสตรีที่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานให้เป็นหีบหมากซึ่งประกอบไปด้วย ทั้งที่ทำจากเครื่องเงิน เครื่องนาค เป็นต้น (ลาววัลย์ โชตามระ, 2521) เมื่อครั้งที่พระราชชายาเสด็จกลับถึงวังหลวง หลังจากเสด็จเยือน

เชียงใหม่ พระเจ้าอยู่หัวภัทรวรางพราหมณ์ที่บุหรืทองคำแก่เจ้าแก้วนวรรรัฐ (เจ้าแก้วนวรรรัฐ, 2477) แสดงให้เห็นว่า การมีเครื่องใช้ที่มีราคาสูงนั้นเป็นที่นิยมต่อระดับไว้เพื่อแสดงถึงฐานะของผู้ใช้

พระราชชายาฯ ในฐานะธิดาพระเจ้าประเทศราชนั้น ข้าวของเครื่องใช้ตั้งแต่ครั้งพระเยาว์ ในคุ้มหลวงซึ่งมั่งคั่งนั้น ข้าวของเครื่องใช้จึงล้วนแต่เป็นของมีค่า ซึ่งเครื่องใช้ในพระตำหนัก ในวังหลวงนั้น จึงประกอบไปด้วยของมีค่าด้วยกันทั้งนั้น เมื่อครั้งที่พระราชชายาฯ ทรงให้กำเนิดพระธิดา เจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพระเจ้าตากได้ส่งอ่างอาบน้ำทองคำมาให้พระนัดดาสรง (คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2540) ข้าวของเครื่องใช้ของพระราชชายาฯ ในพระตำหนักจึงทำจากวัสดุที่มีค่าและส่งมาจากเชียงใหม่ทั้งสิ้น

ทั้งนี้จากบทสัมภาษณ์ของศาสตราจารย์พันเอกพุลพล อาสนจินดา ซึ่งเป็นบุตรของพระยาอนุบาลพายัพกิจ ข้าหลวงเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงข้าวของเครื่องใช้ในพระตำหนักของพระราชชายาฯ เมื่อพระองค์เสด็จกลับเชียงใหม่แล้ว ดังนี้

“...ท่านเสวยหมากด้วย เชี่ยนหมากของท่านมีทั้งเชี่ยนหมากนาคและทองคำ กระโถนก็เหมือนกัน ท่านคงโปรดเครื่องใช้ที่มีคุณค่า ครั้งหนึ่งผมเคยได้มีโอกาสได้ร่วมโต๊ะเสวยกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 พระองค์ท่านยังทรงพระกรุณาเล่าพระราชทานว่า ครั้งที่ท่านตามเสด็จพระปกเกล้าฯ มาเชียงใหม่ ในห้องบรรทมที่ประทับแรมที่ศาลากลางจังหวัดมีเครื่องใช้เป็นทองคำทั้งสิ้น คืออ่างล้างพระพักตร์ กระโถนและอีกหลายสิ่งซึ่งพระราชชายาฯ ทรงจัดถวาย พระองค์ท่านอยู่กรุงเทพฯ ยังไม่มีเครื่องใช้เช่นนี้เลย...” (นางเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

ข้อความนี้เอง ที่แม้แต่สมเด็จพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ยังเอ่ยพระโอษฐ์ว่า พระองค์ท่านอยู่กรุงเทพฯ ยังไม่มีเครื่องใช้เช่นนี้เลย การมีเครื่องใช้ที่ทำด้วยทองคำนั้นแสดงให้เห็นว่าพระราชชายาฯ มั่งคั่ง ร่ำรวย และต่างจากเครื่องใช้ผู้อื่นที่อยู่ในวังหลวงทั้งสิ้น ทั้งนี้การรับรองการเสด็จประพาสเชียงใหม่ครั้งนี้ ด้วยเครื่องใช้ที่มีค่ายิ่ง อย่างทองคำนี้ ประหนึ่งต้องการให้ความหมายว่า ผู้ที่ดำรงฐานะสูงศักดิ์ควรได้รับการรับรองด้วยเครื่องใช้ที่สูงสมฐานะซึ่งพระราชชายาฯ ผู้ซึ่งเป็นถึงธิดาของพระเจ้าประเทศราช เมื่อเข้าไปอยู่ในวังหลวง ชาววังนั้นควรจะปฏิบัติรับรองพระราชชายาฯ ให้สมฐานะ มิควรรังเกียจเดียดฉันท์ ดังเช่นที่บางกลุ่มในวังหลวงทำให้พระราชชายาฯ ได้เจ็บช้ำพระทัย

ความมั่งคั่งในฐานะเจ้าหญิงล้านนานั้น ที่นอกจากแสดงผ่านพระตำหนักและข้าวของเครื่องใช้แล้ว ยังรวมถึงการใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือยของพระราชชายาฯอีกด้วย จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระสวามีออกพระโอษฐ์ว่า

“ดาราใช้เงินเปลือง” (นงเยาว์ กาญจนจารี, 2539)

ที่ว่าใช้เงินเปลืองนั้น เพราะพระราชชายา ทรงได้รับเงินเป็นค่าใช้จ่ายอย่างเหลือเฟือ นอกจากจะได้รับพระราชทานเงินปี 100 ซึ่งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับเจ้าจอมท่านอื่นๆแล้ว ยังมีเงินค่าดอกไม้ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระบิดาส่งให้อีกปีละหลายหมื่นบาท และยังได้รับเพชร ทับทิม ที่ส่งมาจากประเทศพม่าอีกมากมายด้วย การใช้จ่ายเงินของพระราชชายา ที่ออกจะฟุ่มเฟือยเนื่องจากมีเงินให้ใช้มากมายนั้น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิสกุล ได้ทรงนิพนธ์ถึงเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

“...ได้เห็นหญิงแก่คนหนึ่งมาเฝ้าเสด็จพ่อบ่อยๆ แต่งตัวเป็นชาวเหนือ มีมวนชนิดเดียวอยู่ข้างหลัง ได้ยินเสด็จพ่อทรงทักว่า “ยายตุ้มมาเอาอะไร” ผู้หญิงคนนั้นพนมมือทูลว่า “ท่านให้มาทูลว่าไม่มีเงินจะใช้แล้วเจ้า” เสด็จพ่อตรัสว่า “ไปทูลเถิดว่าใช้เงินเปลือง แล้วไปรับที่กระทรวง” ยายตุ้มก็กลับ ข้าพเจ้ายังจำหน้าตายายตุ้มได้ดี ต่อมาจึงรู้ว่าเสด็จพ่อทรงดูแลเงินค่าดอกไม้ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี...” (คณะกรรมการผู้ดำเนินงานอนุสรณ์, 2516)

ในส่วนของอาหารการกินนั้น ภายในพระตำหนักของพระราชชายานั้น มีครัวสำหรับให้ข้าหลวงปรุงสำหรับอาหาร ซึ่งอาหารที่ปรุงในพระตำหนักนั้น ก็เป็นอาหารพื้นเมืองภาคเหนือ ดังมีคำที่ผู้ไม่ประสงค์ดีกับพระราชชายา นัก ตะโกนเข้ามาในพระตำหนักว่า “เหม็นปลาร้า” ทั้งนี้ปลาร้าก็เป็นส่วนหนึ่งในเครื่องปรุงอาหารทางด้านนา เมื่อครั้งพระราชชายาเสด็จเยือนเชียงใหม่ ก็ส่ง “ปลาร้า” มาถวาย ปรากฏใน พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 127

“ปลาร้าอร่อยดีจนเรียกว่ากินเหาะได้”⁴

การปรุงอาหารแบบล้านนานั้น จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงอัตลักษณ์ล้านนาที่ดำรงไว้เมื่อครั้งที่พระราชชายาทรงประทับในวังหลวง ทั้งนี้หลายโอกาสที่พระราชชายาทรงเชิญเจ้านายตำหนักอื่นๆมาร่วมเสวยพระกระยาหารนั้น ก็เป็นโอกาสหนึ่งที่ได้แสดงอัตลักษณ์ล้านนาให้ผู้อื่นได้รับรู้ ดังที่ปรากฏในข้อเขียนของหนานอินแปง ที่ว่า

⁴ ดุภาคผนวก ข

“ทุกครั้งที่พระราชชายาฯ ทรงจัดให้มีการกินเลี้ยงเฉลิมฉลองในโอกาสต่างๆ แล้วให้นางในของพระองค์บรรเลงดนตรีขับกล่อมภายในพระตำหนัก แล้วเชิญเจ้านายแห่งราชวงศ์จักรีมาร่วมด้วย” (หนานอินแปง, 2546)

ทั้งนี้รวมถึง “เมือง” ที่ชาวล้านนานิยมเคี้ยวเล่นติดปากกันนั้น ก็เป็นสิ่งที่ปรากฏในพระตำหนัก ดังที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ประพันธ์ถึงใน สี่แผ่นดิน ว่า

“...เป็นที่เดียวที่แจกเมียงกันเป็นประจำ...” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2506)

ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128 เมื่อครั้งพระราชชายาฯเสด็จเยือนเชียงใหม่ ที่ว่า

“ใบเมียงส่งมาใช้ได้”⁵

เป็นไปได้ว่าเมื่อครั้งที่พระราชชายาฯ ประทับอยู่ในวังหลวงก็ทรงได้เคยถวายพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งกลับเชียงใหม่ซึ่งเป็นต้นฉบับแห่งการทำเมียง จึงได้ส่งขึ้นมาถวายแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงอีกวาระหนึ่ง

ภายนอกพระตำหนักนั้น ปรกอบไปด้วยต้นไม้และดอกไม้บานาชนิด ทั้งกล้วยไม้ทางเหนือที่พระราชชายาฯนำมาจากเชียงใหม่เมื่อครั้งกลับจากเชียงใหม่ รวมถึงต้นพยอมต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์เมืองเชียงใหม่ที่ปลูกเคียงคู่พระตำหนักในวังหลวงอีกด้วย ซึ่งเป็นต้นพยอมที่พระราชชายาฯทรงขอพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปลูกไว้ ซึ่งในเวลาต่อมาพระเจ้าอยู่หัวทรงได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยารพชพิพัฒน์ จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 126 ดังนี้

“จะบอกข่าวที่ที่ควรยินดีอย่างหนึ่งว่าต้นพยอมที่ไปปลูกเรือนางดารารอดอกแล้ว นึกว่าแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าจะไม่ได้เห็นดอกพยอม ก็ได้มาเห็น เช่นนี้จะว่ากระไร” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

⁵ ตุลาคม พ.ศ.

ทั้งนี้ต้นพยอมนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงเข้าพระทัยดีว่าเป็นที่หวงแหนนักของ พระราชชายา เมื่อครั้งที่พระราชชายาทรงเสด็จเยือนเชียงใหม่ ก็ทรงตรัสถึงในพระราชโทรเลข และพระราชหัตถเลขาหลายฉบับด้วยกัน รวมถึงทรงมีพระราชหัตถเลขาสั่งการกำชับให้มีผู้ดูแลไว้ อย่างดี ดังใน พระราชหัตถเลขาสั่งการถึง พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าภาณุประดิษฯ ซึ่งดำรง ตำแหน่ง อธิบดีฝ่ายใน ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ซึ่งเป็นวันที่พระราชชายา ทรงเสด็จออก จากวังหลวงเพื่อไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ ดังนี้

“เรื่องนางดารานั้น เจ้าของไม่อยู่ ขออาศัยไว้ให้จัดการ รักษาอย่าให้กลายเป็นที่สำหรับสกปรก อนึ่ง ต้นไม้ยอมเป็นที่ หวงแหนแลแย้งทั้งกัน ขอให้รักษา อย่าให้ผู้ใดขุดตัดเด็ด จะได้ ทำงานแก้ไขซ่อมดัดแปลง จะต้องให้คนเข้ามาทำ นอกจากนั้น อย่าให้ใครเข้าไปล่วงเกินในที่นั้น การรดน้ำต้นไม้ ได้มอบให้พระยา เวียงไฉน”⁶

และในสำเนาพระราชหัตถเลขาถึงพระราชชายา ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ซึ่งทรงคลายความกังวลใจของพระราชชายา เมื่อครั้งมีการแก้ไขพระตำหนัก ดังนี้

“...เห็นต้นลำดวนของรักแล้วงามดี ไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะ ไม่ถูกเรือน...”⁷

ดังนั้นแล้ว ชีวิตในพระตำหนักนั้นจึงเต็มไปด้วยกลิ่นอายแห่งล้านนา ซึ่งจำลอง วิธีชีวิตที่เป็นแบบอย่างทางเหนือไว้อย่างดีเยี่ยม

ด้านการดนตรีและนาฏศิลป์ล้านนานั้น พระราชชายา ก็ทรงมิได้ละทิ้ง ทรงโปรดให้พระญาติและข้าหลวงฝึกหัดดนตรีและการฟ้อนรำล้านนาอยู่เสมอ ทำให้พระตำหนัก นั้นเป็นที่กล่าวกันว่า มีเสียงดนตรีครื้นเครงกันอยู่เสมอ

ทั้งนี้ความชื่นชอบด้านการดนตรีและการฟ้อนรำนั้นเป็นเพราะพระราชชายา ทรงได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่ครั้งพระเยาว์ บรรยากาศในพระตำหนักในวังหลวงที่มีการบรรเลงเพลง ด้วยเครื่องดนตรีล้านนานั้น จะช่วยเสริมให้พระราชชายาเกิดความรู้สึกเหมือนอยู่ในอาณาจักร

⁶ ฎากคผนวก ข

⁷ ฎากคผนวก ข

แห่งล้านนา การแสดงอัตลักษณ์ทางดนตรีและการรำนี้ เป็นที่ประจักษ์และรับรู้แก่บุคคลใน
วังหลวง จะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งพระราชชายาเสด็จกลับ ณ เมืองเชียงใหม่แล้ว ได้ให้ท้าวสุนทร
โวหารแผนกอาลักษณ์ของเจ้าอินทวโรรสฯ แต่งบทละครเรื่องน้อยใจยาถวายเป็นพิเศษ
ในวันประสูติครบ 4 รอบ ซึ่งพระราชชายาฯ ได้ทรงแก้ไขบทละครด้วยพระองค์เอง ซึ่งไม่นานนัก
พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภาในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงขอไปให้คณะละครของ
พระองค์แสดง ณ พระตำหนักในพระราชวังสวนดุสิต ละครเรื่องนี้จึงเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายใน
กรุงเทพฯ

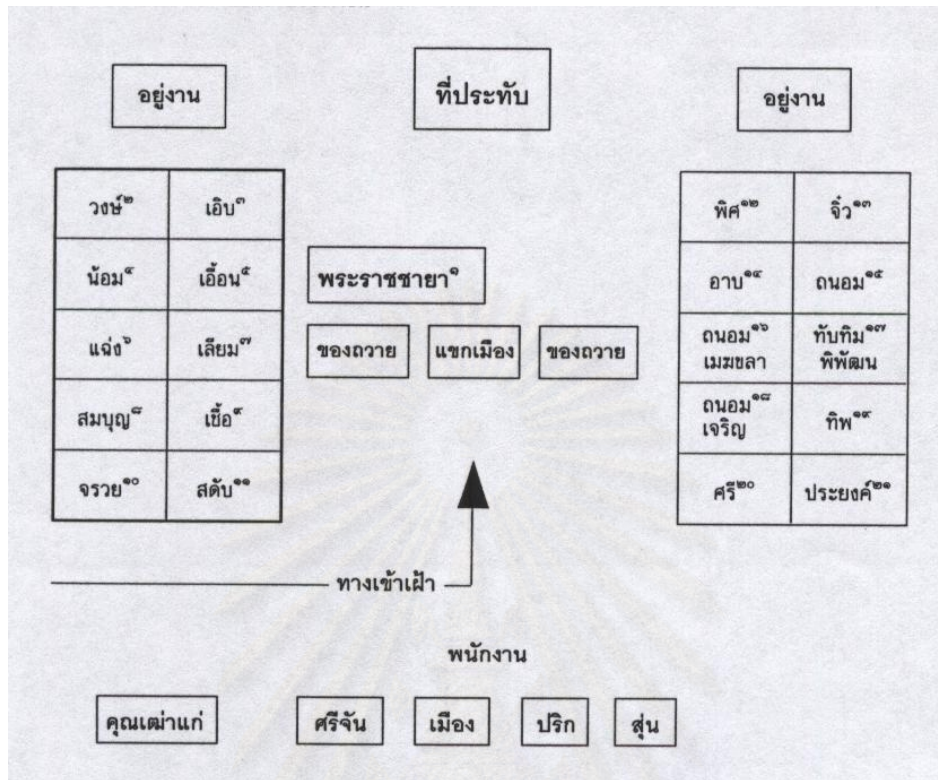
การคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ล้านนาผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ได้วิเคราะห์ในข้างต้นนั้น
ผลของการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาฯ นั้น เป็นการสร้างความจดจำและตระหนัก
รู้ของผู้คนในวังหลวงเป็นอย่างดี

อนึ่ง การคงอัตลักษณ์ล้านนาของพระราชชายาฯ นั้น ส่งผลให้พระราชชายาฯ
ทรงมีโอกาสได้รับแขกเมือง ซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว กล่าวคือในขณะที่พระราชชายาฯ ประทับอยู่ในวังหลวงนั้น เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน
พ.ศ. 2449 เจ้าหญิงแสนหวี แห่งแคว้นแสนหวี ซึ่งในขณะนั้นเป็นแคว้นการปกครองของอังกฤษ
ได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พระราชชายาเจ้าดารารัศมีซึ่งขณะนั้นยังเป็นเจ้าจอมมารดาให้ประทับตรงกลางคู่กับเจ้าฟ้าหญิง
แสนหวี โดยทรงออกรับแขกเมืองที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยมีผู้บันทึกไว้ว่า

“...โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตรงกลางคู่กับเจ้าหญิงแสนหวี
อาจด้วยทรงมีพระดำริว่า แคว้นแสนหวีอยู่ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนาของพระราชชายาฯ
มีสำเนียงพูดเป็นที่เข้าใจกัน...” (รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ทั้งนี้พบหลักฐานการรับแขกเมืองของพระราชชายาจากหนังสือเจ้าจอมหม่อม
สดับ ในรัชกาลที่ ๕ ถึงลำดับการเข้าเฝ้าฯ ดังรูป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 11 แสดงแผนผังการออกมารับแขกเมืองของพระราชชายาฯ (รมณียัฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

จากภาพนั้น บุคคลที่ระบุไว้ในหนังสือเจ้าจอมหม่อมมสดับ ในรัชกาลที่ ๕ มีดังนี้

1. เจ้าดารารัศมี ธิดาของพระเจ้าอินทนนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่และเจ้าทิพเกสร ณ เชียงใหม่
2. เจ้าจอมมารดาวง ธิดาพระยาจักรราชนาถภักดี (เนตร) พระมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าโกมลเสาวมาล
3. เจ้าจอมเอิบ สกุลเดิม บุนนาค
4. เจ้าจอมน้อย สกุลเดิม โชติกลเสถียร
5. เจ้าจอมเอื้อน สกุลเดิม บุนนาค
6. เจ้าจอมแจ้ง พี่น้องกับเจ้าจอมเชื้อ ไม่ปรากฏนามสกุล
7. เจ้าจอมเสียม สกุลเดิม บุนนาค

8. เจ้าจอมสมบุญ สกุลเดิม มั่นประเสริฐ
9. เจ้าจอมเชื้อ พี่น้องกับเจ้าจอมแฉ่ง ไม่ปรากฏนามสกุล
10. เจ้าจอม ม.ร.ว.จรรยา สกุลเดิม ปราโมช
11. เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ สกุลเดิม ลดาวัลย์
12. ไม่มีหลักฐานให้ค้น
13. เจ้าจอมมารดาจิว กบิตถา พระมารดา พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงซึ่งสิ้นพระชนม์
ชันษาได้เดือนเศษ
14. เจ้าจอมอาบ สกุลเดิม บุนนาค
15. ไม่มีหลักฐานให้ค้น
16. เจ้าจอมถนอม สกุลเดิม บรรจงเจริญ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าโปรดให้ฝึกหัดละครเป็นตัว
นางเมฆขลา เป็นเหตุให้ชาววังเรียกกันว่า คุณถนอม เมฆขลา
17. ไม่มีหลักฐานให้ค้น
18. คุณถนอม ธิดาพระเจริญราชชน ชาววังเรียกกันว่า คุณถนอมเจริญ อยู่ในพระอุปการะของ
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
19. ม.ร.ว.หญิงทิพย์ สนิทวงศ์
20. เข้าใจว่า คือ เจ้าศรีพรหมา ธิดา พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช (เจ้าสุริยະ จ ่น่าน)
21. เจ้าจอมประยงค์

โดยหมายเหตุที่ปรากฏในหนังสือนั้น ได้กล่าวถึงพระราชชายา ไว้ว่า “โดยปกติของ
การออกรับเจ้านายต่างประเทศนั้น จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี
นาถเสด็จออก แต่ในครั้งนี้ ชะรอยจะทรงมีพระราชดำริว่า เป็นเจ้านายฝ่ายในของประเทศติดกับภาค
เหนือของไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชชายาเสด็จออกรับ จะเห็นได้ว่าพระบรมราโช
บายทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้นลึกซึ้งนัก” (รมณียฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ซึ่งในเหตุการณ์นี้นั้น เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ได้ทรงบันทึกไว้ว่า “ถ้าข้าพเจ้าอย่าโคมลอยมากก็จะได้รับความรู้เล่าสู่กันฟังมีใช้น้อย เช่นพิธีเสด็จออกรับเจ้าต่างประเทศฝ่ายใน คือเจ้าหญิงแสนหวี จะให้เล่าว่าเจ้านั้นชื่ออะไรและทรงปฏิสันถารว่าอะไรบ้าง เจ้ากราบบังคมทูลว่าอะไรบ้าง ไม่ได้ความเลย ข้าพเจ้าจำไม่ได้ จำได้แต่ว่าประทับเก้าอี้ตั้งหน้าพระที่นั่งทอดานทอง แต่ไม่ใช่บนพระเศวตฉัตร ตั้งข้างหน้าพระที่นั่งเศวตฉัตรออกมาสัก ๕-๖ วา หันพระพักตร์ออกนอกทวาร หน้าพระที่นั่งพวกเจ้าจอมเฝ้าซ้าย ขวา...” (รณนียฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ทั้งนี้ยังมีการระบุถึงสถานการณ์ตอนนั้นว่า “พระราชชายาเจ้าดารารัศมีประทับกับพื้นตรงพระพักตร์ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับเก้าอี้เรียบร้อยแล้ว เจ้าหญิงแสนหวีก็เดินเข้ามาแล้วลงคลานมาประทับที่จัดไว้คู่กับพระราชชายาฯ รู้สึกว่าสาวกว่าพระราชชายาฯ ขณะนั้นมาก และสวຍกว่าด้วยแต่ไม่ส่งมากเท่าพระราชชายาฯ เครื่องบรรณาการของถวายที่ตั้งอยู่เต็มไปหมด จำไม่ได้ว่ามีอะไรบ้าง การรับแขกเมืองครั้งนี้ทรงเครื่องเต็มยศ สายสะพายนพรัตน์ แต่ไม่ได้ ทรงฉลองพระองค์ครบ พระสนมกำนัลแต่งเต็มยศนุ่งยก ห่มแพร ไม่ต้องใช้แพรสะพัก ข้าพเจ้าใส่กระบังหน้า เสด็จออกก่อนเพียง เฝ้าประมาณ ๔๐ นาที เสด็จขึ้น”

การออกมารับแขกเมืองครั้งนี้พระราชชายาฯ ทรงแต่งกายแบบชาวล้านนาเต็มยศ ให้สมกับฐานะ และพยายามแสดงออกถึงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกับพระราชอาคันตุกะเหตุการณ์ในครั้งนี้จึงเป็นสิ่งยืนยันว่า พระราชชายาฯ ทรงมีพระปรีชาสามารถและ ทรงวางพระองค์ได้สง่างามสมกับพระอิสริยยศเพียงใด

ศักดิ์ศรีของพระราชชายาฯ ในฐานะลูกหลานเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นั้น ประจักษ์ดีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เสมอ ความพยายามคงอัตลักษณ์ล้านนา ก็เป็นสิ่งทั้งสร้าง ความเข้าใจ และตอกย้ำความรู้สึกของผู้คนในวังหลวงถึง ความแตกต่าง ในเรื่องของฐานันดร และเกียรติยศ ทั้งนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ไว้เมื่อคราวที่ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี พระราชธิดาในพระราชชายาฯ สิ้นพระชนม์ด้วยวัยเพียง 3 ชันษาเศษ ว่า

“... พระบาทสมเด็จพระชนกาธิราช มีพระราชดำรัสแก่ สมเด็จพระยาดำรงฯ ว่า “ฉันผิดเอง ลูกเขาควรจะเป็นเจ้าฟ้าแต่ฉันลืมนั่งจึ่งตาย”...” (พูนพิศ อมาตยกุล, 2530)

ข้อความดังกล่าวมีผู้วิเคราะห์ว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักในพระราชหฤทัยอยู่ตลอดเวลาว่า พระราชชายาฯ หาใช่บุคคลชั้นสามัญเช่นเจ้าจอมอื่นๆ ที่เป็นธิดาของข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเป็นบุคคลสามัญไม่ หากแต่ทรงเป็นเจ้าเพราะเป็นพระธิดา ของพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกัน ถึงแม้จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศราช “ (นงเยาว์ กาญจนาคณี, 2539)

ภาพที่ 12 พระราชชายาทรงฉายร่วมกับพระองค์เจ้าวิมลนาคนพิตี (รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

นอกจากนั้นยังพบว่า ถ้อยคำที่สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงพระยาตำราฯ ตรัสแก่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ซึ่งแสดงถึงความเคารพนับถือให้เกียรติ และตระหนักถึงชาติกำเนิดของ พระราชชายาฯ ดังปรากฏในคำปรารภจากหนังสืองานอนุสรณ์พระราชชายาฯ ดังนี้

“เสด็จพ่อของข้าพเจ้าตรัสแก่ข้าพเจ้าว่า กราบเจ้าป่าลงกับพื้นได้ เพราะท่านมีทั้งชาติวุฒิ และคุณวุฒิเพียงพอ และข้าพเจ้าก็ได้ทำตามคำสั่งนั้นด้วยความเต็มใจเสมอมา”(คณะกรรมการดำเนินงานอนุสรณ์, 2516) และความคล้ายกันจากพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ในประชุมพระนิพนธ์เล่ม 1 ว่า

“กราบเจ้าป่าลงกับพื้นเถิดลูก เพราะไม่มีสิ่งใดต้องรังเกียจ แม้กำเนิดท่านก็เกิดมาในเศวตรฉัตรเหมือนกัน” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

ทั้งปวงว่างลายพระหัตถ์ เสด็จในกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งนิพนธ์ขึ้นในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไม่สงบสุขนัก ซึ่งทรงเขียนจาก วังหัวหินมิใช่จากวังในกรุงเทพฯ ที่แสดงถึงความตระหนักรู้ถึงชาติวุฒิมิและคุณวุฒิมิของ พระราชชายาฯ ที่เป็นผลจากการย้ายอัครราชกุมารีของพระองค์ตลอดเวลาที่อยู่ในวังหลวง ลงวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2476 ดังนี้

“เดิมหม่อมฉันและลูกๆ ได้พร่ำปรารภกันว่า จะขึ้นไปเชียงใหม่ไปช่วยงานแฮยิสของเจ้าป่า ถึงกับได้คิดกำหนดที่จะไป แต่มาเกิดเหตุต่างๆ ทำให้ขัดข้องในการที่จะไปเสียแล้ว จึงมีจดหมายฉบับนี้กับส่งของพระขวัญในวันประสูติฝากเจ้ากาวิวงศ์มาถวายต่างตัว

ในงานฉลองอายุ เช่น แฮยิส เป็นอภิรักษ์มงคล ด้วยชวนให้ระลึกถึงการที่ได้ครองชีพโดยสัมมาปฏิบัติและปราศจากภยันตรายมาได้ยืนนาน อันสมควรจะชื่นชมยินดี แต่ส่วนเจ้าป่ายังมีเหตุอื่นซึ่งสมควรจะยินดียิ่งกว่าคนสามัญอีกหลายสถานเป็นต้นว่า อุบัติมาในตระกูลอันทรงเกียรติคุณอย่างสูงสุด ทั้งได้เป็นพระราชชายาสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระเกียรติคุณอย่างสูงสุดในพงศาวดารพระองค์ 1 นอกจากนั้นยังประพาศพระองค์ให้เป็นที่รักใคร่นับถือของญาติและมิตรตลอดจนประชาชนทั้งหลาย ไม่ได้ทำให้ผู้ใดเกลียดชังหรือเดือดร้อน ทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระคุณแก่บ้านเมืองเป็นอเนกปริยาย ตรงกับพระพุทธวจนะว่า “มิได้ทำชีวิต ให้ล่วงไปเสียเปล่า” หรืออีกนัยหนึ่งทรงพระคุณในมงคลสูตรว่าเป็น “ผู้มีบุญอันได้สร้างสมมาแล้วแต่หนหลัง” ทั้งในชาติก่อนและชาตินี้ คำที่หม่อมฉันพูดมานี้ล้วนเป็นความจริงยกมากล่าวอ้างเป็นสัตยาธิษฐาน ขอความสัจจงดลบันดาลให้เป็นศิริมงคลและเชิญคุณานุภาพพระศรีรัตนไตรให้คุ้มครอบป้องกันเจ้าป่าจากโรคพาธสรรพอุปัทวันตราย และบันดาลให้ทรงเจริญพระชนมายุกันทั้งความสุขความสำราญสืบไปให้ช้านานเทอญ” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

ประการสำคัญที่สุดของผลของการคงอัตลักษณ์ ที่มาจากความคิดเห็นของ พระ
 ญาติพระราชชายาฯ ที่ได้ให้สัมภาษณ์นั้นก็คือ พระราชชายาฯ ทรงแน่วแน่ว่าจะคงอัตลักษณ์เพื่อรักษา
 ระดับฐานะของตนให้คงอยู่ เป็นเหตุหนึ่งทำให้เมื่อครั้งที่เจ้าดารารัศมี จะเสด็จเยือนเชียงใหม่ครั้งแรก
 ในปี พ.ศ. 2541 นั้น พระองค์ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริย
 ยศจากเจ้าจอมมารดาขึ้นเป็น “พระราชชายา” ในพระองค์ โดยการสถาปนาตำแหน่งนี้ เป็นเหตุการณ์
 พิเศษที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งแรก และครั้งเดียวในประวัติศาสตร์ เพื่อให้เจ้า
 ดารารัศมีมีพระอิสริยยศพระภรรยาเจ้าหรือ พระมเหสีเทวีอีกองค์หนึ่ง ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งนี้เป็นพระ
 องค์แรกและพระองค์เดียวตราบนานทุกวันนี้

พระญาติที่กรุณาให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัยนั้นได้ตั้งข้อสังเกตว่า ตำแหน่งที่เกิดขึ้นมาใหม่
 นั้น เป็นการให้เกียรติพระราชชายาฯ อย่างสูง โดยพระเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึง พระเกียรติ ชาติภูมิ
 ความสง่างามในการดำรงพระองค์ และการตอกย้ำถึงอัตลักษณ์ของพระองค์ในวังหลวง โดยมีเหตุผล
 ทางการเมืองมาเกี่ยวเนื่องด้วย ทั้งนี้เมื่อพระราชชายาฯ ทรงได้รับการแต่งตั้งครั้งนั้นแล้ว ทรงเสด็จ
 เยี่ยมเชียงใหม่ในฐานะพระภรรยาเจ้า โดยมีการจัดขบวนแห่เต็มยศ จากหลักฐานพระราชหัตถเลขา
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“...นางดาราจะลาขึ้นไปเชียงใหม่ชั่วคราว เห็นว่าควรจะมีข้า
 ราชการชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไปด้วย เจ้าเปนผู้ที่เคยไว้วางใจมาทั้งเปนผู้รู้เบาะ
 แสกรงานในเมืองเชียงใหม่อยู่ ขอให้เปนผู้ใหญ่ขึ้นไปสักคราวหนึ่ง ให้มี
 อำนาจบังคับบัญชาผู้ที่ขึ้นไปทุกกรม การที่นางดาราขึ้นไปนี้ ในตำแหน่ง
บรรดาศักดิ์พระอรรคชายาไม่ใช่ไปอย่างเปนน้องเจ้าเชียงใหม่อย่างเดียว
เพราะฉะนั้นให้รักษาน้ำที่แลบรรดาศักดิ์ ตามสมควรแก่ตำแหน่ง...”⁸

⁸ ตูภาคผนวก ข

ด้วยพระบรมราชโองการที่ให้รับเสด็จพระราชชายาอย่าง “อรรคชายา” ทำให้การรับเสด็จทุกหนแห่งจึงจัดการอย่างมโหฬาร จนทำให้พระราชชายาเอง รู้สึกว่าเกินไปบ้าง จึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาให้มีพระบัญชาสั่งการเจ้าพนักงานให้เพลากการรับเสด็จลงไปบ้าง ดังโทรเลขลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“...การที่ข้าเจ้าขึ้นมานครังนี้ ที่พระราชทานให้มีเกียรติยศนั้น เปนพระเดชพระคุณ มีความยินดีที่สุด แต่ความเข้าใจของข้าเจ้าเห็นว่า ควรใช้เปนบางอย่าง เดียวนี้ข้าเจ้ามีความเดือดร้อนด้วยเรื่องแต่ไม่เปนเวลา เปนต้นว่าเดินเล่นหาดทรายก็ต้องแห่ เหมือนเวลากำลังคลั่งอยู่ เดียวนี้ ได้มาจอดเรืออยู่ที่ท่ากระไดวัดเลยที่เดียวจะขึ้นก็ไม่ได้ กระบวนแห่แต่งตัวไม่แล้ว ระยะเวลาที่จะเข้าไปข้างหน้าก็ยังไม่ห่าง ต้องเสียเวลาอย่างนี้รำไป...”⁹

จากพระโทรเลขของพระราชชายา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจัดการตามพระประสงค์ของพระราชชายา โดยทรงส่งพระราชโทรเลขถึงพระราชชายา ไปยังเมืองกำแพงเพชร ทั้งยังส่งข้อความเดียวกันนั้นไปยังเมืองตากด้วย ด้วยกังวลว่า พระราชชายา จะไม่ได้รับพระราชโทรเลขลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“ได้โทรเลขขึ้นไปยังพระยาอนุชิตแล้ว ให้แบ่งเป็นสองเวลา ต่อขึ้นเมืองไปตลาดจึงแห่ เวลาอื่นให้เปนแต่เจ้าพนักงานตามไปเหมือนอย่างข้างในเที่ยวหัวเมืองชั้นใน”¹⁰

ผลของการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ส่วนหนึ่งที่ได้ประมวลมาข้างต้นนั้น แสดงถึงความสำเร็จในเจตจำนงของพระราชชายา ในการสร้างการรับรู้ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมอันสมควรแก่การได้รับการยกย่อง ทั้งนี้ การคงอัตลักษณ์ก็มีได้สร้างความเข้าใจในสารที่พระองค์แสดงผ่านสื่อต่างๆกับผู้คนในวังหลวงเสียทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว การคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาเป็น

⁹ คูภาคผนวก ข

¹⁰ คูภาคผนวก ข

ส่วนหนึ่งในการตอกย้ำทัศนคติเชิงลบของคนบางกลุ่มให้ทวียิ่งขึ้น เป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างที่พระราชชายาประทับในวังหลวง

การคงอัตลักษณ์ และการตอกย้ำอัตลักษณ์ล้านนา เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คนในวังหลวงนั้น กระจำงัดถึงผลของการกระทำ ด้วยความสมบูรณ์พร้อมในชาติภูมิและคุณวุฒิที่เหมาะสมแก่การได้รับพระยศ และพระเกียรติ ซึ่งเป็นเครื่องเตือนใจถึงศักดิ์ศรีเจ้าหญิงแห่งล้านนา สมกับความตั้งพระทัยแน่วแน่ต่อการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายา ระหว่างที่อยู่ในวังหลวง

ส่วนที่ 2 การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

2.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

ท่ามกลางความหลากหลายของผู้คนในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ อันประกอบไปด้วยเจ้านายราชวงศ์จักรี เจ้าจอมหม่อมห้าม สนมกรมวัง ข้าหลวงนางในตำหนักต่างๆ ฯลฯ ปรากฏผู้ที่เคารพนับถือ สนับสนุน รักใคร่เจ้านายราชวงศ์มี เจ้าหญิงผู้ซึ่งมาจากต่างถิ่นฐานบ้านเกิด เป็นจำนวนมาก อันก่อให้เกิดความอบอุ่น และเป็นกันเอง แต่ระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวงที่ ดู แสนจะสุขสบายนั้น ก็ปรากฏเจ้าจอมหม่อมห้าม ผู้ที่ไม่ชื่นชอบเจ้านายราชวงศ์มีอยู่เช่นกัน อันก่อให้เกิดความขัดแย้ง และความรำคาญใจอยู่ไม่น้อย

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวงนั้น ปรากฏการบอกเล่าไว้เป็นจำนวนมาก และกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้งในเอกสาร ตำรา และหนังสือต่างๆ เกี่ยวกับเจ้านายราชวงศ์ ซึ่งเป็นประเด็นเหตุการณ์สำคัญ ซึ่ง ธเนศวร์ เจริญเมือง กล่าวถึงความน่าสนใจของประเด็นนี้ไว้ ดังนี้

“เรื่องราวชีวิตของเจ้านายราชวงศ์มีมากมายหลายประเด็นที่น่าสนใจศึกษาเช่น การที่เจ้านายประสบปัญหาการกลั่นแกล้งในวังหลวง จนกระทั่ง “ไต่ปี่ที่บ้าน วันละร้อยเตี๋ย” การที่ถูกมองอย่างหมิ่นแคลนว่า เป็น “ลาว” “เป็นต้น (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2538)

สาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในวังหลวงนั้น อาจมาจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน มีผู้เขียนตำราหลายท่านได้สันนิษฐานเกี่ยวกับสาเหตุของความขัดแย้ง โดยผู้วิจัยสามารถรวบรวมดังนี้

สาเหตุที่เกิดจากนิสัยอิจฉาริษยาของผู้หญิง ธรรมชาติของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคม เป็นธรรมดาที่จะเกิดความขัดแย้งและความอิจฉาริษยาระหว่างบุคคล หรือระหว่างกลุ่ม เป็นพฤติกรรมที่พบเห็นได้ในสังคมทั่วไป “ผู้หญิงนั้นมีนิสัยอิจฉาริษยา จึง มักแบ่งพรรค แบ่งพวกจับกลุ่มนินทาว่าร้ายกันเป็นธรรมดา” (หนานอินแปง, 2546) ข้อความดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า โดยธรรมชาติทั่วไปของกลุ่มสตรี มักจะประสบปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล หรือระหว่างกลุ่มเสมอ ในเรื่องของความอิจฉาและการจับกลุ่มนินทา ความขัดแย้งระหว่างบุคคล หรือระหว่างกลุ่มสตรี ในวังหลวงในสมัยนั้น จากเรื่อง “สี่แผ่นดิน” บทประพันธ์ของ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมท ซึ่งผู้เขียนนั้น ได้ระบุว่า ฉากทั้งหลายทั้งปวงที่ผู้เขียนได้นำมาใช้ในการเขียนเรื่องนี้ เป็นของจริงทั้งสิ้น ก็ปรากฏความขัดแย้งที่เกิดจากการอิจฉาริษยาระหว่างสตรีด้วยกัน เรื่องราวของเจ้าจอม หรือสตรีท่านอื่นๆ ที่ปรากฏในงานเขียนต่างๆ ในยุคนั้นก็พบว่ามี ความขัดแย้งระหว่างเจ้าจอม เช่นกัน อาทิ บันทึกของเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ พระสนมเอกในรัชกาลที่ 5 ว่า “... เหลียวไปพบแต่ศัตรู คุณจอมนั้นส่อเสียดว่าอย่างนั้น คุณจอมนี้ว่าอย่างนี้ ...” ดังนั้นแล้ว ลักษณะนิสัยซึ่งเป็นธรรมชาติของสตรีจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของพระราชชายาฯ

ทั้งนี้ หากจะพิจารณาถึงที่มาแห่งความอิจฉาริษยาของสตรีในวังหลวง ที่มีต่อ พระราชชายาฯ นั้น ความรัก ความเอาใจใส่ และความเอาอกเอาใจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพระราชชายาฯ อันมีหลักฐานปรากฏมากมายนั้น น่าจะเป็นคำตอบที่เอ่ยอ้างได้ดีที่สุด

พระเมตตาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่แสดงถึงความรัก อันน่าอิจฉาอย่างยิ่งนั้น เป็นที่ประจักษ์ในวาระ

ทั้งนี้เหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความริษยาอันเกิดจากความรักระหว่างพระราชชายาฯ กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นอาจเกิดขึ้นหลายเหตุการณ์ด้วยกัน ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์การเสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่ของพระราชชายาฯ ใน ร.ศ. 127-128 ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญอันเกิดเหตุแห่งความน่าริษยาขึ้นหลายประเด็น ดังนี้

ในการที่พระราชชายาฯขอพระราชทานพระราชนุญาตเสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่แล้ว ทรงได้รับพระราชนุญาตนั้น แสดงให้เห็นถึงสิทธิที่พระเจ้าอยู่หัวทรงให้แก่พระราชชายาฯ อย่างเหนือจากสตรีผู้เป็นชายาท่านอื่นๆ เนื่องจากปกติแล้วการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสด็จออกไป ณ ที่แห่งใดนั้น ต้องเป็นไปด้วยกิจจำเป็นจริงๆ ทั้งพิธีการก็มาก และใช้ผู้คนมากมาย ดังหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่

14 มกราคม พ.ศ. 2459 ไปในที่สมควรของพระราชชายา อันแสดงให้เห็นถึงความยากลำบากของการเสด็จออกไปข้างนอกเขตพระราชฐานชั้นใน อันประกอบไปด้วยสตรีและเด็กเล็กเท่านั้น ดังนี้

“...ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตไปไหนมาไหนได้ที่สมควรจะไป ซึ่งไม่เป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศ เช่นวังสมเด็จพระมาตุนาเป็นต้น ที่สุดเจ้าจอมมารดาที่อยู่นอกพระราชวัง แลตามทางบกทางเรือเมื่อมีโอกาสสะดวกจะไปได้ ในสถานที่ต่างๆ เช่นโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ซึ่งยังไม่เคยเห็น...” (นางเยาว์ กาญจนจารี, 2539)

แม้แต่การเสด็จตามสถานที่ต่างๆนอกเขตพระราชฐานชั้นในยังเป็นไปด้วยความยากลำบาก การได้รับพระบรมราชานุญาตให้กลับไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ ซึ่งไกลและใช้เวลาประทับหลายเดือนนั้น ย่อมเป็นที่กล่าวขวัญของคนในวังหลวงเป็นแน่

นอกจากจะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เสด็จเยือนเชียงใหม่แล้ว เหตุการณ์ต่อมาได้เป็นเหตุการณ์จารึกทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มตำแหน่งพระภรรยาเจ้าในพระองค์ขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง คือตำแหน่ง พระราชชายา โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าดารารัศมี ดำรงพระอิสริยยศตำแหน่งนี้ ซึ่งเป็นตำแหน่งแรกตำแหน่งเดียว และเป็นพระองค์เดียวในประวัติศาสตร์ชาติไทย ทั้งนี้ พระภรรยาเจ้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในตอนนั้น จึงมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 5 พระองค์ ดังนี้ (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

1. สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ) ทรงดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่ง สมเด็จพระอัครมเหสี
2. สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา (สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชินีนาถ) ทรงดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่ง พระมเหสี
3. พระนางเธอ สุขุมาลัยมารศรี ทรงดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่ง พระราชเทวี
4. พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ทรงดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่ง พระอัครชายา
5. เจ้าดารารัศมี ทรงดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่ง พระราชชายา

การได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งยศให้เจ้าดารารัศมีในฐานะ พระภรรยาเจ้าใน พระองค์นั้น สร้างความปลื้มปิติให้แก่พระราชชายาเป็นอันมาก แต่ทั้งนี้ก็ยอมเป็นที่อิจฉาแก่สตรีผู้หวังครองการก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งที่ได้รับเกียรติอย่างสูงอย่างพระราชชายา ด้วยความที่ดูหมิ่นไว้มากกว่า เป็นลาว นั้น จึงอาจมีข้อข้องใจหลายประการว่าเหตุใด หญิงลาวกีนปลาร้า จึงได้รับ พระยศสูงศักดิ์ เช่นนั้น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้บันทึกไว้ถึง เหตุการณ์สำคัญครั้งนี้ ว่า

“...โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ในตำแหน่งพระอัครมเหสีพระองค์หนึ่ง มีงานพระราชพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เลี้ยงพระ และยังมีเครื่องเย็นที่พระที่นั่งอัมพรสถาน และเสด็จทอดพระเนตรละครร้องของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่โรงละครปรีดาลัย...” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

นอกจากพระราชทานพระยศแก่พระราชชายาเจ้าดารารัศมีแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงส่ง ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน แล้วจึงได้เสด็จไปทอดพระเนตรละครปรีดาลัยพร้อมกับพระราชชายา อีกด้วย

สิ่งหนึ่งที่เป็นหลักฐานแสดงถึง ความอาวรณ์ ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงมีให้แก่ พระราชชายา จากเหตุการณ์ทูลลาเสด็จเยี่ยมนครเชียงใหม่ครั้งนี้ นั่นคือ พระอัมรงค์ (แหวน) ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถอดจากพระกนิษฐา (นิ้วก้อย) แล้วทรงตรัสว่า

“ชิ้นอื่นจำเป็นก็ขายไปเถิด ขอไว้แต่วงนี้” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

ทั้งนี้พบบันทึกของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ที่กล่าวถึงการอาลัยรักที่ต้องจากกันในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“...ถึงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2451 พระราชชายา เสด็จขึ้นไปกราบถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบนพระที่นั่งอัมพรสถาน ทรงเปลื้องพระเกศาออกเช็ด พระบาท ทั้ง 2 พระองค์ ทรงพระอาลัยรักที่จะต้องทรงจากกัน...” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

การที่พระราชชายาทรงเปลื้องพระเกศาออกเช็ดพระบาททั้ง 2 พระองค์ หน้าพระที่นั่งอัมพรสถานนั้น แสดงให้เห็นถึงความอาลัยรักอย่างยิ่งเมื่อต้องจากกัน ซึ่งเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คนในวังหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว สตรีในวังหลวงนั้นต่างไว้ผมสั้นแบบสตรีนิยม จึงไม่มีโอกาสในการแสดง ความอาลัยในรักอย่างที่พระราชชายาทรงทำ ความอิจฉาริษยาทั้งที่ทรงได้รับพระบรมราชานุญาตเสด็จเยี่ยมเชียงใหม่ทั้งที่ไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นนัก ทั้งวิธีการกราบถวายบังคมลาที่แสดงถึงความอาวรณ์ ต่อหน้าผู้คนจำนวนมากนั้น เป็นภาพที่สะท้อนถึงความรัก แก่ผู้ที่ประสบเหตุการณ์นั้นมากเป็น

แม่ ความต่อเนื่องจากเหตุการณ์ครั้งนั้น คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ไปส่งเสด็จพระราชชายาฯ ถึงสถานีรถไฟสามเสน ประกอบกับมีบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายในฝ่ายหน้า พร้อมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนมาก ได้ไปส่งเสด็จพระราชชายาฯ ในครั้งนั้นด้วย

ข้อความที่ถูกค้นพบจากพระราชโทรเลข 41 ฉบับ และพระราชหัตถเลขา 17 ฉบับ (เจ้าแก้ววรวงศ์, 2477) ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ถึงพระราชชายาฯ เมื่อเสด็จเชียงใหม่ ร.ศ.127-128 ยืนยันได้ดี ที่แสดงถึงความรัก ความเมตตา ที่พระองค์มีต่อพระราชชายาฯ ทั้งที่เป็นการประทานเล่าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในวังหลวง แฝงชั้น การถามไถ่ สารทุกข์ รวมถึงถ้อยคำจารึกถึงความรัก ความห่วงใยยิ่ง อาทิ

แม้แต่ในวันแรกที่เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เพื่อเดินทางไปยังนครเชียงใหม่ ทั้งที่เพิ่งจะส่งเสด็จพระราชชายาฯ ที่สถานีรถไฟนั้น ก็ได้มีพระราชหัตถเลขาที่โปรดเกล้าฯ ถึง พระราชชายาฯ ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ความว่า

“...นั่งนี้กว่าปานนี้คงจะไปถึงที่พักแล้ว เพราะบาย ๕ โมงตรง ได้นี้ก็จะส่งของไปทำบุญ แต่รุ่งร้งนักรักก็พาไปลำบากจะส่งก็เผชิญมีการชุลมุน บัดนี้ได้กรมสมมติฯ จัดไตรแพร ๙ ไตรส่งขึ้นมา ขอให้บังสกุลพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ๓ ไตรย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ๓ ไตรย เจ้าทิพเกษร ๓ ไตร ขอให้หมื่นมิตรพระราชาคณะ พระครู และครูบาที่เป็นผู้ใหญ่ชักผ้าไตรนี้ อุทิศให้ท่านทั้ง ๓ ผู้ได้มีความรักใคร่คุ้นเคยกันมา

การที่จะไปครั้งนี้เป็นระยะทางไกลให้เปนห่วง ด้วยเปนเวลาต่อระดูกำลังจะเปลี่ยนใหม่ถ้าเจ็บไข้ขอให้เร่งรักษาก่อน อย่าทอดทิ้งไว้มากแล้วจึงรักษา กันเสียก่อนดีกว่ารักษาเมื่อเป็นมากแล้ว

ขออำนาจพรซ้ำอีกให้เปนสุขสบายอย่าเจ็บไข้ ขอฝากความคิดถึงและความอาลัยที่กำลังผูกอยู่ในใจเวลานี้มาด้วย ถ้าจะมีความปรารถนาอันใด ฤาไปตีประการใด ขอให้บอกข่าวมาให้ทราบตามที่จะบอกได้ด้วย...”¹¹

¹¹ คุณาคมนวก ข

แม้แต่ในวันแรกของการเดินทาง ทั้งที่พระราชชายาฯ เพิ่งจะเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ได้ไม่นานนักก็พบว่า มีพระราชหัตถเลขาที่แสดงถึงความอาลัยรักยิ่ง และการโปรดให้กรมสมมุติฯ จัดแพรถไฟส่งขึ้นตามไปนั้น การส่งการครั้งนี้ ก็เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คนในวังหลวงถึงความใส่ใจที่มีต่อพระราชชายาฯ แม้แต่ในวันแรกของการเดินทาง อีกทั้งยังระลึกถึงผู้มีพระคุณของพระราชชายาฯ อันเป็นการให้เกียรติอย่างสูงแก่พระราชชายาฯ อีกด้วย

เมื่อใกล้วันคล้ายวันประสูติของพระราชชายาฯ พระเจ้าอยู่หัวทรงระลึกถึงโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบพระศรีเป็นหีบทองคำลงยาแก่พระราชชายาฯ โดยหีบดังกล่าวไปถึงเชียงใหม่ก่อนเวลาพระราชชายาฯ เสด็จถึง ดังพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 127

“ด้วยนี้ถึงอายุเจ้าเต็มสามรอบ ได้คิดไว้แล้วว่า จะให้เป็นของขวัญ เผอิญประจวบเวลาไม่อยู่ จะให้ก่อนขึ้นไปทำไมทันจึงได้จัดของส่งขึ้นมา ด้วยหวังจะได้รับที่เชียงใหม่ในไม่ช้ากว่าวันไปถึงเท่าใด ขออำนาจพรให้มีอายุยืนยาวหายเจ็บไข้ กลับลงมาโดยสุขสบายทุกประการ ขอให้ดูหนังสือที่เขียนไว้ข้างหลังหีบหน่อย เผลอไปจะไม่ได้อ่าน ขอบอกความคิดถึงจะได้ไม่ขาด ตัวไปเที่ยวเองอยู่ข้างหลังไม่หวั่น แต่ครั้งเวลาเจ้าจากไปรู้สึกเปนห่วงจริงๆ”¹²

ถ้อยคำที่จารึกหลังหีบพระศรีพระบรมนามาภิไธย จ.ป.ร. ประดับเพชร ดังนี้

“หีบบรรจุคำอำนาจพรแล ความคิดถึงของ จุฬาลงกรณ์ จ.ป.ร. ส่งไปให้แก่ดาราวิเศษผู้เป็นที่รักเมื่ออายุครบสามรอบบริบูรณ์ ในสมัยเมื่อกลับไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗-๑๒๘”

เมื่ออยู่ไกลกัน ความระลึกถึงก็ยิ่งส่งถึงกันเสมอ ถ้อยคำที่ปรากฏหลังหีบพระศรี เป็นหลักฐานแสดงความรักที่พระเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อพระราชชายาฯ ได้อย่างดียิ่ง การนั้นมีผู้อยู่ร่วมรับรู้ถึงพระเมตตาของพระเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะการนำหีบพระศรีไปพระราชทานแก่พระราชชายาฯ นั้น ได้ถึงพระกรของพระราชชายาฯ เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่ ประจำ

¹² คูภาคผนวก ข

มลฑลพายัพ ครั่งลงไปรับเสด็จพระราชชายาที่สบแม่แจ่ม นครเชียงใหม่ ได้เป็นผู้เชิญหีบทองคำลง
ยาไปนั้นไปถวาย

ความระลึกถึงพระราชชายา อันเป็นที่ทราบกับที่ระหว่างการเดินทาง กลับ
เชียงใหม่ของพระราชชายา นั้น พบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ส่งสิ่งของผ่านข้าราชการ
การพระราชทานแก่พระราชชายาอยู่เนืองๆ แม้แต่วันที่ 2 ของการเดินทาง พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้ส่ง หีบหนังจระเข้ที่พระองค์ได้ทรงซื้อจากต่างประเทศในยุโรป เมื่อ
ครั้งที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรป ดังพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“...ด้วยความคิดถึงมีของที่ยังจะถึงกันได้ง่าย จึงหาเหตุว่าทำ
อะไรดี นึกได้ว่าหีบหนังจระเข้ซื้อมาเมื่อคราวไปยุโรปคราวนี้ ซึ่งลืมเสีย
แล้วนั้นมีอยู่ เรียกมาดูเห็นว่างามดี น่าจะใช้ใส่ผ้าตั้งไปในเรือ ปกนิกได้
แต่เหม็นหึ่งๆอยู่หน่อยจะแก้ไขได้ถ้าไม่ก็ตาม เปนของเขานับถือกันว่าดี
มีราคางามมากจึงได้เอาตามขึ้นมาให้...¹³

ยังมีของอื่นๆ อีกมากมายที่ทรงส่งไปพระราชทานแก่ พระราชชายา ขณะเดินทาง
อาทิ ภาพถ้ำมอญ รวมถึงกล้องถ้ำมอญ เพราะทรงทราบถึงความนิยมชมชอบในการถ่ายรูปของ พระราช
ชายา ดังพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“...ด้วยดีกล่าว่าจะขึ้นไปส่ง เผลอพอถ่ายฝรั่งให้เอา รูป
ถ้ำมอญมาขาย จึงนึกว่าไปตามทางจะเปล่านั้นที่ อ่านหนังสือตาลาย
เผื่อจะหยุดดูรูปเล่นเปนการแก้รำคาญ แต่เสียเวลา ไม่พอที่จะได้
จดชื่อตำบลลงเปนหนังสือไทย นอกจากเมืองจีนแลญี่ปุ่น เป็นที่ซึ่งเคย
ไปเที่ยวแล้วโดยมาก ที่เล่าถึงในหนังสือไกลบ้านก็มีมากตำบล ยังมีสวิส
เซอร์แลนด์ เบลเยียม แลฮอลแลนด์ที่ได้ไป แต่เห็นว่าที่ส่งมาถึง ๗๙๘
มากเต็มที่อยู่แล้วจะไม่มีที่เอาไป แต่เท่านี้ก็หนักพออยู่แล้ว ไม่แน่ใจว่า
จะชอบถ่าไม่ เพราะมันหนักเรือกิดที่เต็มที แต่ถ้ามีเรือเปนหัวสมุดจะ
เรียกแทนก็ได้ ตุ๊ก และเจ้าชายว่าคงจะชอบจึงได้ส่งขึ้นมา แต่ถ่าพุงพ

¹³ คูภาคผนวก ข

รังกงส่งให้ดิลกคืนมาเสียก็ได้ มันยังมีช่องที่จะส่งถึงได้ ก็ส่งไปด้วย
ความคิดถึงเท่านั้น...”¹⁴

นอกจากนั้นแล้ว แม้แต่ น้ำปลา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
โปรดเกล้าฯ ส่งไปพระราชทานให้แก่พระราชชายาฯ อีกด้วย ดังที่พบในพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 20
กรกฎาคม ร.ศ. 128 ดังนี้

“...ด้วยความรู้สึกเมื่อครั้งไปยุโรป ข้าดกะปีน้ำปลาเดือดร้อน
ประการใด จึงทำให้นึกถึง ได้จัดบรรจขวดให้เป็นส่วนเล็กน้อยส่งขึ้นมา
เพื่อจะให้ได้รับเร็ว แต่ปิดไม่ให้ใครรู้ บางทีเขาจะหมายว่าหีบเครื่องเงิน
เครื่องทอง...”¹⁵

ตัวอย่างที่เห็นในข้างต้นแสดงถึงการแสดง ความรัก ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพระราชชายาฯ นอกจากสิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆแล้ว ยังมีบทละครจำนวน
มากที่ทรงส่งมาพระราชทานให้พระราชชายาฯอ่าน ทั้งทรงร่วมกันวิจารณ์งานละครอีกด้วย ทั้งนี้ พระ
อักษรที่บันทึกในพระราชหัตถเลขา หรือ พระราชโทรเลขนั้น ยังปรากฏถ้อยคำที่แสดงถึงความรักและ
ระลึกถึงพระราชชายาฯอย่างยิ่ง อันเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความรักและความเมตตาต่อพระราช
ชายาฯ อาทิ พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ว่า

“...ได้ทราบตามหนังสือแลทราบจากกรมตำรวจตลอด มีความ
สงสารเจ้าเป็นอันมาก ตั้งแต่ไปแล้วยังไม่เคยลืมนึกถึงสักเวลาหนึ่ง
เลย...”¹⁶

¹⁴ คูภาคผนวก ข

¹⁵ คูภาคผนวก ข

¹⁶ คูภาคผนวก ข

ในพระราชหัตถเลขาของวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ. 127 ก็ได้ทรงแสดงความรำคาญใจแทนที่การเดินทางกินเวลาเป็นอันมาก

“...คิดถึงเป็นอันมาก ดูน่ารำคาญจะถึงก็ไม่ถึง ค้างอยู่ครึ่งทาง เขารัวร์อนเหลือประมาณด้วย...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

ระหว่างที่พระราชชายาประทับ ณ เชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังโปรดฯ พระราชทานสิ่งของขึ้นไปเชียงใหม่เสมอ อาทิ กระเป๋าที่แจกเป็นของขวัญในวันปีใหม่

“...ปีนี้เลิกแจกของเพราะตกลงกันว่าเอาเงินไปซื้อของ คีย์ขั้วมที่ห้างมาแจก แต่เจ้าไม่อยู่ด้วยความคิดถึง จึงหยิบของไว้ส่งมาพอเป็นสังเข็บ กระเป๋าเช่นนี้แจกกันเล่นคนละใบที่บางกอก จึงส่งมาด้วยกับถาดใบหนึ่งเข้าใจว่าราคาค่าเดินทางมันมากกว่าราคาของเพราะฉะนั้นจึงเลิกไม่ส่งไกลมานานแล้ว แต่ที่จะเป็นครั้งหนึ่งคราวเดียว จึงส่งพอให้เห็นว่านึกถึง ขอให้รับไว้กับทั้งคำให้พรปีใหม่ด้วย...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

แม้พระองค์จะทราบวาสินค้าที่ส่งเมื่อเทียบกับค่าการเดินทางส่งของแล้วต่างกันมาก แต่พระองค์ยังทรงโปรดฯ พระราชทานไปให้พระราชชายาฯ “จึงส่งพอให้เห็นว่านึกถึง” ด้วยเกรงว่าเจ้าน้อยใจ คนอื่นนั้นได้รับกันคนละใบ พระองค์ทรงมีพระเมตตาสูงสุดโปรดฯ ส่งมายังพระราชชายาฯ ใบหนึ่ง ด้วย แม้แต่ ถุงเท้าหลากสี ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น เป็นสิ่งที่ใครๆ ก็ต่างหามาเป็นเจ้าของกันแล้ว นับเป็นพระมหากษัตริย์ที่พระพุทธรู้เจ้าหลวงทรงมีต่อพระราชชายาฯ ที่ทรงเข้าพระทัยพระราชชายาฯ เป็นอย่างดีถึงการชื่นชอบในการจับจ่ายหาซื้อสิ่งของอันเป็นที่นิยมเช่นเดียวกับสาวชาววังให้ได้ทรงมีความทันสมัยไม่ต่างจากคนในวัง กระทั่งถุงเท้าซึ่งดูจะเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์นั้นไม่ควรต้องข้องแวะสรรหาเพื่อเป็นของกำนัลสตรี ด้วยความรักเท่านั้นจึงเป็นสาเหตุของการกระทำทั้งปวง ดังในพระราชหัตถเลขาของวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ว่า

“ของแพแชนเนบอลในวังเดี๋ยวนี้มีอีกอย่างหนึ่ง คือ ถุงตีนสี แพแชนอันนี้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่กลับจากยุโรป ใส่ถุงตีนสีและเกือกหนังสีก็มี ความปรารถนาที่จะใส่กันขึ้นมาบ้างจนความรู้ไปถึงอ้ายพวกห้างส่งมาขาย เกือกนั้นมาประเดี๋ยวเดียวหมดไม่ทันรู้ แต่ถึงรู้ก็ไม่มีจักขนาดตีน

ไม่กล้าส่ง จึงได้ถูงตีนสี่สั้งขึ้นมาสี่ละคู่ ที่เขาใช้กันอยู่เวลานี้ แผลแขนอื่น
ยังไม่สู้เดิน”¹⁷

ทั้งนี้ในระหว่างที่พระราชชายาฯ ทรงเสด็จเยี่ยมมณฑลเชียงใหม่ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงใส่พระทัยพระราชชายาฯ อย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าพระราชชายาฯ จะทรงทูลขอพระราชทานสิ่งใดนั้น พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นธุระจัดการให้ทุกเรื่อง อาทิ

พระราชชายาฯ ทูลขอพระราชทาน ศิลาดำริที่ฝั่งอัฐิ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยมี พระราชหัตถเลขาไปถามพระราชชายาฯ ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ. 128 ดังนี้

“โทรเลขวันที่ ๒๑ รับแล้ว ศิลาดำริการกว้างยาวสักเท่าใด ขอ
ให้ตอบโดยโทรเลข”¹⁸

เป็นไปได้ว่าพระราชชายาฯ ทรงทูลขอพระราชทาน ศิลาดำริในพระโทรเลขในวันที่ 21 เมษายน ซึ่งเมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงได้รับแล้วก็ทรงรีบจัดการโดยด่วน โปรดฯ ให้พระราชชายาฯ รีบตอบความกว้างยาวของศิลาดำริในโทรเลข ทั้งนี้ ในวันนั้นเอง เมื่อพระราชชายาฯ ทรงตอบพระราชโทรเลข พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้มีพระหัตถเลขาสั่งการไปยังพระยา วรพงษ์ พิพัฒน์จำวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ. 128 ดังนี้

“นางดารายากจะได้ศิลาดำริสำหรับไปจากฤกษ์ที่ฝั่งอัฐิ กว้าง ๑๖
นิ้ว ยาว ๓ ฟุต ต้องการ ๔ แผ่น จะหาที่ไหนได้ขอให้ช่วยหาให้ได้
เร็ว”¹⁹

ซึ่งในวันเดียวกันนั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีพระราชโทรเลขกลับไปยังพระราชชายาฯ ความว่า

“ศิลาดำริได้แล้ว แต่ต้องตัด แล้วจะส่งโดยเร็ว ...”²⁰

¹⁷ คูภาคผนวก ข

¹⁸ คูภาคผนวก ข

¹⁹ คูภาคผนวก ข

และในวันถัดมา คือวันที่ 24 เมษายน ร.ศ. 128 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงส่งศิลาที่พระราชชายาทูลขอพระราชทานไว้ ไปพระราชทานให้พระราชชายาฯ ดัง พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ. 128 ดังนี้

“ด้วยได้รับโทรเลขว่า จะต้องการศิลาจากฤกติดิที่กู๋ สอบถามกว้างยาวได้ความว่า กว้าง ๑๘ นิ้ว ยาว ๓ ฟุตนั้น ได้ศิลามาโตไปหน่อย จึงเสียดขนาดแล้ว วันนี้ได้มอบให้กรมหลวงดำรงขอให้ส่งขึ้นไป แต่ของหนักจะเดินทางบกลำบากจึงคิดจะให้ส่งขึ้นไปทางเรือ แต่จะให้เร็วกว่าปรกติ...”²¹

จากตัวอย่างเหตุการณ์ในข้างต้น จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยพระราชชายาฯ เป็นอย่างมาก ทรงจัดการธุระของพระราชชายาฯ อย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นแล้วยังมีพระราชหัตถเลขาสั่งการเป็นจำนวนมากเกี่ยวกับเรื่องพระตำหนักของพระราชชายาฯ ที่มีถึง พระยารวพงษ์พิพัฒน์จางวางมหาเดเล็ก อาทิต

พระราชหัตถเลขาสั่งการลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127 ดังนี้

“เรื่องเรือนนางดารานี้ให้ร้อนใจ ข้าไปกลัวจะไม่แล้ว เวลานี้จึงอยู่เปล่าๆ ให้คิดหรือเรือนหลังเก่านี้ไปปลูกให้คุณโหมดเสียทีเดียว เมื่อตัวอย่างเรือนใหม่แล้วจะได้ไม่ต้องรอ”²²

พระราชหัตถเลขาสั่งการลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 127 ดังนี้

“นี่ก็เป็นห่วงอยู่เรื่องเรือนนางดารา เจ้าต้องเข้าใจว่ากำหนดแล้วในเดือน ๑๐ เวลาล่วงมาไม่ได้ลงมือเสียเดือนหนึ่งเต็มๆ เวลานี้เหลืออยู่ ๖ เดือนเท่านั้นขอให้รีบไว้”²³

²⁰ ดูภาคผนวก ข

²¹ ดูภาคผนวก ข

²² ดูภาคผนวก ข

²³ ดูภาคผนวก ข

พระราชหัตถเลขาสั่งการลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ. 128 ดังนี้

“ได้รับโทรเลขนางดาราว่าจะล่องวันที่ ๒ เดือนนี้ เพราะฉะนั้น เรือไม่ได้ทำได้การไปถึงไหนแล้วถ้ายิ่ง ถ้าหากว่าพอจะตกแต่งได้ ต้องเร่งลงมือตกแต่ง แล้วจะไปดู ต้องให้แล้วเสร็จภายใน วันที่ ๑๐ เดือนนี้”²⁴

ข้อความข้างต้นที่ยกมาส่วนหนึ่งนั้น เป็นการแสดงถึงความรักความเมตตาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อพระราชชายาฯ แม้ในยามห่างไกล ทั้งนี้ ก่อนพระราชชายาฯจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ ไม่นานนัก ก็ทรงได้รับพระราชโทรเลขจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ. 128 ถึงความเสียพระทัย ดังนี้

“ด้วยความเศร้าโศกเสียใจ จึงหมดความที่จะบอกข่าวชายอุรุพงษ์ตายตั้งแต่วันที่ ๒๐ เป็นผีในไส้ จะทนอยู่ในกรุงเทพฯไม่ไหว ด้วยรู้สึกไม่สบายมาก จึงจะออกไปพักอยู่เพชรสบายจึงจะกลับ”²⁵

แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงอยู่ในช่วงเสียพระทัย แต่ก็ทรงจัดแจงเป็นธุระให้แก่พระราชชายาฯเสมอ ทั้งในเรื่องเรือที่กำลังตกแต่ง การต้อนรับ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาหลายฉบับต่อมา ทั้งนี้เมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับ โดยออกเดินทางในวันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 128 ขบวนเสด็จมีเรือราว 100 ลำ ล่องมาตามลำแม่น้ำจนถึง เมืองอ่างทอง

ก่อนที่จะเสด็จออกจากเชียงใหม่ก็ทรงได้รับพระมหากรุณาที่มีพระราชโทรเลขถึง ว่า จะทรงตระเตรียมรับขึ้นตำหนักใหม่ อีกทั้งยังทรงขอให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถทรงเตรียมงานเลี้ยงต้อนรับ และทรงมีพระราชหัตถเลขาสั่งการให้ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าฉัตรประภาทวายเป็นธุระในการทำขวัญพระราชชายาฯ ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 128 ดังนี้

²⁴ คูภาคผนวก ข

²⁵ คูภาคผนวก ข

“ฉันขอให้ช่วยจัดการทำขวัญนางดารารเพราะเขาทำกันมาทุกแห่งแล้ว การที่จะทำนั้นคือ ขอให้ตั้งบายศรีเงินทองสำหรับเล็ก มีเทียนทองเทียนเงินเสียบเชิงตั้ง แต่ไม่ต้องมีหมแว่นเวียนเทียน ให้ทำวงไปว่าให้สินให้พร แล้วดับเทียนเจิมผูกมืออย่างสมิงราชเจ้านายเด็กๆ ถ้ามีบายศรีปากชามจัดลงข้างพานแทนหมแว่นเห็นจะเข้าที่ เทียนที่จะตั้งจะได้ใช้เทียนที่ติดปากข้าว ดับด้วยใบพลูตามเคย ที่ตั้งบายศรีนั้นเอาให้ห้องนอน

ฉันได้ส่งท้าวทรงกันดาล ให้เอาเงินมากองข้างที่นั่งข้างละ ๑๐ ถูง ขอให้ช่วยชี้ที่วางให้ด้วย ทำขวัญนี้จะทำได้ต่อเมื่ออาบน้ำแล้ว แต่ขอให้ตั้งไว้พร้อมก่อนเวลาสวดมนต์...”²⁶

ศึกทั้งยังมีพระราชหัตถเลขาไปยังเจ้าพระยาอมราช ถึงการเตรียมการต้อนรับ พระราชชายา พระราชชายา ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 128

“ถ้าหากว่าเปน...จะไม่พูดเลยเปนอันขาด เพราะถ้าพูดขึ้นคงจะหาว่าบ้า หน้านี้คือขมวดต่างๆ แต่นี้เป็นเจ้าพระยาอมราชเห็นดีอย่างไร ก็พูดกันตามตรง

นางดารานั้นเมื่อมาตามทาง หัวเมืองทุกๆเมืองเขาได้ต้องรับให้บายศรีทำขวัญแลมีการเล่นบางอย่างลงมาตามลำดับแต่ครั้งเมื่อมาถึงกรุงเทพฯจะหน้านี้วักดูกันแจ ก็ไม่เห็นว่ามีประโยชน์อื่นใด เป็นแต่สะใจผู้ที่คิดทำเช่นนั้น ได้ปลื้มครู่เดียว ถ้าใจไม่ซี้เกียจเสียถึงขนาด ก็จะออกรำคาญได้บ้าง เพราะฉะนั้นในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯนี้ ไม่มีที่แหวะแห่งใด จะตรงมาขึ้นแพหน้าวัดราชาธิวาสทีเดียว ถ้าหากว่าเจ้าพระยาอมราชมารับที่แพ จะตกแต่งแพด้วยใบไม้ใบไร่บ้างเล็กน้อยคงจะเป็นที่ชื่นชมยินดีเป็นอันมาก นับว่าเป็นการเสมอต้นเสมอปลายไม่ต้องมีงานมหรสพอะไร เพราะชั่วมาแต่ขึ้นทำต้อนรับแล้วก็เข้าวังเท่านั้น หวังใจว่าเจ้าพระยาอมราชจะไม่มีควมรังเกียจในการที่ว่าเช่นนี้”²⁷

²⁶ คูภาคผนวก ข

²⁷ คูภาคผนวก ข

ครั้งถึงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 128 จนถึงวันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 128 ก็ได้มีพระราชโอรส 4 ฉบับ ถึงพระราชชายาฯว่าจะเสด็จไปรับกลางทางมาพักที่บางปะอินก่อนเข้ากรุงเทพฯ ซึ่งสร้างความปิติอย่างยิ่งแก่พระราชชายาฯ นอกจากนี้จะมีกระบวนรับเสด็จที่ยิ่งใหญ่และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปรับกลางทางแล้ว ยังพระราชทานสร้อยพระกรเพชรเป็นของขวัญอีกด้วย

ซึ่งการเสด็จกลับครั้งนี้ มีบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางการในราชกิจจานุเบกษาด้วย มีใจความว่า

“ด้วยเจ้าดารารัศมี พระราชชายาซึ่งกราบถวายบังคมลาขึ้นไปนครเชียงใหม่ชั่วคราวนั้น ได้ล่องกลับกรุงเทพฯ กำหนดจะถึงพระราชวังบางปะอิน วันที่ 23 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 128 ก่อนเวลาที่เจ้าจะล่องมาถึงบางปะอิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จลงเรือพระที่นั่งสุวรรณหงส์ขึ้นไปรับตามลำน้ำข้างเหนือ พบกระบวนเรือเจ้า ที่พันหัวตะพานไปหน่อยหนึ่ง ทรงรับเจ้าขึ้นเรือพระที่นั่งยนต์แล้วล่องกลับลงมาถึงพระราชวังบางปะอิน เวลาบ่ายเกือบ 4 โมง...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

เรือสุวรรณหงส์ที่ทรงนำไปรับพระราชชายาฯ นั้นเป็นเรือใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแจ้งให้พระราชชายาฯทราบใน พระโอรส 4 ฉบับ ลงวันที่ 20 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ดังนี้

“... เรือวอเตอร์มาใหม่ ชื่อสุวรรณหงษ์เร็วมาก...”²⁸

และพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 20 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ความว่า

“...หมูนี้นั้นตกชุก หาเวลาเที่ยวยาก แต่เรือมอเตอร์ซึ่งบัญญัติใหม่ให้เรียกว่าเรือยนต์ ลำใหญ่เพิ่งมาถึง ตั้งชื่อสุพรรณหงษ์ จะได้ตั้งชื่อวันที่ ๒๕ วันที่ ๓๑ จะขึ้นไปลองถึงบางปะอินแล้วเลยไปเยี่ยม องค์บุรฉัตรซึ่งขึ้นไปเป็นผู้บัญชาการทหารอยู่ในกรุงเทพฯ...”

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำเรือใหม่นั้น ไปรับพระราชชายาฯ และ พระราชชายาฯทรงได้เปลี่ยนมาประทับ เรือสุวรรณหงส์จนถึงพระราชวังบางปะอิน

²⁸ คูภาคผนวก ข

ทั้งนี้การรับขวัญตลอดจนการฉลองที่จัดขึ้นนั้น เป็นการเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ อีกด้วย ทั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้แก่ทั้งข้าราชการและเจ้านายฝ่ายเหนือ ที่ร่วมเสด็จอีกด้วย

ความรักที่ทั้ง 2 พระองค์มีให้แก่กันนั้น เป็นที่ประจักษ์แก่สตรีชาววัง อันควรแก่การถูกสตรีอื่นริษยา ยิ่ง ทั้งนี้ อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ผู้วิจัยขอยกไว้เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงความรักความสัมพันธ์ที่นำประทับใจระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งหนานอินแปง ได้บันทึกเหตุการณ์ไว้ ดังนี้

เมื่อยังประจวบอยู่และอาการไม่มีวันดีขึ้น เหมือนพระราชชายาเจ้าดารารัศมีจะรู้ว่าทรงไม่รอดแล้ว พระองค์ได้รับสั่งกับ พลตรี เจ้าแก้วนวรรฐ พระเชษฐาที่เฝ้าดูอาการอยู่ พร้อมทั้งพระประยูรญาติเจ้านายบุญหลานว่า

หากเมื่อใดพระองค์สิ้นพระชนม์ก็ขอให้นำสิ่งของต่างๆ ที่บรรจุกอยู่ในหีบกาไหล่ทองในหีบเหล็กใบใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่เหนือพระแท่นบรรทมของพระองค์ท่าน ขอให้นำสิ่งของเหล่านั้น บรรจุกในกู๋ร่วมกับพระอัฐิของพระองค์ท่านด้วย

ภายหลังจากพระราชชายา เจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์แล้วเมื่อเปิดหีบเหล็กใบใหญ่ออก ก็พบหีบกาไหล่ทองสีดำขนาดกว้างยาว 12 นิ้ว บนฝาหีบนั้นมีเครื่องหมายตราสกุล “เจ้าเชียงใหม่” แห่งราชวงศ์ “ทิพยจักราชวงศ์” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างขึ้น พระราชทานแด่พระราชชายาฯ โดยเฉพาะ โดยสร้างขึ้นเป็นตราของสกุลวงศ์ “เจ้าเชียงใหม่” เป็นรูปพระอินทร์มีพระวรกายสีเขียว ประทับนั่งอยู่ในปราสาท มีทับทิมเม็ดใหญ่และมีเพชรล้อมรอบมูคคามหาศาล

หีบกาไหล่ทองใบนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้จ้างช่างชาวฝรั่งเศสสร้างขึ้น ในคราวเสด็จประพาสยุโรป พระราชชายาฯ เคนตริสเล่าให้บรรดาญาติผู้ใกล้ชิดฟังเสมอว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานหีบกาไหล่ทองนี้ ได้ทรงมีพระดำรัสว่า

“เครื่องหมายพระอินทร์ขาวประทับอยู่ในปราสาทนี้ นับเป็นเครื่องหมายสำหรับสกุล “เจ้าเชียงใหม่” ที่ประทานให้เจ้าน้อยในฐานะเป็นพระบิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ และเป็นเจ้าจอมมารดาของลูกฉัน ด้วยความรักเป็นที่สุด”

ซึ่งภายในหีบนั้น พบว่าส่วนหนึ่งนั้นเป็นจดหมายอันน่าประทับใจจาก พระเจ้า อยู่หัวเมื่อยามอยู่ไกลกัน เป็นลายพระราชหัตถเลขาพร้อมกันหลายฉบับ พับอย่างเรียบร้อยห่อด้วยผ้า เช็ดหน้าพรมน้ำหอม²⁹ (หนานอินแปง, 2546)

จากบันทึกเหตุการณ์ในครั้งนี้ จะเห็นว่าแม้ครั้งเสด็จประพาสยุโรป พระเจ้าอยู่หัวก็ ทรงจ้ำจางทำหีบกาไหล่ทองนี้ขึ้น ด้วยอัญมณีล้ำค่า อีกทั้งยังทรงสร้างตรา “เจ้าเชียงใหม่” พระราชทานอีกด้วย ซึ่งหมายความว่าหีบนี้เป็นสิ่งมีค่า และเป็นเพียงชิ้นเดียวที่ถูกทำขึ้น โดยทรงตั้งใจที่จะพระราชทานให้แก่พระราชชายาเท่านั้น ผนวกกับที่ทรงตรัสกับพระราชชายา ที่ทั้งแสดงถึงการที่ทรงตั้งพระทัยมอบให้เพราะทรงสร้างตราเชียงใหม่แก่ตระกูลพระราชชายา เป็นการทั้งให้เกียรติวงศ์ตระกูล ให้เกียรติพระราชชายา ในฐานะธิดาเจ้าประเทศราช ในฐานะเจ้าจอมมารดา และด้วยความรักเป็นที่สุด

ยังมีเหตุการณ์อื่นๆ ขณะที่พระราชชายา ประทับอยู่ ณ เชียงใหม่ ที่ทำให้ประจักษ์ถึงความรักที่เป็นเหตุแห่งความริษยาจากสตรีผู้ต้องการครอบครองความรัก จากพระองค์ให้ได้มากเท่า

นี้เป็นเพียงเหตุการณ์ช่วงหนึ่งที่ผู้วิจัยได้ยกมาเพื่อเป็นตัวอย่าง ของที่มาแห่งความอิจฉาริษยา อันเกิดจากความรักที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อ พระราชชายา ทั้งนี้ยังมีเหตุการณ์อีกเป็นจำนวนมาก อาทิ การพระราชทานพระตำหนักใหม่ การเลี้ยงต้อนรับพระราชชายา การได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้าฝ่ายใน ทั้งๆที่ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งพระภรรยาเจ้า การได้รับแขกเมืองซึ่งปกติแล้วเป็นหน้าที่ของพระบรมราชินี การได้รับการยกย่องพระราชชายา ในฐานะผู้วิพากษ์วิจารณ์บทละครร่วมกันซึ่งเห็นได้จากการวิจารณ์ บทละครจากพระราชหัตถเลขา และการส่งบทละครไปพระราชทานแก่พระราชชายา เป็นต้น

ปัจจัยหนึ่งที่เป็นบ่อเกิดของความขัดแย้งคือ ผู้คนในวังหลวง อาจเข้าใจได้ว่า พระราชชายา นั้น เข้ามาอยู่ในวังหลวงด้วยเหตุทางการเมืองจึงได้รับการดูแลอย่างเหนือสตรีอื่น จึงทำให้ผู้เข้าใจเช่นนั้นดูหมิ่นอยู่ในที่

ทั้งนี้การเข้ามารับราชการฝ่ายในของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้นเป็นไปด้วยเหตุผลทางการเมืองอันเป็นที่ทราบกันของผู้คนในวังหลวง ทั้งนี้เนื่องจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อยู่ในช่องว่างระหว่างการสูญเสียกับการเสมือตัวเท่านั้น การดำเนินวิเทโสบายต่างๆต้องกระทำด้วยความสุขุมรอบคอบและระมัดระวังเป็นอย่างมาก

²⁹ นอกจากนั้นยังพบพระอัฐินิวก้อยของพระองค์เจ้าวิมลนาคนทีศรี อัฐิส่วนนึ่งก้อยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และพระศุภอักษรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เมื่อครั้งที่ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวิมลนาคนทีสิ้น

เพราะถ้าเกิดพลาดพลังขึ้นมาแล้ว อาจจะเป็นผลทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดน หรืออาจจะหมายถึงความเป็นเอกราชของชาติไทยด้วย แต่ถ้าหากว่าดำเนินวิเทโสบายอย่างได้ประสิทธิผลแล้ว ก็ มีผลเพียงแต่จะทำให้ประเทศไทยมิต้องสูญเสียประโยชน์

ในยุคนั้นประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังล่าเมืองขึ้นทางตะวันออก อินเดีย และพม่า และประเทศอินโดจีน ต่างก็ตกเป็นเมืองขึ้นของทั้งสองประเทศกันไปจนหมดสิ้นแล้ว จู่ๆ ก็เกิดมีข่าวเล่า ลือกันไปทั่วเมืองนครเชียงใหม่ แล้วแผ่ออกไปตามหัวเมืองต่างๆ ทางด้านมณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2425 ว่า “สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งประเทศอังกฤษจะทรงขอรับเอาเจ้า ดารารัศมี พระราชบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปเป็นราชบุตรบุญธรรม และจะสถาปนาให้เป็น เจ้านายในเชื้อพระราชวงศ์อังกฤษเป็นพิเศษ โดยจะทรงตั้งเจ้าดารารัศมีขึ้นเป็น ปรินเซสออฟเชียงใหม่ หรือ เจ้าหญิงแห่งนครเชียงใหม่ ตามแบบอย่างเจ้านายเชื้อสายพระวงศ์ของอังกฤษ เพื่อเป็นทายาทที่ จะครองนครเชียงใหม่ต่อไปในอนาคต เพื่อว่านครเชียงใหม่จะได้ไปขึ้นกับอังกฤษในที่สุด” (หนานอิน แปล, 2546) ซึ่งเค้าโครงข้อเท็จจริงของเรื่องนี้ได้มีผู้ตรวจสอบไว้ดังนี้ “จากคำให้การของคนชาวไทย ใหญ่ ว่า นายร้อยเอก เซอร์ ยอร์ช สกอต ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเมืองเชียงตุง ซึ่งติดกับชายแดน เมืองเชียงใหม่ขึ้นไปทางทิศเหนือ ได้ประกาศแก่ชาวเชียงตุงว่า สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย พระบรม ราชินีนาถแห่งประเทศอังกฤษได้มีพระราชดำริจะขอรับเอาเจ้าดารารัศมีมาเป็นบุตรบุญธรรม แล้วต่อ ไปเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงตุงก็จะเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน โดยจะทรงตั้งเจ้าหญิงดารารัศมีเป็น ทายาทเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ด้วย นโยบายดังกล่าวเป็นของ ร้อยเอก เซอร์ ยอร์ช สกอต ที่เสนอให้ สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียดำเนิน ราชอาณาจักรดังกล่าวเพื่อผลทางการเมือง เป็นการชูขวัญรัฐ บาลสยามให้กระवलระวายใจ และคิดระวางพวกเจ้าเชียงใหม่...” (หนานอินแปล, 2546)

จากข่าวลือดังกล่าว เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ได้บันทึกว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบข่าวระแคะระคาย ... ด้วยพระราชกุศโลบายอันล้ำลึก ฉลาด สุขุม และเยือกเย็น และด้วยวิธีการโน้มน้าว ผูกพันความรู้สึกและสายเลือดของปวงชนชาวเชียงใหม่และ ชาวไทยทั้งมวล ให้มีความรู้สึกว่าเขาทั้งหลายนั้นเปรียบเสมือนบุคคล ในครัวเรือนเดียว กัน เป็นชาวไทยชาติเดียวกัน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเชิญกุลธิดาและ พระอัครมเหศวร ขึ้นไป ทรงหมั้นพระธิดาน้อยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่ประสูติจากแม่เจ้าเทพไกรสร คือ เจ้าดารารัศมี ณ นครเชียงใหม่ ในปี 2426 ขณะนั้นเจ้าดารารัศมีทรงมีพระชนมายุเพียง 11 พรรษาเท่านั้น” (เจ้าแสง ดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

เมื่อครั้งเข้าถวายตัวในวังหลวง พระราชชายาฯ จึงได้รับการรับรองให้เกียรติอย่างสูง จากพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายราชวงศ์จักรี แต่ได้รับการสนับสนุนจากเจ้านาย และได้รับการรับรองที่เหนือจากเจ้าจอมอื่นๆ ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง

กล่าวคือ สตรีที่อยู่ในวังหลวงต่างรับทราบถึงพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทั้งพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินี และพระบรมวงศานุวงศ์ ที่มีต่อพระราชชายาฯ เหนือกว่าสตรีอื่นๆ เนื่องด้วยเหตุผลทางการเมืองนั้น ตั้งแต่ครั้งที่พระราชชายาฯ ถวายตัวเข้ารับราชการ ฝ่ายในเป็นเจ้าจอมฉลองพระเดชพระคุณ การเดินทางเพื่อเข้าสู่วังหลวงนั้น นานอินแปง ได้บรรยายไว้ในหนังสือว่า

“วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2429 เจ้าดารารัศมี มีพระชนมายุ 14 พรรษา ได้ตามเจ้าหลวงอินทนนท์ พระบิดาลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ โดยขบวนเรือหางแมงป่อง พร้อมทั้งเจ้านายฝ่ายเหนือหลายคน ขบวนเรือได้ส่งเสด็จเจ้าหลวง ถึงนครสวรรค์ ต่อจากนั้นก็เดินทางโดยเรือยนต์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นมารับไปจนถึงพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรรดาเจ้านายแห่งราชวงศ์จักรีเสด็จมาทรงรอรับอยู่ที่พระที่นั่งบางปะอิน ที่นั่นโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีรับขวัญเจ้าหญิงดารารัศมีอย่างเอิกเกริกก่อนจะเดินทางต่อมายังกรุงเทพฯ เรือเข้าจอดเทียบที่แพวัดอรุณราชวราราม มีเจ้านายต่างกรมหลายองค์พร้อมทั้งเจ้านายฝ่ายกรมโชดน กรมวัง รับจากแพจัดขบวนแห่เข้าสู่พระบรมมหาราชวังอย่างสมเกียรติ มีพนักงานชาววังถือหีบหมากเงิน หีบหมากทอง กระโถนเงิน กระโถนทอง เดินตาม มีเจ้านายฝ่ายเหนือหลายคน เช่น เจ้าชายแก้ว เจ้าบัวระวรรณ (บั้ง) ซึ่งจะมาอยู่เป็นพระอภิบาลเจ้าดารารัศมีเข้าขบวนแห่ด้วย ขบวนได้ผ่านเข้าประตูอนงคมนตรีไปยังตำหนักทรงนกเข้าประทับยังห้องสมเด็จพระ...” (นานอินแปง, 2546)

ทั้งนี้ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงเล่าไว้ในพระนิพนธ์ของท่านว่า “...โปรดฯ ให้เสด็จอยู่ในห้องผักกาด บนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและอยู่ในพระราชอุปัถม์ภักข์ของสมเด็จพระบรมราชินีเสาวภาผ่องศรี...” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

จะเห็นได้ว่า ทรงได้รับการรับรองอย่างดียิ่งตั้งแต่แรกเริ่มเข้าสู่ในวังหลวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในพระราชอุปัถม์ภักข์ของสมเด็จพระบรมราชินี การถวายตัวในครั้งนั้นมีผู้บันทึกไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชรับรองอย่างสมเกียรติของพระราชธิดาเจ้าประเทศราช” (เจ้าแก้วนรรัฐ, 2477) ทั้งนี้ยังทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ประทับส่วนพระองค์อีกด้วย ดังปรากฏในหนังสืออนุสรณ์ว่า “ในฐานะที่เจ้าดารารัศมีเป็นราชธิดาของเจ้าประเทศราชและเป็นเจ้าจอมที่พระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมากพระองค์หนึ่ง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานตำแหน่งให้ประทับเป็นส่วนพระองค์ (คณะกรรมการผู้ดำเนินงานอนุสรณ์, 2516)

ทั้งนี้ระหว่างที่ทรงประทับอยู่ในวังหลวงนั้น พระองค์ก็ทรงได้รับความเมตตาจากเจ้านายราชวงศ์จักรีเป็นอันมากอย่างสม่ำเสมอ “เจ้าดารารัศมีทรงมีอัธยาศัยอันประเสริฐและงดงาม ดังนั้น พระองค์จึงเป็นที่โปรดปรานของ พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เป็นอันมาก และเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาข้าราชการตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับพระองค์เป็นอย่างมาก” (คณะกรรมการผู้ดำเนินงานอนุสรณ์, 2516) แม้ครั้งที่พระราชชายาทรงเจ็บพระครรภ์ใกล้คลอดสมเด็จพระนางเจ้าก็ทรงอยู่ข้างพระราชชายาจนกระทั่งให้ประสูติพระราชธิดา

การได้รับการรับรองและพระเมตตาเป็นอันมากตั้งแต่แรกเริ่มและสม่ำเสมอ นั้นนำมาซึ่งความอิจฉาริษยาจากสตรีอื่นๆ อันก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในเวลาต่อมา

แม้ว่าการเข้ามารับราชการฝ่ายในของพระราชชายานั้นเป็นไปด้วยเหตุผลการเมือง แต่พระราชชายาก็ทรงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก อันเป็นที่อิจฉาริษยาจากสนมกรมวังอื่นๆ

นอกจากสาเหตุแห่งความขัดแย้ง จะเกิดจากความอิจฉาริษยาแล้ว ความพยายามในการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาในวังหลวงนั้น เริ่มต้นตั้งแต่วันที่พระองค์ถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายใน การปรากฏและดำรงพระองค์อยู่ในวังหลวงเป็นสิ่งแปลกใหม่ และต่างจากผู้อยู่อาศัยท่านอื่นๆในวังหลวง ซึ่งเหตุการณ์นี้ มีผู้บันทึกไว้ว่า “กลุ่มของเจ้าดารารัศมี เจ้าจอมคนใหม่ผู้มีวัยเพียง 14 ปี นั้นเป็นเจ้านายฝ่ายเหนือทั้งสิ้น การแต่งเนื้อแต่งตัว ภาษาที่พูดแตกต่างกับกลุ่มอื่นซึ่งเป็นชาวกรุง จึงกลายเป็นกลุ่มที่แปลกกว่ากลุ่มอื่น” (หนานอินแปง, 2546) ดังนั้นแล้วความแปลกแยกในอัตลักษณ์นั้นจึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความขัดแย้ง เช่นกัน

การคงอัตลักษณ์ของพระองค์นั้น บางท่านที่อยู่ในวังหลวงที่ยอมรับในวัฒนธรรมก็ก่อให้เกิดการยอมรับ นับถือและผูกมิตรไมตรีจิต แต่สำหรับคนที่ไม่เข้าใจ และไม่ยอมรับ ก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ เนื่องด้วยทัศนคติของคนกรุงในสมัยนั้นยังมองว่าคนทางเหนือเป็น “ลาว” มีวัฒนธรรมต่างจากวังหลวง ต่างจากอารยธรรมคนกรุงซึ่งทันสมัย และเป็นเจ้าของวัฒนธรรมหลักของประเทศ ดังปรากฏในหนังสือหลายๆเล่ม ในการเหยียดความเป็นชาวเหนือของพระราชชายาว่า “ชาวเหนือคนกรุงเทพฯ มักมองว่าเป็น ”ลาว” และดูถูกเหยียดหยามอยู่ในที่” (หนานอินแปง,

2546) “แม้ว่าพระพุทธรูปเจ้าหลวงทรงอนุเคราะห์แก่เจ้าดารารัศมีมากเพียงใดแต่สมมกรรมวังทั่วไปหาได้ให้เกียรติไม่ ต่างถือว่าเป็น”ลาว” ยกตนข่มท่านรังเกียจจึงถอนไปสารพัดโดยถือว่าเจ้าดารารัศมีเป็น “ลาวกินปลาร้า” (เจ้าแก้วนรวิรุ, 2477) และคำกล่าวหาว่าร้ายพระราชชายาฯว่า เป็น “ลาว” และ เป็น “ลาวกินปลาร้า” อันเป็นประเด็นเสียชื่อเสียงและทำให้เกิด ข้อขัดแย้งนั้นปรากฏในหนังสือเกือบทุกเล่มที่เกี่ยวข้องกับพระราชชายาฯ

เมื่อคนกรุงบางคน หรือบางกลุ่มมีทัศนคติเชิงลบกับคนทางเหนือแล้ว ยิ่งพระราชชายาฯ และข้าหลวงในตำหนักพยายามคงอัตลักษณ์ล้านนา ด้วยการแสดงออกทั้งผ่านวัตถุ และวัฒนธรรม ระหว่างที่อยู่ในวังหลวง ก็ยิ่งทำให้ความขัดแย้งที่เกิดจากทัศนคติระหว่างกลุ่ม ดังบทสรุปที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาฯกับทัศนวิสัยของคน ในวังหลวงว่า

“หมู่คณะของท่านในพระราชฐานชั้นในย่อมเป็นเป้าสายตาและการวิจารณ์ต่างๆ นานา จากผู้คนจำนวนมากในพระบรมมหาราชวังที่ไม่มีโอกาสได้ขึ้นไปยังดินแดนภาคเหนือของประเทศอย่างไม่ต้องสงสัย” (นงเยาว์ กาญจนจารี, 2543)

ดังนั้นแล้วการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายาฯจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่เกิดความขัดแย้งที่นำมาซึ่งความน่ารำคาญใจของพระราชชายาฯระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวง

นอกจากสาเหตุที่ได้กล่าวมาเบื้องต้นแล้ว อาจารย์จรรยา นง แสงวิเชียร นักวิชาการ และผู้อำนวยการจัดนิทรรศการ ตำหนักดารารัศมี ได้ชี้ถึงสาเหตุที่เป็นประเด็นแห่งความขัดแย้ง จากการสัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2547 ว่า พระราชชายาฯ ทรงเป็นอัจฉริยะบุคคล ผู้มีความคิดเหนือกว่าผู้อื่น เมื่อทรงเข้าไปอยู่ในวังหลวง ภายหลังจากได้เรียนรู้วัฒนธรรมของ วังหลวงแล้ว ก็ทรงมีแนวคิดแปลกใหม่ให้แก่ความรู้นั้นๆเสมอ อาทิ การจัดตั้งวงเครื่องสายภายในตำหนัก ซึ่งถือเป็นสิ่งที่เป็นหน้าเป็นตาของเจ้าของตำหนัก แต่ละตำหนักในวังหลวง แต่วงเครื่องสายของพระราชชายาฯนั้น ปรากฏวงปี่พาทย์ ด้วยไม่อาศัยแรงงานชาย วงดนตรีจึงเป็นวงหญิงล้วน อีกทั้งพระตำหนักของพระองค์นั้น ยังเป็นแห่งแรกที่ใช้เครื่องดนตรีฝรั่งบรรเลงเพลงไทยอีกด้วย ความแตกต่างนี้เองก็อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งจากเจ้าของวงเครื่องสายตำหนักอื่นๆเช่นกัน รวมไปถึงกระทั่งถึงการเลือกครูผู้สอนดนตรี ที่แข่งขันกันระหว่างครูอยู่แล้ว ก็เป็นเหตุแห่งความขัดแย้งด้วย การจัดแสดงละครที่เลือกเรื่องที่ยาก เรื่องที่ดูเป็นละครชั้นสูง อาทิ อิเหนา เป็นต้น ก็อาจนำมาซึ่งการติฉินนินทาจากเหยียดหยามพระราชชายาฯ นอกจากนั้นแล้วยังทรง จัดแสดงละครที่เก็บค่าดู และให้ดูได้เฉพาะสตรีนั้นก็ เป็นแนวความคิดล้ำหน้า ของพระราชชายาฯด้วย

ตั้งปรากฏในพระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 127 เมื่อครั้งพระราชชายาฯเสด็จกลับเชียงใหม่ครั้งแรก ตอนหนึ่ง ความว่า

“... ที่เล่นหนังนั้น เล่นที่น่าเขา ดูแต่ผู้หญิงเท่านั้น คิดถึงเต็มที เจ้าแปดต้นตำรา มีอะไรดูกันเฉพาะผู้หญิง ตัวกับไม่ได้อยู่ดู ทั้งคราวนี้แลปีใหม่ ซึ่งจะมีอีกในเร็วๆนี้...³⁰

และพระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 2 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 128 ตอนหนึ่ง ความว่า

“... คราวนี้ว่าด้วยเรื่องคลัง ชาววังนั้นคลังละครกรมมราทุกรูปทุกนาม ตั้งแต่เจ้านายลงไปจนข้า ข้า ตั้งแต่เจ้าไปแล้วมีหลายหนเข้า แลตามแบบที่เจ้าตั้งไว้ไม่ให้ผู้ชายมาดู แต่นั้นมาก็ไม่มีผู้ชายไปดูอีกเลย ผลที่ผู้ชายไม่ได้ไปดูนั้นทำให้เกิดทรมนทรมายสุด แต่กรมมรามาเล่นอะไรในวังแล้วกับเอาไปเล่นที่ปรีดาลัย คนก็ไปดูมาก แต่ก่อนโรงละครกรมมราได้เคยไปคนไม่เกิน 50 ตั้งแต่มาเล่นในวังแล้ว คราวนี้เล่นวันไรที่นั่งไม่พอเสมอ ...”³¹

ทั้งนี้ก็อาจเป็นไปได้ว่า แนวความคิดที่แยบยลในการจัดการเรื่องต่างๆของพระราชชายาฯ อันได้รับการยอมรับจากผู้คนเป็นอันมากนั้น ก็อาจนำมาซึ่งประเด็นข้อขัดแย้งจากผู้ที่มีอิทธิพลหรืออำนาจพิเศษ เป็นเหตุซึ่งความขัดแย้งและนำมาซึ่งการก่อกวนก่อกำลัง อันเป็นสิ่งที่รบกวนสมาธิจิตใจพระราชชายาฯ อย่างยิ่งยวด

เรื่องราวการก่อกวนก่อกำลังเจ้าดารารัศมี อันเป็นพฤติกรรมจากผู้ที่มีความขัดแย้ง ต่อพระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้น ปรากฏผ่านวิธีการต่าง ๆ นานา ซึ่งผู้วิจัยสามารถรวบรวมจากการบันทึกและบทสัมภาษณ์ ได้ดังนี้

³⁰ คูภาคผนวก ข

³¹ คูภาคผนวก ข

การว่าร้ายต่อหน้า ด้วยความที่หาว่าเป็น “ลาว” จากการบันทึกในหนังสือหลายๆเล่ม พบว่า ผู้ที่ขัดแย้งกับพระราชชายานั้น มักกล่าวถึงพระราชชายาว่าเป็น “ลาว” ในเชิงดูถูกดูแคลน และเหยียดหยาม ดังข้อความที่ปรากฏในหนังสือของเจ้าแก้วนรรัฐ ผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 9 ว่า “แม้ว่าพระพุทธเจ้าหลวงทรงอนุเคราะห์แก่เจ้าดารารัศมีมากเพียงใดแต่สนมกรมวังทั่วไปหาได้ให้เกียรติไม่ ต่างถือว่าเป็น”ลาว” ยกตนข่มท่านรังเกียจจริงจนไปสารพัดโดยถือว่าเจ้าดารารัศมีเป็น “ลาวกินปลาร้า” (เจ้าแก้วนรรัฐ, 2477) หนังสือบางฉบับก็พบการบันทึกว่า ขณะที่สนมกรมวังเหล่านั้น ผ่านตำหนักพระราชชายา ก็เปร่งเสียงพูดขึ้นว่า “เหม็นปลาร้า” สร้างความเสียพระทัยแก่พระราชชายา และข้าหลวงในตำหนักเป็นอย่างยิ่ง

การว่าร้ายลับหลัง ด้วยการใส่ร้ายป้ายสีพระราชชายานั้น พบการบันทึกและการบอกเล่าไว้ตรงกันว่า พระราชชายา ถูกกลั่นแกล้งโดยเจ้าจอมท่านอื่นๆ เพื่อสร้างความเข้าใจผิด แก่ ผู้คนอื่นๆในวังหลวง โดยข้อความในเอกสารที่กล่าวถึง เช่น ข้อความที่บันทึกในหนังสือของหนานอินแปง จากคำบอกเล่าของผู้ใกล้ชิดพระราชชายา ว่า “อยู่ดี ๆ บางทีก็มีถุงเงินพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาวางอยู่ที่ทวารห้องบรรทม เพื่อหาเรื่องให้เจ้าดารารัศมีว่า ขโมยมา” (หนานอินแปง, 2546)

การกลั่นแกล้งภายนอกพระตำหนักนั้น พบการกระทำการกลั่นแกล้งพระราชชายา บ่อยครั้ง ได้แก่ การนำตัวบุงตัวหนอนมาปล่อยไว้ และ ยิ่งไปกว่านั้นบางวันในสวนข้างๆ พระตำหนักก็มีสิ่งปฏิภูลของมนุษย์เรียดอยู่ ทั้ๆที่มีเจ้านายฝ่ายเหนือติดตามรับใช้อยู่รอบข้างคอยระแวงระวังพระองค์มิให้ห่าง แต่เหตุที่น่ารำคาญใจต่างๆก็มีอยู่ประจำ

การกลั่นแกล้งภายในตำหนักที่ประทับของพระราชชายาเอง ที่ซึ่งน่าจะปลอดภัยซึ่งความรำคาญใจเป็นที่สุด กลับพบบันทึกการกลั่นแกล้งอย่างแยบยลไว้เช่นกัน ได้แก่ การโรยหมามูยในน้ำห้องทรงทำให้คันพระวรกาย แม้กระทั่งการسابแข่งผ่านเลขยันตรีในชั้นทองสร่งน้ำ ดังข้อความที่บันทึกไว้ว่า “การกลั่นแกล้งเจ้าดารารัศมี ถึงกับมีการทำกระดาศเลขยันตรีไปใสในชั้นทองสำหรับสร่งน้ำ เป็นการตัดไม้ข่มนามให้เกิดความกลัวและให้ประสกับความวิบัติ” (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543) และ “จากคำบอกเล่าของผู้ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า แม้แต่ในชั้นทองน้ำสร่งของเจ้าดารารัศมี ก็มีกระดาศเขียนตัวอักษรเลขยันต์คล้ายคาถาอะไรวางอยู่” (หนานอินแปง, 2546) จะเห็นได้ว่า ที่ปลอดภัยที่สุด ก็กลายเป็นที่อันตรายที่สุดได้เช่นกัน ความยากลำบาก ความทุกข์ใจนั้น ก่อให้เกิดความรำคาญแก่พระราชชายาอยู่ไม่น้อย

สภาพการณ์ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ขณะประทับอยู่ในวังหลวง ท่ามกลาง การกลั่นแกล้งอันเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากความขัดแย้งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก่อให้เกิดผลกระทบทาง ด้านจิตใจเป็นอันมาก

บางครั้งที่เจ้าดารารัศมีคิดเหน็ดเหนื่อยหน่ายต่อชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ด้วยมิได้คาดคิดมาก่อนว่าพระองค์เป็นถึงพระธิดาของพระเจ้าผู้ครองนครที่ใหญ่ที่สุดของภาคเหนือ เป็นพระธิดาที่ เจ้าหลวงพระบิดาโปรดปรานที่สุด จะเรียกร้องต้องการอะไรเป็นได้สมประสงค์ ทุกอย่าง เหตุไฉนจึง ต้องมาตระการกำลำบากเมื่อเข้ามาอยู่ในพระราชวังหลวง ซึ่งควรจะได้รับความอบอุ่นด้วยความรักที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้อย่างเหลือล้น

ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาผู้พี่พระราชชายาฯ ทรงเล็งมาตั้งแต่พระ ชนมายุยังไม่ครบเดือน ได้ประทานสัมภาษณ์ ในหนังสือเล่มหนึ่ง กล่าวถึงความในใจของพระราช ชายาฯระหว่างที่ประทับอยู่ ณ วังหลวง ว่า “พระราชชายาฯ เล่าชีวิตในวังว่าสบายกาย แต่ไม่สบายใจ ท่านพูดคำเมื่องว่า “ใคร่ปีกบ้านวันละร้อยเตี๋ย” หรืออยากกลับบ้านวันละร้อยหน แต่ได้ให้สัจจะไว้กับ พ่อแม่ของท่านว่าจะทนอยู่ไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2532)

นอกจากความขัดแย้งดังกล่าวจะนำมาซึ่งความไม่สบายใจของพระราชชายาแล้ว พบ ว่าข้าหลวง และพระญาติที่ประทับอยู่ในตำหนักก็ประสบปัญหาการกลั่นแกล้งเช่นเดียวกัน นำมาซึ่ง ลำบากใจแก่พระราชชายาฯ เป็นทวีคูณในฐานะเจ้าของตำหนัก

“ไม่เพียงแต่เจ้าดารารัศมีเท่านั้น แม้ผู้ปรนนิบัติรับใช้พระองค์ก็พลอยถูกจงเกลียดจง ชังไปด้วยโดยไม่มีเหตุผล เดือดร้อนกันไปถ้วนหน้า” (หนานอินแปง, 2546)

ความลำบากใจของพระราชชายาฯนั้น ปรากฏกระทั่งความคิดที่จะเสวยลูกลำโพง ซึ่ง ออกฤทธิ์ต่อประสาท เลยกี่เดียว แสดงให้เห็นถึง ความไม่สบายใจอย่างมาก ต่อการกลั่นแกล้งจาก บุคคลรอบข้าง ดังนี้ “ทรงเคยบ่นกับผู้ใกล้ชิดว่าพระองค์ใคร่จะเสวยลูกลำโพง (มะเขือบ้ำ) เสียให้ เป็นคนวิกลจริตรู้แล้วรู้รอดไป ทางกรุงเทพฯจะได้ส่งกลับนครเชียงใหม่ พ้นจากความลำบากยากแค้น เสียที ซึ่งก็เป็นแต่คำปรารภเท่านั้น ไม่มีใครยอมให้ทำเช่นนั้นได้” (หนานอินแปง, 2546)

“สนมนางในบางคนถึงกับมีวิธีกลั่นแกล้งนานาประการ บางครั้งเจ้าดารารัศมีถึงกับป รารถกับคนใกล้ชิดว่าอยากจะเสวยลำโพง (มะเขือชนิดหนึ่งกินเข้าไปแล้วเกิดอาการ คลุ้มคลั่ง) แต่ ถูกทัดทานจากคนสนิท ซึ่งคนสนิทของพระองค์ท่านก็คือ “เจ้าบั้ง” หรือเจ้าหญิง บั้วระวรรณ ณ เชียงใหม่ กับคุณประภาส สุขุม ธิดาของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) และยังมีคนสนิทที่ติดตามมา จากเชียงใหม่อีกบ้าง” (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

ข้อความดังกล่าว ยืนยันถึงสถานการณ์ความลำบากใจระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวง อันเป็นสถานการณ์ที่มีส่วนสำคัญต่อการดำรงอยู่ในวังหลวงอย่างมาก ดังสุภาสิตที่ว่า คับที่อยู่ได้ แต่คับใจอยู่ยาก แม้ความคับใจจะส่งผลรุนแรง แต่กระนั้น พระราชชายาฯ ก็ต้องทรงประทับอยู่ในวังหลวง ดังเหตุผลที่ปรากฏในบทสัมภาษณ์ของท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ว่า “แต่สัจจะไว้กับพ่อแม่ของท่านว่าจะทนอยู่ไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น ประกอบกับพระพุทธเจ้าหลวงและสมเด็จพระพันปีทรงมีพระมหากรุณาอย่างที่สุด ก็ทำให้มีกำลังใจสู้” (นางเยาว์ กาญจนจारी, 2539) ผนวกกับพระโอราที่ต้นตระกูล เจ้าเจ็ดตน ได้ให้แก่ลูกหลานล้านนา อันสืบทอดมายังพระราชชายาฯ ให้เคารพ เทิดทูนราชวงศ์จักรี มิควรต้องทำการใดให้เกิดความเสื่อมเสีย ดังที่พบใน ศุภอักษรที่เขียนด้วยลายมือของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงพระราชชายาฯ ดังนี้

“...พ่อขอดูกับเจ้าน้อยผู้ซึ่งจากอกและจากพ่อมาตั้งแต่อายุ 14 ปีกว่า เข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ตัวของลูกจากมาก็จริง แต่ใจของพ่อจดจ่ออยู่กับลูกเสมอ พ่อคิดถึงลูกอยู่ทุกลมหายใจ สำหรับความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทของเจ้าน้อยที่ได้มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขออย่าให้ได้เสื่อมคลายแม้แต่น้อย ขอให้พยายามเพิ่มพูนยิ่งเป็นพันเท่า ยิ่งโยชนโกฏิหมื่นแสนเทอญ

ขอให้ลูกจงเคารพบูชากราบไหว้ในพระองค์เหมือนกับเป็น “พ่อ” และเป็น “พระพุทธองค์พระเจ้าหลวง” ในหอหลวงในคุ้มหลวงของเรา ที่พ่อเคยนำเจ้าน้อยไปกราบไหว้ทุกเช้าทุกค่ำ ก่อนเข้านอนขอให้เจ้าน้อยจงเคารพบูชากราบไหว้ในพระองค์ ขอพึงบุญบารมีล้นเกล้าล้นกระหม่อมของเจ้าน้อยลูกพ่อ ขอให้เจ้าน้อยจงอย่าทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอันเป็นที่ไม่ถูกอกถูกใจ และขัดพระราชหฤทัยของพระองค์ท่านเป็นอันขาดนะลูกนะ

ตามความเป็นจริงที่ได้บังเกิดขึ้นนับตั้งแต่เจ้าเมาะ เจ้าหมอน เจ้าอ้อย เจ้าปู่ เจ้าย่า ตา ยาย ในสกุลวงศ์ของเราซึ่งเป็นเจ้านายฝ่ายเหนือมาทราบถึงตัวพ่อและเจ้าตัวน้อยมาทราบเท่าทุกวันนี้ล้วนแต่ได้รับหน้าที่เป็นผู้รักษาพระราชอาณาจักรหัวเมืองฝ่ายเหนือมานับร้อยๆปี ด้วยความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาทุกๆรัชกาล และพร้อมกันนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ประทานพระมหากรุณาธิคุณ มาทูลเกล้าฯ ถวายแด่ตั้งให้มีอำนาจเป็นเจ้าชีวิต ทรงแต่งตั้งเลื่อน ยศฐานันดรศักดิ์ให้สูงส่ง เหนือคนทั้งหลายในแผ่นดินสยามมาตลอด กรุณาชุบเลี้ยงเจ้านายทั้งหลายในพระญาติวงศ์มาตลอด

พวกเราเจ้านายฝ่ายเหนือก็ได้อาสาฝากชีวิตไว้เป็นข้าราชการ และเป็นทหารของแผ่นดิน ถวายชีวิตเป็นราชพลี ถวายความภักดีต่อ พระบรมราชวงศ์จักรีตลอดมา

พ่อบอกให้เจ้าน้อยจงทำจิตใจให้สบายอกสบายใจ มอบกาย ถวายชีวิตไว้แก่พระยุคลบาทเป็นราชพลีแด่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวจนชีวิตจะหาไม่

บัดนี้พ่อก็กว่ชราลงไปมาก ปีนี้อายุก็ได้ 75 ปีแล้ว มีความห่วงใยเจ้าน้อยมากยิ่งขึ้น พ่อบอกให้เจ้าน้อยจงได้ปฏิบัติตามข้อความ ทุกๆ อย่างที่พ่อบอกเล่ามาในหนังสือนี้ พ่อจะมีความสุขที่สุดจะตายไปจาก โลกนี้จะได้นอนตาหลับ” (ปราณี, 2538)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงคำสอนที่พ่อบอกลูกในเรื่องของความจงรักภักดีของ เจ้าล้านนาที่มีต่อราชวงศ์จักรี ดังนั้นแล้ว ปัจจัยต่างๆ ที่ได้ชี้แจงมานั้นจึงเป็นเหตุให้ พระราช ขายาฯ ทรงมีกำลังใจและเป็นแรงจูงใจในการสื่อสารเพื่อพยายามแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในวังหลวง

2.2 วิธีการสื่อสารและผลของการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

แม้ว่าจะปรากฏการบันทึกที่ตรงกันว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นผ่านการกลั่นแกล้งต่างๆ นานานั้น ยุติด้วยการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตักเตือนและห้ามปรามผู้ที่ ประพฤติมิชอบนั้นให้หยุดการกระทำเสีย แต่การยุติข้อขัดแย้งโดยการห้ามปรามจากพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่พบว่ามีความเป็นลายลักษณ์อักษร หรือปรากฏว่าดำรงกับผู้ใด ดังที่ปรากฏในข้อเขียนของ หนานอินแปง ดังนี้

“กระนั้นแล้ว หน้าต่างมีหู ประตูมีช่อง ในที่สุดพฤติกรรมต่างๆ ที่มีคนทำต่อเจ้าดารารัศมีก็ล่วงรู้ไปถึงพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนได้ พระองค์ทรงเห็นว่าความร้ายกาจภายในราชสำนักนี้มีใช้เรื่องเล็กน้อย ถ้าขึ้นปล่อยไว้จะลุกลามไปเป็นการเมืองภายในประเทศ และอาจถึงระหว่างประเทศได้ เป็นการขัดแย้งกับกุศโลบายที่พระองค์ทรงตั้ง พระราชหฤทัยจะรวบรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือมารวมกับส่วนอื่นๆ ให้เป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวไม่มีการแบ่งแยก

ขณะเดียวกันก็ทรงเห็นการณ์ไกลว่าหากรวมมิได้ แผ่นดินล้านนาทั้งภาคซึ่งกว้างใหญ่ไพศาลพอสมควรมีหวังถูกอังกฤษสูบเอาไปเพราะในเวลานั้นอังกฤษได้กลืนเอาประเทศพม่าเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดียไปเรียบร้อยแล้ว และกำลังจะจ้องมองดูหัวเมืองฝ่ายเหนือของสยามอย่างตั้งอกตั้งใจ

ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงว่ากล่าวตักเตือนบรรดาเจ้าจอมหม่อมมห้ามพร้อมทั้งบริวารให้ยุติการกลั่นแกล้งทำพิเรนทร์ต่างๆ อันจะเป็นการกระทบกระเทือนใจเจ้าดารารัศมีโดยเด็ดขาด

นับตั้งแต่นั้นมาก็ไม่มีใครกล้ากลั่นแกล้งดูหมิ่นเกลียดชังเจ้าดารารัศมีอีกเลย ใครที่ตั้งตัวเป็นปรปักษ์ก็กลับมาผูกมิตรยิ้มแย้มแจ่มใสด้วย” (หนานอินแปง, 2546)

แม้ว่าความขัดแย้งผ่านการกลั่นแกล้งๆ ต่างๆ นานา นั้น พระราชชายาฯ ทรงได้รับพระมหากรุณาจากพระมหากษัตริย์เป็นคนกลางในการแก้ไขปัญหา โดยใช้อำนาจการปกครองจริง ดังกล่าว แต่ทั้งนี้พระราชชายาฯ เองทรงมีขันติ อุดหนุนอดกลั้นในการตอบโต้ ดังเป็นที่บันทึกอยู่เสมอว่าความขัดแย้งของพระราชชายาฯ นั้น พระราชชายาฯ เอง ทรงขันติต่อความน่ารำคาญใจ และเหตุน่ารำคาญใจทั้งหลายเหล่านี้ เจ้าดารารัศมีทรงมีขันติอดทนอย่างน่าชมเชย พระองค์มิเคยกราบพูลให้ในหลวงทรงทราบเลย ใครทำอะไรก็ให้เก็บเงียบ จะพูดคุยกปรึกษาปรับทุกข์กันก็แต่ในกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือด้วยกันเท่านั้น

การไม่ได้ตอบผู้ที่ว่าร้ายพระราชชายาฯ และทรงนิ่งขันติต่อความดูหมิ่นนั้น คุณหญิงเจ้ารวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล ให้ความเห็นว่า เพราะพระองค์ทรงวางพระองค์เองอย่างถูกต้อง ไม่ต่อล้อต่อเถียง เพราะพระองค์เป็นเจ้า

ทั้งนี้ การคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้น พระราชชายาฯ ก็ทรงสร้างและ สถานความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้คนในวังหลวง อันเป็นวิธีแห่งการขจัดความขัดแย้ง ดังนี้

พระราชชายาฯ ทรงปรับพระองค์ให้เข้ากับผู้อื่นในวังหลวง สร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง กับคนในตำแหน่งต่างๆ ซึ่ง หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

“ ถ้าเราจะดูเพียงพระจริยาวัตรของท่าน ก็จะได้เห็นว่าทรงอ่านคนออกอย่างวิเศษ และจะทำพระองค์ของท่านได้เหมาะแก่สภาพทั้งปวง จนท่านทรงเป็นที่รักและเคารพแก่ผู้ที่ได้เฝ้าท่านทั่วไป ยกตัวอย่างในเวลาท่านประทับอยู่ในระหว่างเจ้าจอมมารดาด้วยกัน ท่านก็ทรงทำพระองค์เป็นเจ้าจอมเช่นเดียวกัน เล่นหัวสนุกสนานเช่นเดียวกัน จนเป็นที่รักของพวกพ้อง” (พูนพิศมัย ดิศกุล ,2516)

ประการแรกที่สำคัญที่สุดนั้น คือการผูกใจให้เหนียวแน่นกับเจ้านายราชวงศ์จักรี ซึ่งพระราชชายาฯ ทรงทราบดีว่าหากได้รับความเมตตาจากเบื้องบนแล้ว การดำรงอยู่อยู่ท่ามกลางความขัดแย้งนั้นจะทุเลาขึ้น

ความนอบน้อมถ่อมตนนั้น เป็นสิ่งที่พระราชชายาฯ ทรงปฏิบัติเพื่อสร้างสัมพันธไมตรีให้เกิดขึ้น อาทิ เมื่อครั้งที่ทรงมีพระประสูติกาลพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพิสี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าตาทรงดีพระทัย ส่งอ่างสงวน้ำทองคำมาประทานพระนัดดา แต่พระราชชายาฯไม่ทรงนำมาใช้ ได้ถวายอ่างทองคำแก่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าสงวแทน (คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2540)

การสร้างสัมพันธไมตรีต่อผู้คนในวังหลวงนั้น พระราชชายาฯ ทรงมีอุบายคร่ำครึในการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ส่วนบุคคล อาทิ ขณะที่พระราชชายาฯ ประทับอยู่ในพระราชสำนักนั้น ทรงมีความสัมพันธ์สนิทสนม กับพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ เป็นอย่างยิ่ง ทั้งการที่ส่งกุลธิดาของเจ้านายฝ่ายเหนือ มาถวายตัวเป็นข้าหลวงใน พระวิมาดาเธอฯ หรือถวายตัวเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตร์ (สมเด็จพระเจ้าหญิงน้อย) หรือการส่งสิ่งของต่างๆ อาทิ พันธุ์ไม้ต่างๆ อาหารนานาชาติ แลกเปลี่ยนไปมาอยู่เสมอ หรือแม้กระทั่งเมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับไปประทับยังนครเชียงใหม่แล้ว การส่งอาหารและสิ่งของไปประทานระหว่างกันยังคงมีอยู่อย่างสม่ำเสมอ และจนกระทั่งพระวิมาดาเธอฯ ได้เสด็จขึ้นไปเยี่ยมพระราชชายาฯ ถึงพระตำหนักในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพระราชชายาฯ ก็ได้ทรงรับรองพระวิมาดาเธอฯ เป็นอย่างดี

ความสนิทสนมใกล้ชิดของสองพระองค์นั้น อาจสันนิษฐานว่ามาจากสิ่งที่ทั้งสองพระองค์ทรงโปรดการเล่นจะเข้เป็นอย่างยิ่ง หรือการปลูกพรรณไม้สวยงามต่างๆ โดยเฉพาะกล้วยไม้ ซึ่ง ณ พระตำหนักที่เชียงใหม่ นั้น พระราชชายาฯ ทรงมีโรงเลี้ยงกล้วยไม้ขนาดใหญ่ มีกล้วยไม้ต่างๆ มากมายหลายพันธุ์ อาทิ คัทรียา และกล้วยไม้พันธุ์พื้นเมืองทุกชนิด และ พระวิมาดาเธอฯ

ได้ทรงส่งพันธุ์ไม้แปลกๆ มาประทานเสมอ และพระราชชายาฯ ได้ส่งกล้วยไม้พันธุ์ทางภาคเหนือไปถวายเป็นประจำเช่นเดียวกัน ในเรื่องกล้วยไม้นี้ ปรากฏอยู่ในลายพระหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้านิภาดล กรมขุนอุทองขัตติยานารี พระราชธิดาในพระวิมาดาเธอฯว่า “... ได้ซื้อต้นไม้ มีกล้วยไม้ดอกสีแดงเป็นต้น ผักอากาศมาให้แม่” หรือ “... มีต้นไม้ดีๆ มาก ซื้อต้นไม้ที่งามและไม่เคยมีให้พระยารัษฎาส่งเข้าไปที่แม่ ...กล้วยไม้ขาว งามนัก ขอให้แม่จัดการรักษาให้ดี” ด้วยความที่ทั้งพระราชชายาฯ และ พระวิมาดาเธอฯ มีความโปรดปรานต้นไม้เหมือนกัน จึงเป็นไปได้ว่าพระวิมาดาเธอฯ ได้ประทานกล้วยไม้เหล่านี้ถวายแด่พระราชชายาฯเช่นกัน (รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2543)

ทั้งนี้การปลูกกล้วยไม้ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างยิ่งในวังหลวง ซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งในการสร้างจุดสนใจร่วม หรือความเหมือนให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ที่นิยมในแบบเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองจึงพบว่าพระราชชายาฯก็ทรงสานสัมพันธ์ไมตรีกับผู้ที่ชื่นชอบกล้วยไม้เช่นเดียวกันไว้อีกด้วย

ซึ่งหลักฐานในการเลี้ยงกล้วยไม้นั้น พบในพระราชหัตถเลขาสั่งการ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยารัษฎาฯที่พัฒนาจางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 128 ดังนี้

“ข่าวว่านางดาราบรทุกกล้วยไม้มาถึงลำเรือที่ถ่ายรูปลงมาก็มักกลับมาเหนจะเล่นกล้วยไม้ใหญ่ ที่สวนตอริมกำแพงน่าเล่นมาก เพราะมันเปนกำแพงเปล่า กำลังจะหาต้นไม้อะไรบ้าง ถ้าเปน ไร่กล้วยไม้เสียจะดีทีเดียว แต่ทำไมหันเสียแล้ว จะได้แต่ทำไม้ไผ่มุงด้วยมูลี่ไปพลางดูก็ จะไม่สิ้นเท่าไร แต่จะบังอ้ายกำแพงที่ได้อยู่ให้เรียบร้อยดีขึ้น ต่อไปเมื่อเขาจะทำจริงจิงอย่างไรจึงค่อยคิดแก้ไขต่อไป”³²

พระราชหัตถเลขาสั่งการนั้น ทำให้ทราบว่าพระราชชายาฯได้ปรารถนาจะเลี้ยงกล้วยไม้อันเป็นที่นิยมในวังหลวง ซึ่งเป็นวิธีการที่สานความสัมพันธ์ในการขจัดความขัดแย้งประการหนึ่ง

³² คูภาคผนวก ข

นอกจากนี้ยังพบว่าพระตำหนักของพระราชชายาฯ ยังถูกจัดให้เป็นสถานที่ที่รวมเอาผู้คนชาววังไว้พบปะกันอีกด้วย เนื่องจากมีบันทึกว่า ตำหนักชั้นล่างของพระองค์นั้นทำเป็นร้านขายของชำ ขายสินค้าจำพวก หมากพลู สีสีเสียด และปูน เป็นต้น ซึ่งหมากนั้นเป็นของคู่สตรีในวัง อยู่แล้ว ดังที่เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ซึ่งบันทึกไว้ถึง ความนิยมการเคี้ยวหมากของสตรีสมัยนั้น ว่า

“...ในสมัยนั้นสตรีทั้งหลายนิยมเคี้ยวหมากกันมาก ถ้าผู้ใดเคี้ยวหมากจนฟันดำเป็นมันขลับแล้วก็พอจะอนุมานได้ว่า ผู้นั้นเป็นผู้มีฟันสวยงามมาก ดังจะเห็นได้ว่า บรรดากวีนิพนธ์ทั้งหลายที่พรรณนาความงามของสตรี จะต้องกล่าวถึงลักษณะความงามของฟันว่า จะต้องมียุติคุณ “ดำเป็นมันขลับ” ทั้งนี้...” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

วิธีการเปิดพระตำหนักให้เป็นสถานที่ที่บุคคลทั่วไปสามารถเข้ามาเยี่ยมชมเยียมเยือนได้ครั้งนี้ ด้วยความตระหนักถึงวิธีการสร้างความสัมพันธ์โดยมีสื่อชักจูงใจในการเรียกคนเข้ามาโดยทรงคำนึงว่า สื่อที่ใช้เป็นสื่อที่ทุกคนมีความต้องการ ซึ่งการเปิดพระตำหนักเช่นนี้จึงเป็นผลดีอย่างยิ่งในการพบปะ สร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นๆ เพราะพระองค์ทราบดีว่า ตำหนักของพระองค์นั้นทั้งแปลกและแตกต่างจากผู้อื่น นอกจากจะสร้างสัมพันธ์แล้วยังเป็นวิธีแห่งการสร้างความเข้าใจถึง อัตลักษณ์ของพระองค์อีกด้วย

ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ คุณหญิงเจ้ารวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2547 ยังทำให้ทราบว่า เมื่อครั้งมีงานมงคลใดๆเกิดขึ้นในวังหลวง ก็จะทรงรับสั่งให้ทาง เชียงใหม่จัดทำสิ่งของมีค่าเพื่อให้พระราชชายาฯ ประทานตามวาระต่างๆอีกด้วย คุณหญิง เจ้ารวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล ได้ยกตัวอย่างถึง การที่เจ้าปู่ของพระองค์ได้ทำตลับงาช้างส่งไปให้พระราชชายาฯ ในหลายโอกาสเพื่อเป็นของขวัญในงานมงคลต่างๆ อาทิวันครบรอบวันประสูติของพระบรมวงศ์ชนานุวงศ์ วันเกิดเจ้าจอมท่านต่างๆ เป็นต้น ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์อาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร ซึ่งได้ให้ความกระจ่างถึงการมอบตลับงาช้าง ว่า เนื่องจากงาช้างนั้นเป็นสิ่งที่หาง่ายมากในภาคเหนือ ซึ่งสามารถทำได้เป็นจำนวนมาก หลากหลายขนาด จึงไม่แปลกที่พระราชชายาฯ จะสามารถนำมาเพื่อเป็นของขวัญในวาระต่างๆ แต่ในความเป็นจริงที่แยบยลกว่านั้น ซึ่งอาจารย์จรรมนง แสงวิเชียร ได้ให้สัมภาษณ์ ในวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2547 คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชื่นชอบตลับงาช้างมาก มีการประกวดประชันตลับงาช้างอยู่เสมอ ถือเป็นสิ่งล้ำค่า และคู่ควรแก่การเก็บสะสม ตลับงาช้างจึงเป็นที่นิยมชื่นชอบแก่ผู้ดีในวังหลวงควรหามาประดับไว้ พระราชชายาฯ จึงได้นำตลับงาช้างสิ่งๆ ที่เรียกว่าหายากและมีค่าแต่หาง่ายในบ้านเกิดของพระองค์ มาเป็นของกำนัลที่ผูกใจผู้คนในวังหลวงได้อย่างดี

ข้อขัดแย้งที่เกิดจากการดูถูกเหยียดหยามว่าพระองค์เป็นลาวบ้านนอกนั้น เจ้าวงศ์สั๊ก ฅ เชียงใหม่ ได้ให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2547 ว่า ยิ่งคนดูถูกพระราชชายา ก็ยิ่งพัฒนาพระองค์ให้เป็นที่ยอมรับโดยการพยายามศึกษาวัฒนธรรมวังหลวง และต้องเรียนรู้ให้ได้ดีด้วย อีกทั้งยังทรงพยายามคงอัตลักษณ์ให้โดดเด่น เป็นการตอกย้ำถึงฐานะ และความมั่นคงในความภาคภูมิใจอีกด้วย

ดังนั้นแล้วการที่พระราชชายาทรงมุ่งมั่นศึกษาเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในวังหลวง อาทิ การดนตรี การละคร ก็จึงเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยเบาบางความขัดแย้งให้ลดลง

กระนั้นเองจากการสัมภาษณ์ เจ้าวงศ์สั๊ก ฅ เชียงใหม่ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานถึงการผ่อนปรนความขัดแย้งไว้ ดังนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยกเจ้าจอมมารดาเจ้าดารารัศมีขึ้นมาดำรงตำแหน่งพระราชชายา หนึ่งในพระภรรยาเจ้า ซึ่งรวมเจ้าดารารัศมีเป็น 5 พระองค์ในขณะนั้น เป็นการยกระดับพระราชชายา ให้เป็นที่เคารพและเกรงใจแก่สตรีอื่นๆ ที่ประสกริร้าย จึงอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความยำเกรงในการกระทำการกลั่นแกล้งพระราชชายา ทั้งนี้ อาจารย์จรรยาพร แสงวิเชียร ยังได้ให้ความเห็นต่อว่า ด้วยเพราะพระกุศโลบายอันแยบยลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งตำแหน่ง “พระราชชายา” ขึ้นให้เสมือนหนึ่งตำแหน่งพระอรรคชายา แต่เป็นตำแหน่งใหม่ตำแหน่งเดียว เพราะในตอนนั้น แต่ละตำแหน่งที่มีอยู่ มีผู้ดำรงตำแหน่งเพียงตำแหน่งละ 1 พระองค์เท่านั้น การพระราชทานตำแหน่งที่สูงหรือต่ำไปก็อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและเป็นที่โจษจันได้ การตั้งตำแหน่ง “พระราชชายา” ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่เพื่อให้เกียรติพระราชชายา ในฐานะธิดาเจ้าประเทศราช จึงเป็นวิธีการที่ทำให้พระราชชายาได้รับเกียรติจากผู้คนในวังหลวง และเป็นหนึ่งในการตักเตือนผู้ที่มีข้อกังขาเกี่ยวกับพระราชชายา เพราะพระองค์เป็นผู้สมควรอย่างยิ่งในการดำรงพระยศ โดยมีศักดิ์และศรีอันสมบูรณ์พร้อม

วิธีการต่างๆ ในขั้นต้นจึงเป็นวิธีแห่งการขจัดความขัดแย้งของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งสัมพันธไมตรีอันดีงามกับผู้คนในวังหลวง

เจ้าแสงดาว ฅ เชียงใหม่ ได้สรุปถึงการลดความขัดแย้งไว้ว่า “ด้วยน้ำพระทัยที่เปี่ยมไปด้วยความเอื้ออาทร พระเมตตา กรุณา ตลอดจนจนความดี นานาประการของเจ้าดารารัศมีนี้เอง ที่ทำให้พระองค์เป็นที่รักใคร่สนิทสนมของบรรดาเจ้าจอมมารดา และเจ้าจอมทั้งหลายเป็นอันมาก ถึงแม้ว่าจะได้มีผู้บงการร้ายต่อพระองค์สักเพียงใดก็ตาม พระองค์ก็ทรงวางเฉยเสียด้วยชติติยมานะ มิได้ทรงโต้ตอบแต่ประการใด พระองค์ก็กลับเอาความดี เข้ากล่อมเกล้า และเปลี่ยน

แปลงโมโหคดี ของผู้ที่คิดประทุษร้ายเหล่านั้น จนในที่สุดบุคคลเหล่านั้นได้กลายมาเป็น พระสหายรักใคร่สนิทสนมกันมาก” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

ทั้งนี้ผลของการขจัดความขัดแย้งนั้น ก่อให้เกิดมิตรภาพอันยาวนาน ซึ่งแม้จะไม่สามารถระบุได้ว่าความขัดแย้งได้ถูกขจัดไปหมดสิ้นหรือไม่ เพราะแม้จะไม่ปรากฏว่ามีใครกลั่นแกล้งพระราชชายาฯ อีก แต่ทั้งนี้เอง ความรู้สึกภายในใจนั้นก็มิได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

สัมพันธภาพอันดีงามที่เกิดจากการผูกไมตรีจิตกับผู้คนในวังหลวงนั้น ภายหลังเมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับเชียงใหม่เป็นการถาวรแล้ว บ่อยครั้งที่พระราชชายาฯ ต้องเสด็จลงกรุงเทพฯ ความสัมพันธ์ในการผูกมิตรของพระราชชายาฯ เกิดผลต่อเนื่อง ดังที่ ท่านหญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ได้ให้สัมภาษณ์ในหนังสือดารารัตน์ว่า

“พระราชชายาฯ เสด็จมากรุงเทพฯ อย่างน้อยปีละครั้งประทับอยู่วังบ้านดอกไม้ของกรมพระกำแพงเพชร ประทับอยู่กรุงเทพฯ ประมาณเดือนหรือเดือนกว่า เพื่อเยี่ยมเยียนเจ้านายและเพื่อนที่เป็นเจ้าจอมและเคยชอบพอกันมา ครั้งหนึ่งเคยมาประทับอยู่ตำหนักสมเด็จพระพันวษาฯ (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา) วังสระปทุม ตอนนั้นหลังวังเป็นสวนผัก ได้เที่ยววิ่งเล่นตามสวนผักสนุกมาก คุ่นเคยกับพระญาติและคุณข้าหลวงในวังสระปทุมแทบทุกคน เท่าที่พอจะนึกชื่อออกท่านอาแก้ว (ม.จ.อัปภัสราภา เทวกุล) ท่านหญิงสุริยันทนา ม.จ.อัฉราฉวี เทวกุล คุณหญิงคุณน้อง ม.ร.ว.เยี่ยมศรี

ถ้าพระราชชายาฯ เสด็จเข้ามากรุงเทพฯ พักที่วังกรมพระกำแพงเพชร ก็มักเฝ้าเยี่ยมกรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระบรมราชานุภาพ บ้านเจ้าจอมมารดาโหมด (เจ้าจอมมารดาของกรมหลวงชุมพรฯ) บ้านคุณจอมพิศ ฝั่งธน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโปรดเสด็จเยี่ยมพระวิมาดาเธอ คุณจอมมารดาอ่อน บางทีก็วังบูรพาภิรมย์...ถ้าเข้าวังสุนันทาก็ได้ไปเล่นกับน้องสาว พระองค์หญิงวิมลฉัตร และม.จ.คันทรสรังษี ธิดากรมราชบุรี...ถ้าหน้าร้อนเสด็จไปพักผ่อนที่หัวหินก็ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี...” (นางเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

จากบทสัมภาษณ์นั้นจะเห็นได้ว่า การผูกมิตรไมตรีกับผู้คนในวังหลวงนั้นสืบทอดยาวนาน กระทั่งเมื่อพระราชชายาฯ เสด็จกลับไปประทับ ณ เชียงใหม่แล้ว ก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์นั้นไว้อย่างดียิ่ง

นอกจากนั้นแล้วพระราชชายาเมื่อเสด็จกลับเชียงใหม่แล้ว ก็ยังทรงถวายสิ่งของขึ้นไปยังกรุงเทพฯ และได้รับสิ่งของที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ หลายโอกาส ดังบทสัมภาษณ์ของเจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ ดังนี้

“...เมื่อได้เส้นไหมมาแล้ว พระราชชายา ท่านจะทรงควบคุมการย้อม การทอ ตลอดจนการให้สีและลวดลาย ผ้าไหมที่ทอเสร็จแล้ว ส่วนหนึ่งนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีและพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ อีกส่วนหนึ่งไว้ทรงเอง...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

นอกจากนี้หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์ ให้สัมภาษณ์ในหนังสือเล่มหนึ่งถึงการส่งของถวายไปมาสู่กัน ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ของท่านทั้งสองพระองค์ว่า

เมื่อสมัยท่านยังเป็นข้าหลวงรุ่นเล็กอยู่ในวังสวนสุนันทานั้น วันหนึ่งท่านเห็นท่านย่า (หม่อมเจ้าหญิงสະบาย นิลรัตน์) ให้คนงานในห้องเครื่องทอดปลาทูตั่วโตเหลืองนำรับประทานวางเรียงบนกระจานมากมาย จึงถามคนงานได้ความว่า จะนำปลาทูเหล่านี้มาเรียงใส่ในไหของจนเต็ม แล้วจึงเทน้ำมันหมูลงไปแช่ให้ท่วมตัวปลาถึงปากไห เอาจุกไม้ปิดปากไห แล้วเอาซีเมนต์ยาปากไหให้รอบแน่นหนา เพื่อส่งไปถวายพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่เมืองเชียงใหม่ เก็บไว้เสวยได้ตลอดปี เวลาจะเสวย จึงหยิบปลามาทอดใหม่อีกที

ซึ่งพระราชชายา ก็โปรดส่งอาหารต่างๆ มาถวายพระวิมาดาเธอฯ เช่นกัน เท่าที่ท่านจำได้ก็มีการส่งแคบหมูที่ทอดแล้ว ขนาดประมาณฝ่ามือ บั้งเป็นริ้วๆ วางคว่ำซ้อนบรรจุอยู่ในปิ๊ปจนเต็มและเทน้ำมันให้แช่อยู่เต็มเช่นกัน เมื่อจะรับประทานจึงนำมาทอดอีกครั้ง ซึ่งชาววังนำมารับประทานโดยจิ้มกับน้ำพริกเผาะละลายน้ำและผักกานาชนิด นอกจากนี้ยังมีอาหารพื้นเมือง เช่น แหนม หรือใบเมี่ยงที่มัดเป็นฟ่อนส่งมา และสิ่งของที่พระราชชายา ทรงส่งมาประทานนั้น มีจำนวนมากจนต้องแจกจ่ายไปยังตำหนักต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีเจ้าจอมท่านอื่นๆ ที่มีความสนิทสนมกับพระราชชายา ดังบทสัมภาษณ์เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ ในหนังสือเล่มหนึ่งว่า เมื่อครั้งที่เป็ต้นห้องของพระราชชายา ที่ตำหนักดารารัศมีนั้น มีโอกาสได้รับประทานทุเรียนฉาบ ซึ่งเจ้าจอมพิศ จากวังหลวงจัดส่งถวายมา โดยมีกรรมวิธีในการทำคือ เลือกเอาทุเรียนที่แก่พอดีนำมาฝานแล้วจึงนำไปทอด เสร็จแล้วจึงนำมาฉาบน้ำตาลทรายแล้วบรรจุลงในกล่อง ส่งขึ้นมาจากรถไฟ เพื่อนำถวายพระราชชายา (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

จากบันทึกข้างต้น ทำให้ทราบได้ว่าผลของการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งนั้น ก่อให้เกิดมิตรภาพอันดี ซึ่งส่งผลยาวนาน แม้กระทั่งเมื่อครั้งพระราชชายาเสด็จกลับมาประทับ อยู่เชียงใหม่เป็นการถาวรแล้วก็ตาม

ส่วนที่ 3 การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

3.1 สถานการณ์การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

ระหว่างที่พระราชชายา เจ้าดารารัศมีประทับอยู่ที่วังหลวงนั้น พบหลักฐาน การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างล้านนากับรัตนโกสินทร์ เป็นอันมาก ซึ่งอาจมีปัจจัยอยู่หลาย ประการที่ชักนำไปให้เกิดการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์สถานการณ์ อันนำมาซึ่งปัจจัยดังกล่าวได้ ดังนี้

อิทธิพลของวัฒนธรรมหลัก เป็นส่วนสำคัญยิ่งต่อการพยายามในการเรียนรู้เพื่อ การยอมรับและการอยู่รอดของบุคคลผู้ซึ่งมาจากต่างถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ประเทศราชล้านนา ถิ่นกำเนิดของพระราชชายานั้น มีความแตกต่างอย่างยิ่งกับวัฒนธรรม วังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ที่ซึ่งเป็นต้นแบบแห่งวัฒนธรรมสยามประเทศ เมื่อเข้ามาประทับอยู่ ในวังหลวงแล้ว พระราชชายา ผู้ซึ่งเริ่มต้นด้วยวัยเพียง 13 ชันษา จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษา วัฒนธรรมหลัก เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ดำรงอยู่ อีกทั้งเมื่อครั้งเข้ามาประทับ ณ วังหลวงใหม่ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในความอุปถัมภ์ ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ณ วังสวนผักกาด เป็นผลให้ พระราชชายา ต้องศึกษา และเรียนรู้วัฒนธรรมวังหลวงอย่างเคร่งครัด

ด้วยตำแหน่งตั้งแต่ เจ้าจอม เจ้าจอมมารดา และเลื่อนขึ้นเป็น พระราชชายา นั้น ก็ส่งผลอย่างมาก ให้จำเป็นที่จะต้องศึกษาวัฒนธรรมอันเป็นระเบียบแบบแผน อันเป็นที่ยอมรับให้ ประพฤติปฏิบัติให้เป็นหน้าเป็นตา สมพระเกียรติ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคนส่วนหนึ่งในวังหลวง ยังเข้าใจว่า พระราชชายา นั้น เป็นหญิงลาว ด้วยความดูถูกดูแคลน โดยมีเคยทราบที่ พระองค์นั้นทรงได้รับการศึกษาวัฒนธรรม รัตนโกสินทร์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ดังคำบันทึกของเจ้าแก้วนรวิฐ ผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์สุดท้าย ความว่า “เมื่อพระราชชายาทรงพระเยาว์ ได้ทรงศึกษาอักษรไทยเหนือ ไทยใต้ และ ทรงเข้าพระทัยในขนบธรรมเนียมขัตติยประเพณีเป็นอย่างดี” (เจ้าแก้วนรวิฐ, 2477) นอกจากนั้น

แล้ว ยังมีผู้บรรยายถึง บรรยายกาศของ การพยายามพัฒนาพระองค์ด้วการเรียนรู้วัฒนธรรมหลัก ก็ให้นำมาซึ่งการลบค่าสปรมาท และนำมาซึ่งการยอมรับให้สมพระเกียรติในที่สุด

นอกจากความจำเป็นโดยธรรมชาติ และความจำเป็นโดยพระยศแล้ว พระราชชายาฯ เอง ก็เป็นบุคคลที่มีนิสัย รักการเรียนรู้อยู่แล้วเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว พระราชชายาฯ นั้น เข้ามาในวังด้วยวัยเพียง 13 ชันษาเท่านั้น สิ่งแปลกใหม่นั้นนอกจากจะต้อง เรียนรู้เพื่อปรับตัวแล้ว ยังเป็นการเรียนรู้ด้วความใฝ่ใคร่รู้ด้ว

ทั้งนี้เพราะพระราชชายาฯนั้นทรงโปรดการละครฟ้อนรำมาแต่ครั้งยังเยาว์ เพราะ มีหลักฐานปรากฏว่า ในช่วงสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์พระบิดาของพระองค์ คุ่มของเจ้า หลวงนั้นเปรียบเสมือนศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรมไปโดยปริยาย เจ้าหลวงทรงอุปถัมภ์ช่างฝีมือ หรือศิลปินด้านต่างๆมากมาย ประกอบกับพระมารดาของพระราชชายาฯ คือแม่เจ้าทิพเกสรซึ่ง นอกจากจะมีบทบาทเด่นในความเข้มแข็งเด็ดขาด และมีอำนาจทางการเมืองการปกครองแล้ว แม่เจ้ายังมีความสนใจในศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก

แม่เจ้าทิพเกสรได้ตามเสด็จพระเจ้าอินทวิชยานนท์ไปกรุงเทพฯหลายครั้ง สิ่งหนึ่งที่แม่เจ้าสนใจมาก ได้แก่อิลปะการละครฟ้อนรำและดนตรีของกรุงเทพฯ จึงได้ว่าจ้างครูละครฟ้อน รำและครูดนตรีไทยจากกรุงเทพฯมาสอนในคุ่มหลวง ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เจ้านายบุตรหลานใน นครเชียงใหม่ และจัดให้มีการแสดงในโรงละครหลวง ซึ่งสันนิฐานกันว่าน่าจะอยู่ในบริเวณที่เป็น โรงเรียนยุพราชในปัจจุบันนี้ จึงนับได้ว่าแม่เจ้าทิพเกสรเป็นผู้ริเริ่มให้มีการละครฟ้อนรำในคุ่มของ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นแห่งแรก ดังนั้นพระราชชายาฯ จึงน่าจะได้รับการถ่ายทอดความชื่นชม ในศิลปะแขนงนี้มาจากพระมารดา และคงจะได้ใกล้ชิดอยู่ในแวดวงของการละครฟ้อนรำมาตั้งแต่ ทรงพระเยาว์ จึงทรงซึมซับเอาศิลปะแขนงนี้ไว้ในพระองค์และทรงโปรดปรานเป็นอย่างยิ่งซึ่งความ ชื่นชอบนั้นเป็นที่เข้าพระทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างดี

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น บ้านเมืองอยู่ในยุคแห่งการพัฒนาประเทศให้เป็นที่ยอมรับ จากชาติตะวันตก เป็นการปกป้องรักษาดินแดน มีการแลกเปลี่ยนทางการค้า ศิลปวัฒนธรรม ความแปลกใหม่ของ สินค้า วัฒนธรรม นำไปสู่การครอบครองความทันสมัย แพ้ชั้น หรือความ นิยม จึงเป็นสิ่งที่ผู้รักมากดี เจ้านายต่างๆ พยายามหามาครอบครอง ดังที่ได้วิเคราะห์จากจาก พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ.128 ครั้งพระราชชายาฯ เสด็จเยือนเชียงใหม่ ดังนี้

“...การไปทเลก็ไปเที่ยวอย่างตาแก่ คือนอนอืดอยู่แต่ในเรือ ขึ้นบกน้อยด้วยเดินไม่ค่อยไหว ริดน้ำมันร้อยอย่างตลอดทุกวัน แต่ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ไม่ยกหาย จนกลับก็ยังเป็นอยู่เช่นนั้น จนทีหลังที่สุด อ่านอาการเจ็บใคร ๆ เห็นชื่อพระยาอมรสาตราคือสิทธิสาร เก่าบ่อย ๆ นึกว่าลองเอาแกมรักษาตุล็กที่พอินพอมมาให้กินยา ก็ถูกต้อง ค่อยยังชั่วขึ้นทุกวัน จนเดี๋ยวนี้ยังเหลืออยู่ 2 แห่ง ที่ตะโพกข้างซ้ายแห่งหนึ่งกับที่ใต้รักแร้ข้างขวาแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่เท่านั้น ยาที่กินนั้นก็ขนานเดียว เรียกว่าสิทธิสารประสิทธิ์ของพระยาอมรสาตราดล บ้านปูน เดียวนี้ยานั้นเลยเก่งใหญ่ เพราะเขาเห็นหายโดยเร็วใคร ๆ ก็กินกัน ซื่อกันไว้คนละมาก ๆ ตาอมรสาตราออกจะรวย ๆ ในครั้งแรกที่ให้กิน 2 เม็ด รุ่งขึ้นแกมถามว่าเป็นอย่างไร บอกว่าเอาไปเถิด เม็ดละ 100 บาท ส่งเงินไปให้ 200 บาท สรรพยานั้นโบสมอกกับโกฏิน้ำเต้า กินเวลาก่อนนอนไม่ใช่ไม่เซาอย่างหนึ่งอย่างใดหนึ่ง ๆ ตื่นขึ้นก็ไปหมดท้อง เว้นไว้แต่ถ้าท้องเสียจนจะลงจึ่งจะเหลวมากกินทีละ 2 เม็ดสำหรับธาตุหนัก ถ้าธาตุเบาบาง ทีเม็ดเดียวจะพอกระมัง ไม่รู้ว่าจะถูกกับโรคภัยของเจ้าหรือไม่ แต่ตั้งใจไว้ว่าอะไรที่เป็นแพแชนที่ออกใหม่ในวัง จะส่งขึ้นมาให้เช่นนั้นเอง ถ้าดีอยู่แล้วขออย่าให้กิน ถ้ากินขออย่าให้ทุกวันจะเคยท้องเสีย

ของแพแชนเนบอลในวังเดี๋ยวนี้มีอีกอย่างหนึ่ง คือ ฤงตีนสี แพแชนอันนี้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่กลับจากยุโรป ใส่ฤงตีนสีและเกือกหนึ่งสีก็มีความปรารถนาที่จะใส่กันขึ้นมาบ้างจนความรั้วรู้ไปถึงอ้ายพวกห้างส่งมาขาย เกือกนั้นมาประเดี๋ยวเดียวหมดไม่ทันรู้ แต่ถึงรู้ก็ไม่รู้จักขนาดตีนไม่กล้าส่ง จึงได้ฤงตีนสีส่งขึ้นมาสี่ละคู่ ที่เขาใช้กันอยู่เวลานี้ แพแชนอันนี้ยังไม่สู้เดินคราวนี้ว่าด้วยเรื่องคลัง ชาววังนั้นคลังละครกรมมราทุกรูปทุกนาม ตั้งแต่เจ้านายลงไปจนนี้ข้า...”³³

ข้อความในข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของผู้คนในสมัยนั้น ที่มักจะสรรหาสิ่งที่เป็นที่นิยมมาบริโภค ประดับตน หรือมาครอบครอง ตั้งแต่ยารักษาโรค กระทั่งถึง ฤง

³³ ดูภาคผนวก ข

เท้าและรองเท้า เป็นต้น ทั้งนี้ จะเห็นได้อีกว่า พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงได้รับพระมหากรุณา
 ประทานคำแนะนำถึงสิ่งที่เป็นแฟชั่น หรือ สิ่งนิยม ทั้งที่เป็นสิ่งของ เรื่องเล่า ละคร อยู่เสมอ อีกทั้ง
 ยังทรงสนับสนุนพระราชชายาฯ ให้มีโอกาสได้ครอบครองสิ่งที่เป็นสมัยนิยมนั้นอีกด้วย ทั้งนี้เป็น
 เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้าพระทัยในความชื่นชอบ ความใฝ่รู้ ของ
 พระราชชายาฯ ทรงตระหนักถึงข้อนี้ดี

แม้ครั้งที่พระราชชายาฯ เสด็จกลับไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ พระเจ้าอยู่หัว ก็ยังทรง
 แนะนำ และสนับสนุนวิถีทางแห่งการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายาฯ เสมอ ดังข้อความ
 บางส่วนที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกมาบางฉบับ ดังนี้

พระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 15
 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 127 ครั้งพระราชชายาฯ เสด็จเยือนเชียงใหม่

“...กรมราชปักษ์ส่งบทละครตอนพระลอตอนปลายมาให้ดู
 ยังมีผิดที่บอกไปให้แก้อยู่บ้าง แต่เห็นว่าเจ้ามาวังเวงไม่มีอะไรทำ
 จึงเก็บทั้งท่อนต้นและท่อนกลางเติมมาอีก 2 เล่ม รวมเป็น 3 เล่ม
 จะได้อ่านเล่นพอเพลินๆ...”³⁴

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24
 เมษายน รัตนโกสินทรศก 128 ครั้งพระราชชายาฯ เสด็จเยือนเชียงใหม่ ความว่า

“... ในการเล่นละครขึ้นเรือนของศรีร้อย ³⁵ และคุณโหมด ³⁶
 กรมพระราชส่งบทมาให้แล้ว ได้เอาส่งมาให้อ่านในชองนี้ด้วย เรื่อง
 ขวดแก้วเจียรนัยเป็นเรื่องที่แกเคยเล่นที่วิมานนฤมิตร วัดสระเกษ
 แต่ก่อนแล้ว แต่เรื่องเครื่องฟ้าเป็นเรื่องมาตามบัตรเตอไฟล ซึ่งเขียนไว้
 ในหนังสือไกลบ้านตอนเมืองปารีสเปลี่ยนญี่ปุ่นเป็นลาว ฝรั่งเศสเป็น
 ไทยเท่านั้น ที่แกทำคำร้องเช่นนี้ เอาอย่างออปราฝรั่ง เพราะเคยได้
 ชมเมื่อเจ้าเขมรร้อง ละครกรมราชคอยดูเฟื่องฟูขึ้น...”³⁷

³⁴ ดูภาคผนวก ข

³⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฟางสร้อยทอง

³⁶ เจ้าจอมมารดาโหมด

³⁷ ดูภาคผนวก ข

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 11 สิงหาคม รัตนโกสินทรศก 128 ครั้งพระราชชายาเสด็จเยือนเชียงใหม่ ตอนหนึ่ง ความว่า

“... ได้ส่งหนังสือเรื่องละครกรมราช ซึ่งออกใหม่อีก 5 เรื่อง เวลานี้แกอยู่ข้างจะเฟื่องมาก และละครของแกก็เห็นจะซื้อง่าย เพราะมันรู้ที่เสียหมดทั้งนั้น สังเกตดูคนเห็นจะชอบเรื่องแปลกๆ ใหม่ๆ มากกว่าเรื่องพงษาวดาร ...”³⁸

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 2 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 128 ครั้งพระราชชายาเสด็จเยือนเชียงใหม่ ตอนหนึ่ง ความว่า

“...สังเกตความนิยมของคนชั้นหลังนี้ เห็นจะนิยมเรื่องสาวเครือฟ้ายิ่งกว่าเรื่องอื่นๆ จนได้รับหนังสือทางไปรษณีย์ขอให้เล่นซ้ำในวิกนี้ ข้อที่นิยมเห็นจะเป็นด้วยเหตุหลายๆอย่างๆ หนึ่งในนั้นเป็นเรื่องละครฝรั่ง อีกอย่างหนึ่งนั้นคงจะโปรดจึงได้เล่าไว้ในหนังสือไกลบ้าน แต่ข้อสำคัญที่สุดนั้นอันนางพร่องเป็นสาวเครือฟ้า เข้ามาเล่นในวังท่าเมื่อเชือดคอตายได้รางวัลครั้งเดียวถึง 100 บาท มีผู้ปรารถกันว่า ถ้าเจ้ากลับลงมาควรจะมีละครสมโภชเสีย 3 วัน นี้ก็วิตกกกลัวแต่จะต้องซ้ำ เพราะเจ้าไม่ได้เห็นมากเรื่อง เขาทายกันว่าเจ้าจะขอให้ซ้ำ เรื่องสาวเครือฟ้านี้

การที่เล่นละครแล้วไม่ได้เขียนเล่าเรื่องขึ้นมา เหตุด้วยกำลังปวดเหลือเกิน บทที่เตรียมไว้จะส่งก็เลยค้างไปไม่ได้ส่งด้วย บัดนี้ได้ส่งขึ้นมา 9 เล่ม แต่จะซ้ำไปเล่มหนึ่งทุกอย่างหรือไม่ทราบจำไม่แน่ จึงเห็นว่าเหลือไว้ดีกว่าขาด

การที่ตั้งพยายามไปซ้้อมละครเล่นพระลอแก้ขัดใจ คอกก็เด็ดหนักหนา คนที่จะเล่นละครมันต้องคิดได้ทั้งบททั้งคุมเรื่องให้ท่า จำต้องคิดเรื่องใหม่ ประกอบกับตัวคนที่มีอยู่ จึงจะเล่นได้ดี

³⁸ ดูภาคผนวก ข

เพราะฉะนั้นคนที่เล่นละครดีมาแต่ก่อนๆ พระพุทธเลิศหล้า ตาเจ้า
กลับ นายเนตร นายต่าย เจ้าพระยามหินทร เหล่านี้เขานึกของเขา
เองทั้งนั้น ถ้าเล่นละครมีผู้มาคอยดูว่าที่นี้ต้องอย่างนั้น ที่นั้นต้อง
อย่างนี้จึงจะถูก แล้วเล่นอย่างไรๆ ก็สู้เมื่อกระนั้น คือ คนที่เล่นแรก
ไม่ได้ ...”³⁹

นอกจากทรงสนับสนุนพระราชชายา โดยการพระราชทานสิ่งของ รวมถึงตำราส
เล้าแล้ว ยังทรงให้คำแนะนำต่างๆแก่พระราชชายาอีกด้วย ทั้งนี้ การได้รับพระมหากรุณา
สนับสนุนอย่างดีจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นแรงบันดาลใจให้
พระราชชายา พยายามเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมได้อย่างดียิ่ง

ความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด ก็เป็นประเด็นหนึ่งที่สำคัญที่พระราชชายา ทรงใส่ใจ
เป็นอย่างมากที่จะให้ลูกหลาน พระประยูรญาติ ข้าหลวง ที่พำนักในตำหนัก เรียนรู้วัฒนธรรม
ต่างๆของวังหลวง ไปพร้อมๆกับพระองค์ ด้วยทรงตระหนักถึง พัฒนาการด้านต่างๆของชาวล้าน
นา เมื่อเสด็จกลับไปเยี่ยม หรือ เมื่อเสด็จกลับไปประทับยังนครเชียงใหม่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นที่ยอมรับ
แก่คนกรุง เพื่อขจัดการดูถูกเหยียดหยามชาวเหนือ เหมือนอย่างที่พระราชชายา เคยประสบ

ทั้งนี้แล้ว การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายา ยังจะเป็นหนทางหนึ่ง
แห่งการสร้างความสัมพันธ์กลมเกลียว อีกทั้งยังเป็นหนทางแห่งการติดต่อสื่อสารผู้คนจำนวน
มากด้วย ในกรณีที่มีการเข้ามาประทับอยู่ในวังหลวง แล้วแวดล้อมไปด้วยผู้ที่มีอคติต่อพระราช
ชายา การผูกมิตรโดยอาศัยวิธีแห่งการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม จะเห็นหนทางแห่งการพยายาม
สร้างความเข้าใจระหว่างกันได้

นอกจากนั้นแล้ว ความเปื้อนนำระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวงนั้นมิมีใช้น้อย
จนกระทั่งมีคำพูดที่ว่า “ใครปักบ้านวันละร้อยเตี๊ยะ” การเรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ๆ จึงเป็นสิ่งที่ทำทหาย
และลดอาการเปื้อนนำของพระราชชายาได้อย่างดี

³⁹ ดูภาคผนวก ข

ทั้งหมดนั้นเป็นบริบทที่ก่อให้เกิดการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างที่พระราชชายาฯ ทรงประทับอยู่ในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งวิธีการ และผลของการสื่อสารนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง ในส่วนต่อไป

3.2 วิธีการสื่อสาร และผลการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

มีข้าราชการบริพารในพระราชสำนักได้พรรณนาบรรยากาศในพระบรมมหาราชวัง กรุงรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีข้อความถึงกลิ่นอายของวัฒนธรรมวังหลวง ไว้ว่า

“... ยามเมื่อพระบรมมหาราชวังยังอบอุ่นอยู่ด้วยพระบารมีของพระกษัตริย์ราชเจ้า พรั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระอัครมเหสีเทวี พระราชชายาและพระสนมกำนัลนางน้อยใหญ่ กับ ทั้งปวงพระบรมวงศานุวงศ์หลายชั้นหลายวัยจำนวนมาก ซึ่งล้วนแต่ชุบเลี้ยงข้าหลวงบริวารกันองค์ละมิใช้น้อย พระตำหนักต่างๆ ทั้งที่สร้างมาแต่เดิมและทั้งที่สร้างเพิ่มเติมทั้งบูรณะขึ้นมาใหม่ก็คึกคักเนืองแน่นไปด้วย ขบวนสตรีหลายเผ่า หลายสกุลเข้ามารวมกันอยู่ แต่ละตำหนักแต่ละองค์ต่างก็มีวิถีทางที่จะสร้างสรรค์สถานที่พักให้เป็นที่แสวงหาความสำราญกายสบายใจและเจริญตา บางตำหนักที่มีข้าคนมากไป ด้วยความรู้ความฉลาด ก็สามารถแสวงหาความเพลิดเพลินพร้อมทั้งผลพลอยได้อันเป็นเงินเป็นทองไปในตัวอีกด้วย เช่นที่ตำหนักพระองค์เจ้าบางพระองค์ก็ทรงหาครุมาหัดละคร เพราะมีผู้ถวายลูกหลานเด็กๆ เข้ามาไว้เป็นข้าหลวงมากคนด้วยกัน ครั้งออกโรงรำได้ดีแล้ว ก็หาครุพิณพาทย์เครื่องดนตรีให้ครบชุด แล้วจัดการเปิดแสดงละครรำขึ้นที่ตำหนัก เก็บค่าดูไม่รุนแรงนัก ถึงกระนั้นก็นับว่าเป็นโรงละครที่ผู้คนในวังหลวงพึงใจหลงใหลกันมิใช่น้อย ทั้งๆที่ โรงละครนี้เล่นเพียงเจ็ดวันครั้งหนึ่งในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์เท่านั้น ...” (อมรดรุณารักษ์, 2526)

จากข้อความข้างต้น แสดงถึงรูปแบบวิถีชีวิตของคนในวังหลวง ที่เต็มไปด้วยการเรียนรู้ และถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม ในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายาฯ นั้น พบบันทึกจำนวนมากที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการเรียนรู้วัฒนธรรมวังหลวง โดยพระราชชายาฯ ทรงรับความรู้นั้นมีปฏิบัติเอง ทั้งยังให้พระญาติและข้าหลวงในพระตำหนักเรียนรู้อย่างซ้ำของอีกด้วย

พระราชชายาฯ นั้นนอกจากจะมีวงดนตรีล้านนาด้วยความชื่นชอบส่วนพระองค์ในพระตำหนักแล้ว ยังโปรดให้มีการเรียนรู้การเรียนดนตรีไทยภาคกลาง และสนับสนุนให้พระญาติและข้าหลวงของท่านหัดดนตรีภาคกลาง และดนตรีสากลนั้นเป็นกิจวัตรสำคัญอย่างหนึ่งของท่าน ขณะที่ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ดังปรากฏในข้อเขียนของนายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล ว่า พระญาติและข้าหลวงของท่านนั้น

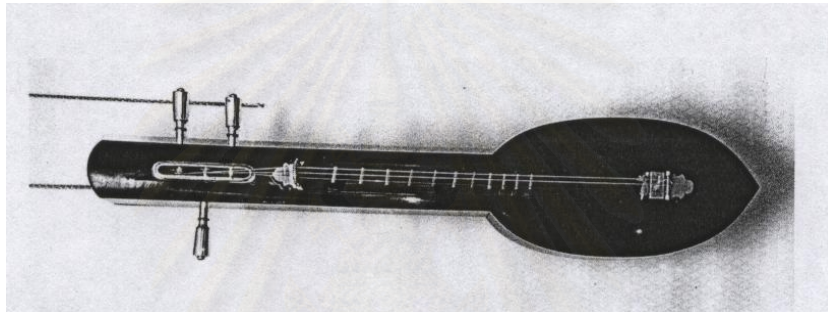
“เมื่ออยู่ว่างก็ต้องเรียนหนังสือไทย เรียนวิชาการบ้าน การเรือนและดนตรี มีหลักฐานว่า พระราชชายาฯ และพระประยูรญาติทรงเรียนดนตรีไทยภาคกลาง โดยให้ครูช้อย สุนทรวาทีน (ตาบอด) เข้าไปสอนถึงที่ตำหนักใหญ่ หลวงบรรเลงเลิศเลอ ... ได้มาเป็นศิษย์ของครูช้อย ... เล่าว่า ได้ทำหน้าที่ลุงครูช้อยไปส่งที่ประตูวังหลวง เพื่อให้ครูเข้าไปสอนที่ตำหนักเจ้าลาว (พระราชชายาฯ) ... ครูช้อยเริ่มไปสอนอย่างรวดเร็วที่สุดก็ประมาณปี พ.ศ. 2433 ... และสอนตั้งแต่พระราชชายาฯ มาจนถึงข้าหลวง” (พูนพิศ อมาตยกุล, 2530)

ทั้งนี้มีข้อเขียนของ เบญจวรรณ ทองศิริ ที่ปรากฏในหนังสือ ขัตติยานีศรีล้านนา ที่ประมวลการศึกษาดนตรีของพระราชชายาฯ ระหว่างที่ประทับอยู่ในวังหลวง ซึ่งผู้วิจัยเรียบเรียงได้ ดังนี้

พระราชชายาฯทรงจัดให้มีการเล่าเรียนดนตรีไทยอย่างจริงจัง โดยทรงจ้างครูดนตรีไทยที่มีความรู้ความสามารถมาสอน พระองค์ได้ทรงเรียนไปพร้อมกับพระประยูรญาติและข้าหลวงด้วย เริ่มต้นจากเจ้าจอมที่ชำนาญโหรี มีเจ้าจอมประคองแนะนำการสีซอสามสาย เจ้าจอมสังวาลแนะนำการตีฉิ่งฉับปี และเจ้าจอมมารดาเหมบอกทางขับร้อง ปรากฏว่าการเริ่มต้นไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่ทรงโปรดเครื่องดนตรีที่ได้รับการแนะนำมากนัก ประกอบกับเจ้าจอมทั้งสามมีภารกิจประจำมาก ต่อมาจึงได้จ้างครูดนตรีจากนอกวังเข้ามาสอน

ครูสตรีคนแรกที่เข้ามาสอนที่พระตำหนักในพระบรมมหาราชวัง คือ หม่อมผิวนรรัตน์ราชมานิต ผู้ชำนาญซอสามสายมือหนึ่งในรัชกาลที่ 5 พระราชชายาฯทรงเรียนสีซอแต่ไม่สนพระทัยนัก ผู้ที่เรียนซอสามสายอย่างจริงจังกลับเป็นพระญาติ คือ เจ้าเทพกัญญา เจ้าบัวชุม และนางสาวบุญปั้น ข้าหลวงต้นห้อง ความสนพระทัยของพระราชชายาฯ แน่วแน่อยู่ที่การทรงจะเข้ ในเวลานั้นการหาครูผู้หญิงที่เล่นจะเข้เก่งหาได้ยากมาก พระองค์ต้องทรงรออยู่ระยะหนึ่งจึงได้ ครูช้อย สุนทรวาทีน ซึ่งเป็นครูชายและตาบอดสนิททั้งสองข้าง เข้าไปสอน ครูช้อย เป็นบิดาของนายแหม่ม ซึ่งต่อมาคือพระยาเสนาะดุริยางค์ ครูชายอีกท่านหนึ่งที่ได้เข้าไปถวายการสอน เฉพาะการบรรเลงจะเข้ จนทรงเดียวจะเข้ได้ดีจนเป็นที่กล่าวถึง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลงลาวแพน) คือ ครูสังวาลย์ กุลวัลลดี (ครูเครื่องสายคนสำคัญของวังบูรพาภิรมย์ ต่อมาในรัชกาลที่ 6 ได้เป็นครูเครื่องสายของพระธิดาทองทั้ง 5 พระองค์ของทูลกระหม่อมบริพัตร วังบางขุนพรหม) นอกจากครูชายสองท่านที่กล่าวมาแล้ว ครูดนตรีชาย ท่านที่สามเป็นศิษย์เอกของครูช้อย คือ ครูแปลก ประสานศัพท์ (ต่อมาเป็นเจ้าของพิมพ์หินหลวงในรัชกาลที่ 6 มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาประสานดุริยศัพท์)

พระราชชายาฯ ทรงเรียนเครื่องสายไทยจนทรงเครื่องดนตรีได้ทุกประเภท แต่ที่พระองค์ทรงเรียนและทรงเล่นได้อย่างเชี่ยวชาญ คือ จะเข้ โดยจะเข้ที่พระองค์ทรงนั้นมีชื่อว่า “อุณณาภรณ์” การสนพระทัยเรียนจะเข้ทั้งๆที่ในสมัยนั้นครูผู้หญิงที่จะสอนหายาก เข้าใจว่าจะเข้ไม่ใช่เครื่องดนตรีประเภทที่ผู้หญิงนิยม อาจจะถูกจัดว่าเป็นดนตรีของชายด้วยซ้ำ ทรงรออยู่ในที่สุดเมื่อไม่มีครูหญิง ก็จำเป็นต้องให้ครูชายเข้าไปสอนในบริเวณพระราชฐานชั้นใน เป็นการแสดงถึงความชัดเจนถึงความมีพระทัยแน่วแน่จริงจังของพระองค์ ทรงอดทนรอคอย (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ภาพที่ 13 จะเข้ “อุณณาภรณ์” (รมณียศัตร์ แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเหมวดี พระราชธิดาองค์เล็กของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเล่าประทานนายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล ถึงการดนตรีของพระราชชายาฯ ว่า

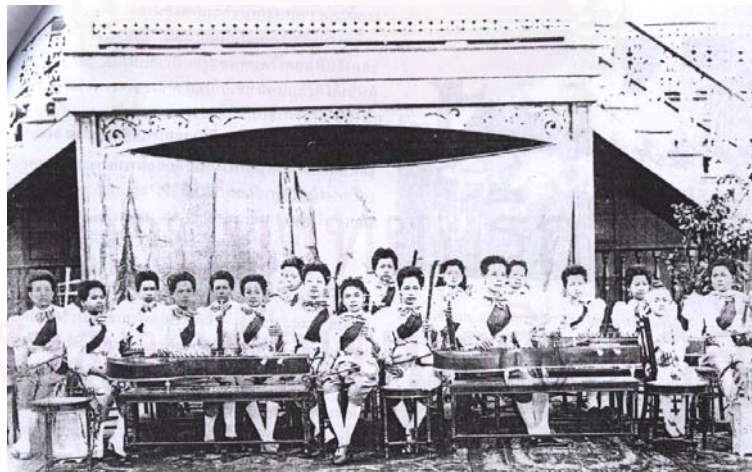
“คุณจอมมารดาเหม (แม่ของท่าน) เป็นเพื่อนสนิท ขึ้นไปเล่นไฟบนตำหนักพระราชชายาฯ เจ้าดารารัศมี เสมอ บางที่ท่านก็ตามขึ้นไปและเสวยของว่างด้วยบ่อยๆ ที่บนตำหนักพระราชชายาฯ นั้น มีเครื่องดนตรีมากมาย ทั้งจะเข้ ซอ ซลุ่ม กลอง โทนรำมะนา ไปจนถึงเปียนโนและแมนโดลินก็มีเล่น ที่ตำหนักนี้ที่ไม่มีเล่นปีพาทย์เพราะเป็นเครื่องดนตรีหนักสำหรับผู้ชาย มีวงเครื่องสายไทย และเครื่องสายผสม ข้าหลวงและพระญาติหัดกันคึกคัก พระราชชายาฯ นั้น ทรงขับร้องเพลงไทยภาคกลางได้มาก และไม่ทรงอายเวลาที่ทรงพระสำราญในการขับร้อง สิ่งหนึ่งที่เสด็จทรงเล่าคือ พระราชชายาฯ ทรงสนพระญาติของท่านด้วยพระองค์เองด้วย ... พระราชชายาฯ ทรงดนตรีได้หลายอย่าง ทั้งซอด้วง ซออู้ และจะเข้ แต่ที่ทรงคล่องมากคือ จะเข้” (พูนพิศ อมาตยกุล, 2530)

ความตั้งใจจริงของพระราชชายาฯ นั้น ปรากฏในข้อเขียนของหนานอินแปง ที่ว่า “นางข้าหลวงทุกคนจะต้องเล่นดนตรีไทยเป็นอย่างน้อยคนละหนึ่งอย่าง ตัวพระราชชายาฯ เองก็ ทรงสีซอ และตีตะจะเข้ได้ไพเราะเพราะพริ้งมาก ดังนั้นภายในพระตำหนักจึงมีเสียงดนตรีบรรเลง ครึกครื้นอยู่เสมอ” (หนานอินแปง, 2546)

ด้านการขับร้องนั้น พระราชชายาฯ ก็ทรงเป็นผู้กำกับการฝึกฝนด้วยพระองค์เอง และ ทรงรับสั่งกับ ผู้ขับร้องอยู่เสมอว่า “ร้องดังๆ ร้องให้ออกมาจากในอก” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ภู เชียงใหม่ และคณะ, 2547) ซึ่งพระราชชายาฯ เองก็ทรงไม่อายที่จะขับร้องเพลงอย่างเต็มเสียง

ผลจากการที่ฝึกหัดดนตรีนั้น เป็นที่ประจักษ์แก่คนในวังหลวง ดังที่ปรากฏใน พระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ความว่า “กล่าวกันว่า คนที่มาอยู่ตำหนักพระราชชายาฯ นั้น นอกจากจะงามพิศและพูดเพราะแล้ว ดูเหมือนจะมีศิลปะในด้านการขับร้อง ฟ้อนรำ และดนตรีกันแทบทั้งนั้น และไม่เพียงจะหัดดนตรีไทยเท่านั้นจนแม้แต่ดนตรีสากลก็หัด” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

ผลจากการฝึกหัดดนตรีไทยนอกจากจะทำให้พระราชชายาฯ ทรงปราดเปรื่อง ด้านการดนตรีไทยแล้ว ยังทำให้สามารถทรงจัดตั้งเครื่องสายของพระองค์เอง ซึ่งทำให้พระองค์ เป็นส่วนหนึ่งของบรรยากาศโดยทั่วไปของสตรีชาววังอีกด้วย

ภาพที่ 14 วงเครื่องสายเครื่องคู่ของพระราชชายาฯ (รมณียฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

จากภาพนั้นเป็นรูปของวงเครื่องสายของพระราชชายาฯ ซึ่งเป็นวงผู้หญิงล้วน และล้วนแต่เป็นพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนัก หญิงทุกคนมวยผมสวยงาม แต่เมื่อทรงดนตรีไทยแล้ว พระราชชายาฯทรงรับสั่งให้ผู้แสดงทั้งหมดแต่งกายตามแบบอย่างวังหลวง คือนุ่งโจงห่มแพร

ทั้งนี้นอกจากนั้น ด้านการดนตรีไทยแล้ว พระราชชายาฯยังส่งเสริมให้พระญาติและข้าหลวงเรียนรู้ดนตรีฝรั่ง ดังพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุลที่ปรากฏในข้างต้น อีกด้วย

เจ้าบัวชุมเป็นคนมีพรสวรรค์ ในด้านดนตรีทำให้พระราชชายาฯ ทรงเห็นแววก้าวหน้าในตัวเจ้าหญิงองค์นี้ตั้งแต่เริ่มแรก จึงส่งเสริมให้ไปเรียนดนตรีสากลกับครูหม่อมชาวยุโรป ชื่อ “เบลล่า” เพิ่มจากการเรียนดนตรีไทย... โอกาสเดียวกันเจ้าบัวชุมก็ได้เรียนออร์แกนจากครูแปลก ประสานศัพท์ (พระยาประสานดุริยศัพท์ เจ้ากรมปีพาทย์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5) เพราะออร์แกนนั้นบรรเลงเข้ากับดนตรีไทยได้ ส่วนเปียโนบรรเลงกับเพลงสากล ครูแปลกยังสอนการขับร้องให้เจ้าบัวชุมจนร้องอยู่ในชั้นดีพอใช้” (หนานอินแปง, 2546)

ด้วยเหตุแห่งการส่งเสริมการศึกษาวัฒนธรรมของวังหลวงแก่บรรดาข้าหลวงและพระญาติ ทำให้ มีเรื่องเล่าว่าพระตำหนักของพระราชชายาฯ เป็นแห่งแรกในวังหลวงที่ใช้เครื่องดนตรีของฝรั่งบรรเลงไทย ทรงสั่งซื้อเปียโนและไวโอลินด้วย(สั่งซื้อจากร้านโรบินสันเปียโน) พร้อมทั้งมีหม่อมชื่อบลล่า เป็นผู้สอนเปียโนและไวโอลิน แต่พระองค์ไม่โปรดเล่นเครื่องดนตรีชนิดนี้สักซึ่งหลานของพระองค์คือ เจ้าเทพกัญญา เจ้าบัวชุมและนางบุญปั้น ได้เรียนออร์แกนกับครูแปลก ประสานศัพท์ จนบรรเลงเป็นเพลงไทยได้ (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ผลจากการเรียนรู้อย่างถ่องแท้แน่นอน ทำให้ในตอนท้ายที่ประทับอยู่ในวังหลวง พระราชชายาฯได้ทรงมีพระปรีชาสามารถมาก ทรงแต่งเพลงโดยใช้จะเข้อย่างคล่องแคล่วและทรงเป็นครูสอนดนตรีไทย ทรงสอนดีดจะเข้ สอนการชอ และขับร้องแก่บรรดาพระประยูรญาติรุ่นเล็ก เจ้าเครือแก้ว ณ เชียงใหม่ และเจ้าโสภา เพ็งพุ่ม (ณ เชียงใหม่) ซึ่งเรียนดนตรีไทย เรียนดีดจะเข้ และขับร้องจากพระองค์โดยตรง พระราชชายาฯทรงให้ความสำคัญเอาพระทัยใส่สนับสนุนดนตรีไทยของพระญาติและข้าราชการที่สนใจ เมื่อมีผู้สนใจมากขึ้นจึงโปรดให้บางคนออกไปเรียนนอกวังเป็นรายคนกับครูผู้ชายแบบเข้าไปเรียนกลับ บางครั้งก็ไปอยู่กับครูผู้หญิง เช่นที่บ้านนางเจริญ หลังวัดกัลยาณมิตร จนเกิดไมตรีผูกพันกันยาวนาน (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

นอกจากนั้นแล้วพระญาติหลายท่านซึ่งตามเสด็จมากรุงเทพฯ และที่ทรงสนับสนุนให้เรียนดนตรี ต่อมาได้เป็นบุคคลในเครื่องสายของพระองค์ท่านและเป็นครูสอนดนตรีไทยทั้งในวังและเมื่อตามเสด็จพระราชชายา กลับไปเชียงใหม่แล้วก็ได้เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาดนตรีไทยและการขับร้องให้แก่ชาวเชียงใหม่ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างภาคกลางและภาคเหนือ อีกด้านหนึ่ง พระญาติดังกล่าวที่สำคัญ อาทิ เจ้าจันทร์ เจ้าบัวชุม ณ เชียงใหม่ ซึ่งกล่าวกันว่าเก่งกล้าสามารถในดนตรีไทยเป็นอันมาก เป็นต้น

ทั้งนี้เมื่อเสด็จกลับเชียงใหม่ พระราชชายาก็ยังคงรักษาความรู้ด้านศิลปะการดนตรีนี้เพื่อเผยแพร่ให้ชาวล้านนาได้เรียนรู้ ซึ่งท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ได้เล่าในหนังสือ ดารารัศมี ว่า

“...ท่านมีวงเครื่องสายของท่านเอง เมื่อท่านมีสุขภาพดี ท่านทรงจะขับเอง แต่เมื่อสุขภาพไม่อำนวย ทรงเองไม่ได้ ท่านก็จะแต่งเพลงเอง ท่านมีความละเอียดลออมากในเรื่องเพลง ท่านจะแต่งถวายทุกครั้งที่พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ต่างๆ เสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

ด้านการละครนั้น พระราชชายา ทรงสนใจเกี่ยวกับการละครเป็นอันมาก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสมัยที่พระราชชายายังพระเยาว์และอยู่ในคุ้มหลวงนั้น บรรดาภาคในคุ้มหลวงก็เต็มไปด้วยศิลปวัฒนธรรมด้านการละคร ทั้งละครทางภาคเหนือ รวมถึงละครทางภาคกลางที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ทรงชุบเลี้ยงคณะละครไว้ ทั้งแม่เจ้าเทพไกรสร ที่หาครูละครภาคกลางมาฝึกหัดให้ที่เชียงใหม่ หลังจากติดตามพระบิดาเยือนกรุงเทพฯ หลายโอกาส

จากความชื่นชอบส่วนพระองค์ด้านการร้องรำและได้ทรงชิมชั้ตั้งแต่พระเยาว์นั้น ทำให้การเรียนรู้ศิลปะการละครของวังหลวงนั้น เป็นไปอย่างไม่ติดขัดนัก วิธีการเรียนรู้เพิ่มเติมของพระราชชายา นั้น เกิดจากตลอดระยะเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ในวังหลวง พระองค์ก็ได้สัมผัสศิลปะแขนงนี้อยู่เสมอๆ ในหลายวาระ อาทิ ในงานพระราชพิธีสมโภชเดือนพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพิสี หรือเสด็จเจ้าน้อย พระราชธิดาของพระองค์ ซึ่งมีบันทึกไว้ในหนังสือของเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ว่า พระราชชายาทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ จัดละครเรื่องขุนช้างขุนแผน พระราชทาน ครั้งเลี้ยงส่งพระราชชายา เสด็จเยี่ยมมณฑลเชียงใหม่ก็ปรากฏว่าเสด็จไปชมละครกับพระเจ้าอยู่หัว และในวโรกาสงานมงคลขึ้นพระตำหนักใหม่ “สวนฝรั่งงังไส” ที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงและมีคณะละครคณะปริดาวัลย์เล่นฉลอง พระตำหนักใหม่ด้วย เป็นต้น

การที่พระราชชายาฯ ทรงโปรดปรานการละครจนสามารถวิพากษ์วิจารณ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบดี เพราะเมื่อพระราชชายาฯเสด็จไปเยี่ยมนครเชียงใหม่ ตลอดระยะเวลาที่พระองค์ประทับที่เชียงใหม่ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชชายาฯ ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์โต้ตอบกันอยู่เนืองๆ ซึ่งเรื่องราวที่ทรงกล่าวถึงในพระราชหัตถเลขาเกือบทุกฉบับ ก็คือ การเล่นละครเรื่องต่างๆ ในราชสำนักเนื่องในวโรกาสต่างๆ และบางฉบับก็ทรงวิจารณ์เนื้อหาและการเล่นละครด้วย นอกจากนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนให้พระราชชายาฯ ทรงมีความรู้ด้านการละครมากขึ้นแล้ว การวิจารณ์การละครร่วมกันนี้ อาจารย์จรรยา นง แสงวิเชียร ได้ให้ความเห็นว่า แสดงถึงความไว้วางพระทัยการยกย่องพระราชชายาฯ ในฐานะผู้ที่จะได้ตอบกันได้ทางด้านการละคร ซึ่งในการที่พระเจ้าอยู่หัวจะส่งบทละครจำนวนมาก และบ่อยครั้งพระราชทานให้แก่พระราชชายาฯ นั้น ไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ปฏิบัติกับสตรีทุกคนในวังหลวง ความพิเศษนี้จึงถือเป็นผลจากพระปรีชาสามารถของพระราชชายาฯ ที่ทำให้พระเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับในเรื่องนี้ ซึ่งพระราชหัตถเลขาและพระโทรเลขที่ปรากฏเรื่องราวของการละครนั้น บางส่วน มีดังนี้

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 127 หลังจากการเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ได้เพียง 3 วัน ทรงได้ส่งบทละครเรื่องพระลอมาพระราชทานแก่พระราชชายาฯ และโปรดฯ เล่าถึงความเป็นไปด้านการละครในวังหลวง ทั้งยังมีข้อความที่แสดงถึงความใส่ใจพระทัยในความชื่นชอบและติดตามการละครของพระราชชายาฯ ดังนี้

“...กรมพระราชพิฯ ส่งบทละครคอนพระลอตอนปลายมาให้ดู
ยังมีผิดที่บอกไปให้แก้อยู่บ้าง แต่เห็นว่าเจ้ามาวังเวงไม่มีอะไรทำ
จึงเก็บทั้งท่อนต้นและท่อนกลางเติมมาอีก ๒ เล่ม รวมเป็น ๓ เล่ม
จะได้อ่านเล่นพอเพลินๆ

ปีใหม่นี้ วันที่ ๑๓ มีนาคม กรมพระราชฯ จะเล่นพระลอตอน
ต้นให้ดูคืนหนึ่ง แต่บอกว่าจะกินเวลา ๙ ชั่วโมง เล่มสองท่อม ดีสิบ
เอ็ดเล็ก ถ้ารับสั่งให้ตัดถึงจะตัดลงมาเล็ก ๘ ท่อม

วันที่ ๑ เมษายน จะเล่นพงษาวดารตอนพระยาจักรีโรงฮ่อง
ไปตีกัมพูชา มีพระยาโกษาจิ้นและนักแก้วฟ้าสดจอง เขมรรุ่งม่งาม
อะไรต่างๆ แก้วว่าจะเล่นให้ตรงกันข้ามกับตอนพระยารามเดโช ตอน
นั้นร้องให้กันมาแล้ว ตอนนี้ให้หัวเราะยังรุ่งอีก คิดถึงเจ้าล่งหน้าแต่
ยังไม่เห็นเสียแล้ว แต่แกยังจะมีแกงอีก เดียวนี้กำลังลงมือซ้อมโขม

จะเล่นตอนล่างพิธีน้ำทิพย์ เป็นพากย์รับพิณพาทย์ไม่ใช่ละคร เรื่องนี้ให้เห็นจะรอไว้เล่นต่อเจ้ากลับได้ เพราะแกยังต้องทำไมตรีกับแม่เขียนให้สอนนางช้อยเป็นทศกรรฐ์ เพราะแม่เขียนทำทำล้นจิตศกรรฐ์ของทูลกระหม่อมได้ ดีกว่าขุนระบำมาก ตั้งตั้งทำนองเดียวกัน แต่ล้นจี่ทำทางเป็นผู้ดีกว่า ขุนระบำก็ต่อจากนายลำไยน้องล้นจี่นั่นเอง แต่ยายลำไยแก่เป็นนางไม่มีใครเอาใจใส่มาก...”⁴⁰

พระราชโทรเลข ลงวันที่ 5 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 127 ที่แม่แต่ข้อความในโทรเลขซึ่งสามารถบันทึกข้อความที่กระชั้นและน้อยนิดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำริถึงการละครให้พระราชชายา ทรงทราบอีกด้วย ดังนี้

“...จะได้เล่นละครในการลุกเอียดขึ้นเรือนอีก เวลาพรุ่งนี้ เล่นเรื่องอาหารบราตรี เป็นอย่างไรจะบอกให้ทราบ”⁴¹

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 7 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 127 ซึ่งเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงละครเรื่องอาหารบราตรี ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงในพระราชโทรเลขก่อนหน้า ทั้งยังทรงค้ำประกันว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องทางเชียงใหม่ จึงทำให้ระลึกถึงพระราชชายา ดังนี้

“วันนี้ไปดูละครที่ลุกเอียดขึ้นเรือน ฟังกลับมาเดี๋ยวนี้ได้ส่งโปรแกรมมาให้ดูด้วย เรื่องนี้มาจากอาหารบราตรี เรียกว่า “กมราสแมน” ภาษาแขกแปลว่าจันท กรมนราจึงแปลว่ารัชนิทร แกให้เปนมเจ้ากรุงเทพฯ นางเรวดีเป็นลูกพระเจ้าวิเรนทรเมืองเชียงใหม่ แต่งเปนมไทยข้างหนึ่งเปนมลาวข้างหนึ่ง เรื่องราวนั้นพ่อจะให้มีเมียแถมมีผิว ทั้งสองข้างไม่ยอมมี ข้างพ่อผู้ชายโกรธให้เอาเจ้าชายไปขังไว้ มีนางผีเสื้อ (แต่งเปนมหรั่ง) มาเห็นแล้วบินไปพบปีศาจที่เปนมิจฉาที่รู้จักตัวนางผีเสื้อจะทำร้าย จึงบอกข้างเจ้าหญิงใหม่เปนมการ

⁴⁰ ดูภาคผนวก ข

⁴¹ ดูภาคผนวก ข

ถ่ายโทษ ต่างคนต่างอดกันว่างาม จึงให้ไปพานางมาเทียบ ไม่ตก
ลงว่าใครงามกว่าใคร จึงหาผีอีกคนหนึ่งมาเป็นคนกลางๆตัดสินให้
ตื่นที่ละคน เจ้าชายตื่นก่อนนี้กว่าพ่อแก่งเอาผู้หญิงมาทิ้งไว้ แล้ว
จะแอบมอง จึงเปลี่ยนแต่แหวนกับนางแล้วหลับ นางตื่นขึ้นพิศวง
เหมือนกันแล้วผีทำให้หลับเสียพากลับไปส่ง เล่นเพียงเจ้าชายตื่นขึ้น
คลั่ง การเล่นเรื่องแปลกดี แต่แกเพิ่งแต่งบทซ้อมสองวัน ร้องเต็มทน
ทีเดียว ไม่สนุกเท่าเล่นที่ดูแล้ว แต่สนุกกว่าละครอื่นๆเปนนะ

เขียนมาด้วยสัญญาไว้ว่าจะเขียน แลยังเป็นเรื่องเชียงใหม่
ทำให้คิดถึงมากขึ้น ๘ ทุ่มนานแล้วขอจบเท่านี้⁴²

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 8 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 127 พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรุปถึง ละครเรื่องรัชนิทร แก่พระราชชายาฯ ผ่านการโทรเลข
ซึ่งทรงพระราชทานโปรแกรมละครมาให้พระราชชายาฯ ด้วย ดังนี้

“...โทรเลขรับแล้ว ละครเล่นเรื่องรัชนิทรเป็นเจ้ากรุงเทพฯ มี
นางผีเสื้อกับผู้ชาย พานางเรวดีลูกพระเจ้ากาวีเรณทรเมืองเชียงใหม่
มาส่ง แล้วพากลับไปส่งเชียงใหม่ รัชนิทรคลั่งเรื่องดีจะสนุกแต่เพิ่ง
ซ้อมใหม่ร้องเต็มที ได้ส่งโปรแกรมมาทางหนังสือ...”⁴³

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 15 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 127 ที่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตรัสถึง เรื่องการละคร หนังสือ และโปรดฯส่งบทละครพงษาวดาร
มาให้พระราชชายาฯ ทั้งยังทรงกล่าวถึงความนิยมชมชอบในละครกรมพระราช ซึ่งพระราชชายาฯ นั้น
เป็นต้นอย่างแห่งการจัดแสดงละครแบบห้ำมบุรุษเข้ามาชม ดังนี้

⁴² ดูภาคผนวก ข

⁴³ ดูภาคผนวก ข

“...เรื่องรัชนิทรได้ออกงานที่ปรีดาโดย เดี๋ยวนี้คนนิยม
ละครกรมราชขึ้นมาก ตั้งแต่เข้ามาเล่นในวังไม่มีผู้ขายดูนั้น

ปีนี้เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง กับวันที่ ๑ เมษายน ไม่ตรงกัน คิด
 จะมีการเล่นในวันขึ้นค่ำหนึ่ง เล่นหนังฝรั่ง แต่เลือกเอาเฉพาะที่อ้าย
 ตลกเลียนได้ เขาว่าที่อ้ายตลกทำเป็นหนังฝรั่งสั้นๆดุๆดิกๆเหมือน
 อย่างนั้นได้หลายแผ่น คิดว่าจะเสียแผ่นไหนเอาแผ่นนั้นออก พอ
 หมดหนังแล้วให้ตลกออกมาทำ จะดีร้ายอย่างไรไม่รู้แน่ เป็นของเจ้า
 ชายอุรุพงษ์ชมว่าดี เมื่อได้ความประการใด จะเล่าขึ้นไปให้ฟัง

ได้ส่งบทละครพงษาวดารขึ้นมา ๓ เล่ม สำหรับจะได้เข้าใจ
 ในเรื่องซึ่งจะเล่าสืบไป...”⁴⁴

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 3 เมษายน รัตนโกสินทรศก 127 ดังต่อไปนี้
 เป็นพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ยาวมาก เนื่องจากทรงเล่า
 ถึงละครเรื่อง พระลอดอนตัน โดยละเอียด ทั้งยังทรงจำได้ว่า พระราชชายายังไม่เคยได้ชม
 เป็นข้อความที่แสดงถึง ความใส่ใจพระทัยพระราชชายาด้านการละครมาก ทั้งทรงทราบว่า
 พระราชชายาฯ คงทรงต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับละครเรื่องนี้มาก ดังนี้

“...วันนี้เล่นพระลอดอนตันที่ยังไม่เคยเห็น จับต้องแต่ปู่เจ้า
 เขาวัง เวลาปู่เจ้ามาทำพิธีเหลื่อมบังอย่างฝรั่งดีมาก คือตั้งเตียงตรง
 หน้าต่าง มีเครื่องบวงสรวง ปู่เจ้ามาปรากฏมัวๆแล้วค่อยกระจายออก
 เป็นเด็ก เป็นคนแก่แล้วจึงเป็นคนกลาง เป็นที่น่าพิศวงกันมากน่าดู
 จริง ฉากที่ ๒ พระลอดอน มีนางบำเรอเล่นไปแล้วหงุดหงิดทำดี
 หาหมอต่างๆมารักษา เป็นการเล่นตลกสามัญ แต่หมอสติธิไชยช่าง
 ในตัวทำดีมาก อากาศคลายแล้วทรงพุทธานิเศก แลทำขวัญเล่น
 เลียนอย่างพระเจ้าแผ่นดินจริงๆ จนกระทั่งผลัดผ้าแดงเช่นแกเคย
 เห็นทุกอย่าง ถ้าเป็นแต่ก่อนก็ได้กริ้วกัน

⁴⁴ ดูภาคผนวก ข

ฉากที่ ๓ นางรื่นนางโรยไปป่า เล่นญี่ปุ่นเจ้าเป็นเสือบินแมว แล้วแต่งทับผี ที่ตอนนี่เล่นรัดตัดเข้ามามาก เพราะจวนสว่าง

ฉากที่ ๔ ฝึภายในเล่นออกฝึภายนอกเล่นเข้า สลาหิรมา พระลอกคั้งใหญ่ ตอนนี่ที่เคยเห็นที่ปรีดาโดยแต่เล่นดีกว่ามากไม่มี เล่นตลกเลย แต่กระนั้นก็สว่างเสียแล้ว พวกนั้นขอให้เล่นให้จบ ที่จริงกะได้ว่าไม่เร็วกว่าโมงเช้า บางที่จะถึงสองโมง อี้อักกันอยู่ยาย กรมมราให้มารับเล่นต่อวันพรุ่งนี้ จึงตกลงได้เลิกเกือบย่ำรุ่ง คนเจ็บใช้เป็นไม่มีกัน หายจนองค์ขาวแลนางซุ่ม เป็นต้น

วันที่ ๑ เป็นส่วนข้างนำ แต่เพราะเฟื่องหนังฉาย เลยพักหนังฉายรัชมังกลาภิเศก ใ้มาประดั่งกับละครตอนหัวค่ำ มีการเลี้ยงเสด็จออกข้างนำจนเกือบสองยาม กลับเข้ามาดูหนังฉายแต่เฉพาะงานรัชมังกลาภิเศกแล้วดูละครต่อ

จึงซ้ำฉากที่ ๔ นั้น เพราะวานนี้จวนสว่างจนเร ฉากที่ ๕ ลานางลักษณวดี ฉากที่ ๖ ออกนำพระसान เป็นฉากงามมีสง่า น่าสงสาร มีคนร้องให้ แต่ทันไม่ถึงพระยารามเดโชอยู่เอง แต่เช่นนั้นไปเลิก ๓ ยาม

วันที่ ๒ เป็นส่วนข้างในเลี้ยงโต๊ะเจ้านายผู้หญิงแต่งเป็นผู้ชาย แม่เล็กเป็นเราเป็นกรมสมมติ แม่กลางเป็นท่านเล็ก สุขุมาร เป็นกรมหลวงเทววงษ์ ที่เป็นดีที่สุตนั้นคือ ศรีนาคเป็นกรมหลวงพิชิต ไม่ได้มีคลาดเคลื่อนเลย

ครั้นเลี้ยงกันแล้วไปดูละคร ลงมือดึกไปหน่อยหนึ่ง

ฉากแรกในค่ายปฤษาการศึก เล่นทหารรักษาวังกระ แต่งเครื่องต้นพระองค์ทองน้อยใส่มาลา ทำให้เลาต่างๆ จนกระทั่งให้พระราชเสนาถือหนังสือไป

ฉากสองพระยารามคำแหงรบ ตอนนี่เล่นตรวจพลเขมรตอนหนึ่ง ญวนตอนหนึ่งเล่นเป็นจิวแล้วข้างไทยอีกตอนหนึ่ง แล้วรบกันรบอย่างจิวบนลครอยู่ข้างจะครีกครั้น จนรับพระราชเสนาเข้าเมือง ฉากที่ ๓ ท้องพระโรงเขมร นักพระแก้วเข้ารับพระราชเสนาเข้าเมือง อีนางสุนเล่นเป็นเล่นยิ่งดี ได้รางวัลแต่ในตอนนี่ถึง ๘๐ บาท

มีการเลี้ยง การร่ำ มีหม่อมๆขับ การที่สนุกนั้นคือ เจ้าเขมรคิดจะเอาผู้หญิงล่อข้าหลวงให้หลงแต่ข้าหลวงยิ้มแยมแกกกลับทำหึง แก่ลิ่งทำไม่หึงยิ้มแล้วคโมยนิ้วน่า แลแบ่งยิ้มต่างๆ ทำได้ดีจริงๆ

ฉากที่ ๔ นักพระแก้วก็ออกมาหาแม่ทันตานัก เสด็จเจ้าแม่กับน้องชายยุ่มยามต่างๆ ผู้ที่ออกมาเริ่มตื่น มีพระสมเด็จพระสุคนธ์สังฆราชออกมาด้วย แกล่นด้วยความสังเกตมากจริง จนพระที่ออกมาจะเห็นว่าตกใจจนเหื่อไหลนั้น คอนแอบเอาน้ำหยอดจิวรข้างขวาก็ไม่มีสังเกต ก็ให้เปียกทีละน้อยๆจนใจ้ก เหมือนพระเหื่อออกที่เคยเห็นๆนั้น การที่เล่นพงษาวดารนี้เป็นเล่นสำหรับคนที่มักสังเกตและเคยเห็นชั้นๆ ในราชสำนักมาก พวกเด็กๆดูเห็นเป็นไต่เฮแต่บ่าวเซอะต่างๆ ครั้นเจ้าเขมรกลับ พระยาโกสจิ้นแม่ทัพเรือมา.....จากชื่อจิ้นนั้นว่าเปนเจ๊กเกณฑ์ให้พุดล่อแลกินหมากจุกยาตู่ย เช่นพระยาภักดี เล่นตानीตื่น แลคนเจ็บขาด้วนแขนขาดตั้งโรงพยาบาลมีเมียบพระยาเสีมราชฎีรติดยีหื้ออุณาโลมแดงไปใหญ่มากจนอยากกลับ

ฉากที่ ๕ ศาลาถูกขุนก็เล่นเรื่องนางน้องของเสมียนเก่าๆ และเล่นพระยาโกสจิ้นแลเจ้าเขมรนั้นอีก คำให้พรแต่งใหม่สดๆ เมื่อกวานนี้ วันนี้งมือยามเสศ เลิกเปน ๗ ทุ่ม

การที่กำหนดจะเล่น แต่สองวัน มันกลายเป็นสี่วันไปได้ด้วยประการฉะนี้ แต่ที่แท้บมันสำหรับเล่น ๔ วันจริงๆถ้าแบ่งเป็นสี่วันลงมือยามหนึ่ง คงเลิกราว ๗ ทุ่มทุกวัน เขาว่าเล่นที่ปริดาโดยเลวกว่านี้มาก ตัวดีๆไม่มีใครได้ออก...⁴⁵

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ วันที่ 16 เมษายน รัตนโกสินทรศก 128 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯเกล้าให้พระราชชายาฯ ทราบถึงการละครที่จะมีขึ้น ดังนี้

“...องค์สร้อยกับโหมดจะขึ้นเรือนขึ้นสืบค่าจะมีครพระลดตอนปลาย แลท้าวเทพกษัตรียีสองวัน...”⁴⁶

⁴⁵ ดูภาคผนวก ข

⁴⁶ ดูภาคผนวก ข

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 24 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 128 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่งบทละครที่จะเล่นในการขึ้นเรือน ซึ่งทรงได้กล่าวถึงไว้ในพระราชโทรเลขก่อนหน้า ทั้งยังส่งบทละครมาพระราชทานแก่พระราชชายาฯ รวมถึงทรงเล่าถึงการละครเรื่องอื่นๆ คณะลิเกที่ตั้งใหม่ ดังนี้

“...ในการเล่นละครขึ้นเรือนองค์สร้อยแลคุณโหมด กรมมราส่งบทมาให้แล้ว ได้เอาส่งมาให้อ่านในซองนี้ด้วย เรื่องขวดแก้ว เจียรระไนเป็นเรื่องที่แกเคยเล่นที่ วิมานนฤมิตรวัดสระเกษแต่ก่อนแล้ว แต่เรื่องเครื่องฟ้าเป็นเรื่องมาตามแบตเตอรี่ไฟล ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือไกลบ้านตอนเมืองปารีส เปลี่ยนยี่ปุ่นเปนลาว ฝรั่งเศสเป็นไทยเท่านั้น ที่แกทำคำร้องเช่นนี้เอาอย่างออปราฝรั่งเพราะเคยได้ชมเมื่อเจ้าเขมรร้อง แต่มันไม่เหมือนออปราได้เพราะปีพาทย์ของเรามันไม่กินกับเสียงอย่างฝรั่ง เสียงร้องของเจ้าเขมรมาก แต่ปีพาทย์ดังกลบร้องปนกับปีพาทย์เสียงเดียวไม่ได้ ฝรั่งเศสร้องเสียงเดียว ซอสามสิบสี่สิบก็ไม่กลบเสียงได้ เพราะมันร้องอย่างที่ไทยเราเรียกหมาหอน ฝรั่งเศสเรียกร้องอย่างเราว่าบ่น วิธีร้องนี้ยังเอาเข้ากันไม่ได้ ละครกรมมราดูค่อยเฟื่องฟูขึ้น แต่กระนั้นคนดูยังน้อย จนผู้ดีก็ไม่ใคร่ดูเพราะเป็นเรื่องใหม่ไม่เข้าอกเข้าใจ แลต้องฟังมากดูมาก แลไปอื่นไม่ได้ต่อไม่ติดด้วยธรรมดาคนเรา ไปดูละครชอบไปดูนั่งพูดกัน ขอให้เหน็ดเหนื่อยละครเตอะตาไปเตอะตามา เสียงร้องเสียงพินพาทย์เตอะหูแล้วก็พอเท่านั้น ต้องการแต่จะพูดอย่างเดียว จึงไม่ใคร่ชอบ

ยี่เกเกิดขึ้นใหม่สองโรงคือ นายโหมด, หลวงสันตนาการกิจ เล่นที่ถนนเยาวราช โรงหนึ่ง กรมวิวิธเล่นที่โรงหอยผลัดกันกับหม่อมสุภาพโรงหนึ่ง โรงนี้เพิ่งลงมือออกโรงในเดือนเมษายนนี้เอง จนมีแป๊ะเจี๊ยะกันแล้ว กรมวิวิธเสียแป๊ะเจี๊ยะตัวสำคัญถึงตัวละพันบาท เป็นการประหลาดที่สุดที่กรมวิวิธเป็นคนเล่นยี่เกได้ แกวินเหลือที่จะวิน เล่นเพราะเมียเขาเล่น แต่ตัวแกเองก็คอยเปิดดบงกันดีทีเดียว เห็นว่าจะเปนประโยชน์เกิดหมუნทุนเขา แต่พระยาเพชรทำนายว่าเล่นไม่ได้ ใครเล่นเปนต้องขาดทุนทั้งนั้น เพราะตัวยี่เกมันคำเจ็บเต็ม

ที่แล้ว ผู้ที่เล่นต้องบ๊วยจนไม่มีเงินค่างานเหลือ ที่ว่านี่ก็ชอบบอกอยู่
เหน็บลัดกันหรือลัดกันซาอยู่เสมอ...”⁴⁷

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 1 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 128 พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงการแสดงละครขึ้นเรือนที่กล่าวถึงในฉบับก่อนหน้า ดังนี้

“...ละครในการขึ้นเรือนสนุกมาก...”⁴⁸

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 28 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 128 พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงถึงความตั้งพระทัยในการเล่าเรื่องการละครให้พระราชชายา
ทรงทราบ โดยมีพระราชประสงค์จะเล่าให้พระราชชายาฯ ผ่านพระราชหัตถเลขาซึ่งมีพื้นที่มาก
กว่าโทรเลข ดังนี้

“...ละครกรมราเดียนี่เฟื่องฟูใหญ่ คนดูมากเรื่องใหม่
เปลี่ยนออกเสมอจนจะบอกสั้นๆไม่ได้ จะหาเวลาเขียนหนังสือ
เล่า...”⁴⁹

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 29 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 128 พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปถึงการละครในการสมโภชพระที่นั่งฯ ดังนี้

“...เมื่อวันเสาร์วันอาทิตย์นี้ ข้างในสมโภชน์พระที่นั่งพร้อม
กันกับเริ่มนาพระยาไทย แต่ปีนี้มีละคร วันแรกเรื่องตุ๊กตายอดรัก
วันหลังพระลอดอนปลาย เปนเรียวยากันมี...”⁵⁰

⁴⁷ ดูภาคผนวก ข

⁴⁸ ดูภาคผนวก ข

⁴⁹ ดูภาคผนวก ข

⁵⁰ ดูภาคผนวก ข

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 3 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 128 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งบทละครใหม่พระราชทานแก่พระราชชายาฯ ซึ่งไม่ได้ระบุถึงชื่อเรื่อง ดังนี้

“...หนังสือบทละครออกใหม่ที่ยังไม่ได้ส่งขึ้นไปมีถึง ๘ เรื่อง ๙ เล่ม จะรีบส่งขึ้นไป”⁵¹

พระราชโอรสเลข ลงวันที่ 20 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 128 ทรงโปรดฯ กล่าวถึงการละครที่จัดแสดงขึ้น แม้พระองค์จะไม่ได้เสด็จไปทอดพระเนตร

“...ละครกรมราตี้นกันใหญ่คนดูตั้งพันเขาว่าสนุก แต่พวกเราไว้ทุกข์เปล่าไป...”⁵²

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 20 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 128 ทรงเล่าถึงความเป็นมาของการเล่นละครเรื่องยี่ผัวยี่เมีย ทั้งยังส่งบทละครเรื่องนี้ และเรื่องอื่นรวม 3 เรื่อง ดังนี้

“...ฝ่ายกรมราก็เล่นละครเรื่องยี่ผัวยี่เมีย ซึ่งเอาเรื่องความนี้ไปเปนคำเจรจาทั้งสิ้น ด้วยเหตุที่เปนคำกำลังพูดกันกลางตลาดแลเจรจาเรื่องที่กำลังคนคิดอยู่ ถูกใจข้างโน้นบ้าง ถูกใจข้างนี้บ้าง เขาว่าฮาเล่นไม่ได้หยุดเลยทีเดียว คนดูจนไม่มีเก้าอี้จะนั่งที่ ๒ สลึงยืนดูอยู่ทั้งนั้น

การที่จะเล่าเรื่องเช่นนี้ให้รู้สึกสนุก นอกจากได้เหินบทแล้วได้รู้คำให้การยากอยู่มันจะไม่เข้าใจ จึงได้ส่งสมุดบทละครเรื่องยี่ผัวยี่เมียฉบับหนึ่ง พระร่วงฉบับหนึ่ง พระยาพาลฉบับหนึ่งซึ่งออกใหม่ เปน ๓ เล่ม มาด้วยกับหนังสือฉบับนี้ ยังให้ตรวจดูหนังสือพิมพ์ที่ไม่ได้ตั้งใจตัดไว้เสียตอนแรก จะพลัดพรายไปเสียมาก ได้อไรได้ให้ตัดสอดมาในซองนี้ด้วย...”⁵³

⁵¹ ดูภาคผนวก ข

⁵² ดูภาคผนวก ข

⁵³ ดูภาคผนวก ข

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าหรือทรงวิจารณ์ และละครเรื่องต่างๆในพระราชหัตถเลขาเกือบทุกฉบับเช่นนี้ ด้วยเพราะพระองค์ทราบดีว่าพระราชชายาฯทรงโปรดปราน และรอบรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมการละครเป็นอย่างมากดุจเดียวกับพระองค์ นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเล่าหรือทรงวิจารณ์ละครเรื่องต่างๆดังกล่าว พระองค์ยังส่งหนังสือละครต่างๆพระราชทานแก่พระราชชายาอีกมากมายด้วย เช่น เรื่อง พระลอ สาวเครือฟ้า อิเหนา สุวรรณหงษ์ และชวดแก้วเจียรนัย เป็นต้น และยังมีเรื่อง ที่พระองค์ทรงส่งให้แต่มิได้ระบุชื่ออีกจำนวนหนึ่ง ดังเช่นในสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ที่ว่า

“...บัดนี้ได้ส่งขึ้นมาอีก ๙ เล่ม แต่จะเข้าไปเล่มหนึ่งๆอย่าง ไรไม่ทราบ จำไม่ได้แน่ แต่เห็นว่าเหลือดีกว่าขาด...”⁵⁴

หรือในสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 128 ที่ว่า

“...ได้ส่งหนังสือเรื่องละครกรมมรา ซึ่งออกใหม่ ๕ เรื่อง เวลานี้แกอยู่ข้างจะเฟื่องมากเพราะชินในการตกแต่ง แลเชิงที่เล่น ทำให้เห็นท่าทางง่าย แลละครของแกก็เห็นจะซื้อง่ายเพราะมันรู้ที่ เสียหมดทั้งนั้น สักเกตคนดูเห็นจะชอบ เรื่องใหม่ๆแปลกๆมากกว่า เรื่องพงษาวดาร ถ้าเรื่องอย่างเก่า ที่ไม่ชอบพงษาวดารเพราะไม่รู้ไม่เคยอ่าน ไม่ชอบอย่างเก่าเพราะกลัวจะเป็นเรอรา อยากจะให้เกไปน ฝรั่งมังค่าบ้าง แลอีกอย่างนั้นฝรั่งตื่นกันไปดูมากนักด้วย ถ้าเป็น เรื่องใหม่ๆ แล้วมันดูเข้าใจ ถ้าเรื่องเก่าๆ ดูมันห่างนมห่างเนยแลไม่ เห็น พระฤกษ์ที่จะไปดูละครกรมมราอีก เห็นจะเลยไปถึงเดือน ๑๐ เรื่องที่ชอบชมว่าดีแกยังไม่เล่น รอไว้มีถวายตัวก่อน...”⁵⁵

⁵⁴ ดูภาคผนวก ข

⁵⁵ ดูภาคผนวก ข

ซึ่งนอกจากพระราชชายาฯ จะทรงโปรดปรานรอบรู้เรื่องละครแล้ว การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานบทละครมาให้อ่านหลายโอกาสนั้น แสดงให้เห็นว่าพระราชชายาฯยังทรงเป็นนักอ่านวรรณกรรมอีกด้วย การเป็นนักอ่านวรรณกรรมของพระองค์นี้ ในภายหลังเมื่อทรงพระชนมายุมากแล้ว ก็ได้ทรงละทิ้ง ยังโปรดที่จะฟังวรรณกรรมต่างๆ อยู่ ทั้งยังอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้อ่านให้ฟังอีกด้วย ดังเช่นท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ทรงเล่าไว้ว่า

“...ก่อนบรรทมทุกคืน ดิฉันต้องอ่านวรรณคดีต่างๆ ให้ท่านฟัง ทั้งเรื่องสามก๊ก อีเหนา และ อะไรๆอีกหลายเรื่อง ซึ่งนับว่าเป็นการสอนดิฉันโดยไม่รู้ตัว...” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ความชื่นชอบในศิลปะการบันเทิงของรัตนโกสินทร์นี้ ทำให้พระราชชายาฯเป็นส่วนหนึ่งของแวดวงผู้นิยมนาฏศิลป์การละคร และเป็นที่รู้จักโดยทั่ว เพราะปรากฏว่า ในหลายโอกาสที่มีการจัดพิธี หรือมหกรรมที่มี การละคร ในวังหลวง ครั้งที่พระราชชายาฯ ทรงไม่ได้ร่วม ก็มักจะมีผู้ระลึกถึงอยู่เสมอ ดังใน พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ. 128 ความว่า

“...รู้สึกคิดถึงมาก เมื่อมีงานครั้งใดใครๆก็บ่นถึงอยู่ทุกคราว...”⁵⁶

ผลจากการศึกษาการละครอีกประการหนึ่ง นอกจากการได้รับการยกย่องจากพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็คือ พระองค์ทรงเป็นผู้นำนาฏศิลป์การละครจากรัตนโกสินทร์ เข้ามาเผยแพร่ในล้านนา อันเป็นส่วนหนึ่งของการประสานวัฒนธรรมของทั้งสองภาคเข้าด้วยกัน ดังตัวอย่างเช่น คราวที่พระองค์เสด็จมาเยือนเชียงใหม่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2451 นั้น พระราชชายาฯ ได้ทรงโปรดให้สร้างอิฐเจดีย์หรือกุ้งสำหรับบรรจุพระอัฐิและอัฐิของพระประยูรญาติ ไว้ที่วัดสวนดอกและโปรดให้มีการบำเพ็ญกุศลและมีการเฉลิมฉลองกุ้งด้วย ในงานฉลองกุ้งนั้น มีงานรื่นเริงมากมายฉลองอยู่หลายวัน มหรสพอย่างหนึ่งที่พระราชชายาฯทรงโปรดให้จัดขึ้นก็คือ การแสดงละครเรื่องพระลอ สาวเครือฟ้า และอีเหนา ซึ่งใช้บทละครที่ได้รับพระราชทานมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ซึ่งการจัดให้มีละครครั้งนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ออกพระโอบอุ้ม ผ่านพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ความว่า

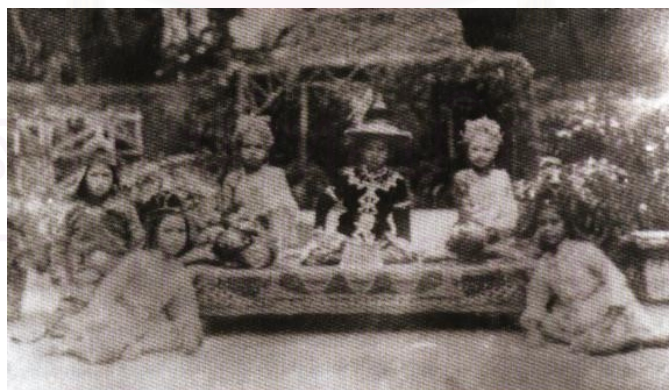
⁵⁶ ดูภาคผนวก ข

“...การที่ตั้งพยายามไปซื้อมละครเล่นพระลอแก้ขัด ใจออกก็
เด็ดหนักหนา คนที่จะเล่นละครมันต้องเป็นคนคิดได้ทั้งบทและทั้งคุม
เรื่องให้ทำ จำจะต้องคิดเรื่องใหม่ประกอบกับตัวคนที่มีอยู่ จึงจะเล่น
ได้ดี...”⁵⁷

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การจัดแสดงละครไม่ได้เป็นเรื่องที่ใครก็สามารถ
ทำได้ แต่ความสำเร็จในการจัดแสดงในการฉลองกุ้ครั้งนั้น ทำให้ประจักษ์ว่า พระราชชายาฯทรง
เป็นผู้มีพระปรีชาสามารถในด้านการละครอย่างแท้จริง ที่สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้จริง

ทั้งนี้ในภายหลัง เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวรแล้ว
พระองค์ก็ทรงสร้างเสริมนาฏศิลป์การละครในล้านนาให้รุ่งเรือง เพื่อฟูยอดพระชนมชีพของพระ
องค์ จึงกล่าวได้ว่า ในขณะที่พระราชชายาฯ ทรงสร้างสรรค์และส่งเสริมศิลปการแสดงและ การ
ละครล้านนาอันเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น พระราชชายาฯก็ได้ละ
เลยศิลปะด้านนาฏศิลป์การละครของภาคกลางเลย ทรงเปิดกว้างที่จะรับและส่งเสริมให้มี การ
แลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมระหว่างสองภาคสองแผ่นดินอย่างต่อเนื่องตลอดมา

การละครในพระตำหนักพระราชชายาฯ ที่เชียงใหม่นั้นมีการฝึกหัดและจัดแสดง
ขึ้นบ่อยครั้ง อาทิ เมื่อครั้งวันครบรอบวันประสูติของหม่อมเจ้าหญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี ก็โปรดฯ
ให้จัดแสดง ละครเรื่อง “สุวรรณหงษ์” เพื่อเฉลิมฉลอง หรือเมื่อครั้งฉลองสมโภชวิหารวัดสวนดอก
ก็ทรงจัดให้มีการแสดงละครเรื่อง “รามเกียรติ์ ตอน นารายปราบนนทก” เป็นต้น

ภาพที่ 15 ละครเรื่องพระลอ (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

⁵⁷ ดูภาคผนวก ข

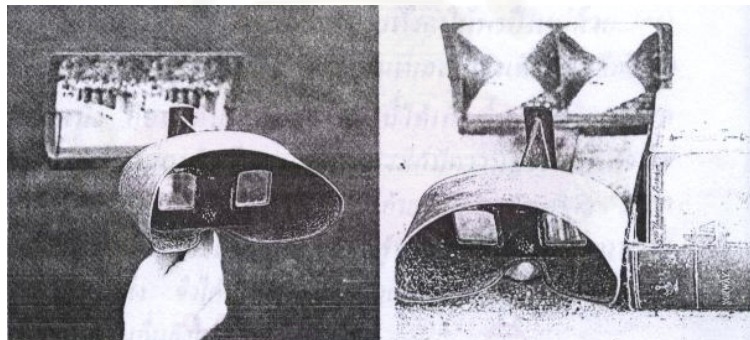
ภาพที่ 16 การแสดงละครเรื่อง นนทก (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

นอกจากการเรียนรู้ดนตรีไทยภาคกลาง นาฏศิลป์ และวรรณกรรมละครแล้ว การถ่ายรูปซึ่งเป็นของเล่นใหม่เพิ่งเข้ามาจากต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 และแพร่หลายก่อนในพระบรมมหาราชวัง เพราะเป็นสิ่งที่เจ้านายนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ในยุคนั้นสนพระทัยและสนใจ ก็ได้รับความสนพระทัยจากท่านเป็นอย่างมากเช่นกัน ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าพระราชชายา หรือพระญาติเรียนรู้การถ่ายภาพด้วยวิธีการใด ทั้งนี้การเรียนรู้โดยวิธีใดก็ตามนั้น ผลของการเรียนรู้นั้นก็ก่อให้เกิดช่างภาพสตรีมืออาชีพคนแรกของไทย ได้แก่ เจ้าเทพกัญญา พระญาติผู้ใหญ่ซึ่งตามเจ้าจอมมารดาทิพย์เกษร บาทบริจาริกาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกท่านหนึ่ง มาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และต่อมาเมื่อเจ้าจอมมารดาทิพย์เกษรตั้งแต่อนิจกรรม ก็ได้มาอยู่กับพระญาติชั้นผู้ใหญ่ คือ พระราชชายา นั้น ได้ชื่อว่าเป็นช่างภาพอาชีพผู้หญิงคนแรกของไทย “สมัยนั้นการถ่ายรูปในวังหลวง โดยเฉพาะการฉายพระรูปเจ้านายฝ่ายในในงานพระราชพิธีต่างๆ นั้น ผู้ชายไม่มีโอกาสเข้าไปถ่ายรูปได้ เจ้าเทพกัญญาจึงเป็นช่างภาพหญิงประจำในราชสำนัก รับงานถ่ายรูปเพียงผู้เดียวในวังขณะนั้น ท่านจึงเป็นที่รู้จักมักคุ้นของพระบรมวงศานุวงศ์

นวงค์และข้าราชการหญิงโดยทั่วไปในยุคนั้น มีงานอัดล้างขยายรูปทำอยู่ทุกวันไม่ขาดมือ” (พูนพิศ อมาตยกุล, 2530)

ทั้งนี้ ระหว่างที่พระราชชายาเสด็จกลับเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้ส่งภาพถ้ำมอญ หรือภาพวิว ไปให้พระราชชายา ดูระหว่างทางเป็นการคลายความเบื่อหน่าย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมการถ่ายภาพและการชื่นชมภาพถ่าย ดังพระราชหัตถเลขาของวันที่ วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗ ความว่า

“...ด้วยดิฉันกลัวว่าจะขึ้นไปส่ง เณรน้อยอายุฝรั่งให้เอารูปถ้ำมอญมาขาย จึงนึกว่าไปตามทางจะเปล่าเต็มที อ่านหนังสือตาลาย เมื่อจะหยุดดูรูปเล่นเป็นการแก้รำคาญ แต่เสียดายเวลาไม่พอที่จะได้จดชื่อตำบลลงบนหนังสือไทยนอกจากเมืองจีนแลญี่ปุ่น เป็นที่ซึ่งเคยไปเที่ยวแล้วโดยมาก ที่เล่าถึงในหนังสือไกลบ้านก็มีมาก ตำบล ยังมีสวิสเซอร์แลนด์ เบลเยียม แลฮอลแลนด์ที่ได้ไป...”⁵⁸

ภาพที่ 17 แสดงกล้องสองรูปถ้ำมอญที่พระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้ (รมณีฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

พระราชชายาทรงโปรดการถ่ายรูปมาก ทรงเป็นแบบให้กับการฉายพระรูปเล่นตามโอกาสต่างๆ

⁵⁸ ดูภาคผนวก ข

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 18 แสดงการฉายพระรูปของเล่นในวังหลวงขณะนั้น (รมณียัตร์ แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ด้านการศึกษานั้น ในส่วนของการเรียนรู้ภาษาไทยกลาง จากบันทึกของเจ้าแก้ว
นวลรัฐ พระเชษฐาของพระราชชายา พบว่า “เมื่อพระราชชายาทรงพระเยาว์ ได้ทรงศึกษาอักษร
ไทยเหนือ ไทยใต้” (เจ้าแก้วนวลรัฐ, 2477) แสดงให้เห็นว่าพระราชชายาทรงหัดอ่านเขียนภาษา
ไทยกลางมาตั้งแต่ครั้งอยู่คุ้มหลวงเมื่อยังทรงพระเยาว์

สำหรับข้าหลวงในพระตำหนักในวังหลวงของพระองค์นั้น มีบันทึกว่า “มีผู้หญิงชาวกรุงคนหนึ่งชื่อ”แม่เนือง” ถวายตัวเข้ามาเป็นนางข้าหลวงรับใช้ของเจ้าดารารัศมี แม่เนืองเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงมีหน้าที่อ่านหนังสือต่างๆ เช่น พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ ถวายแก่เจ้าดารารัศมีเป็นประจำในยามว่าง ทั้งช่วยสอนหนังสือแก่นางในพระตำหนักทั้งหลายโดยไม่เบียดเบียนแม่เนือง จึงเป็นที่รักใคร่ของนางในโดยทั่วไป” (หนานอินแปง, 2546)

ในเรื่องของการศึกษานั้น พระราชชายาฯโปรดให้พระญาติและข้าหลวงได้มีโอกาสหาความรู้จากการศึกษา ทั้งภาษาไทยกลาง ภาษาอังกฤษ และความรู้ที่ได้จากตำรา ดังที่ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาของพระราชชายาฯ ซึ่งเป็นลูกเลี้ยงของพระองค์นั้น ได้ให้สัมภาษณ์ในหนังสือ ดารารัศมี ดังนี้

“...ต้องเริ่มที่เจ้าแม่ของดิฉัน เจ้าแม่กำพร้าตั้งแต่ยังเล็ก คือยายของดิฉันเสียชีวิตตั้งแต่เจ้าแม่อายุได้ 8 เดือนตอนนั้น พระราชชายาเจ้าดารารัศมี อยู่ในวังหลวงแล้ว ท่านได้ให้คนไปรับมา ขึ้นช้างมาขึ้นเรือมา กว่าที่จะถึงตั้ง 3 เดือน ตอนนั้นท่านแม่ยังเดินไม่เก่งเลย ก็เข้ามาอยู่ในวังหลวงของพระราชชายาฯ ท่านทรงเลี้ยงเหมือนลูกอยู่ในวังจนกระทั่งโตเรียนหนังสืออยู่ในวังจนอายุได้ 11 ปี พระราชชายาฯ จึงส่งไปเรียนหนังสือที่อังกฤษ เป็นสตรีไทยรุ่นแรกๆ ที่ไปเป็นนักเรียนอังกฤษ ไปอยู่อังกฤษจนอายุ 17 ปีถึงได้กลับมาเมืองไทย อยู่กับพระราชชายาฯ อีก เพื่อถวายเป็นการรับใช้เจ้าแม่เรียนด้านภาษา ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2539)

จากการที่ส่งพระญาติและข้าหลวงให้ได้เล่าเรียนนั้น ทำให้เกิดบุคคลที่มีความรู้และความสามารถสูงมาประดับเชียงใหม่ เช่นที่เจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่ เจ้าหลานของพระราชชายาฯ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ในหนังสือ ดารารัศมี ว่า

“...ท่านมีเจ้าลดาคำ เจ้าแม่ของท่านหญิง (ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี) เป็นเลขามักเรียกกันว่านายเล็ก คอยอ่านหนังสือที่เจ้านายกรุงเทพฯ เขียนมาถวายพรวันประสูติพระราชชายาฯ และร่างจดหมายตอบให้ท่าน เจ้าลดาคำเก่งภาษาอังกฤษและภาษาราชการมาก ยังจำได้ว่าเป็นคนพากย์หนึ่งที่เสด็จในกรมพระกำแพงเพชรทรงนำมาฉายเวลาเจ้าพ่อของข้าพเจ้าเสีย ก็ได้เจ้าลดาคำนี้แหละเป็นคนแต่งโทรเลขกราบถวายบังคมลา...” (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543)

นอกจากนี้ในบันทึกของท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาผู้พี่พระราชชายาฯ ทรงเลี้ยงมาตั้งแต่เยาว์ก็ได้ทรงบันทึกถึงพระปรีชาสามารถในภาษาไทย กระทั่งสามารถแต่งสัปดาห์ได้ตอบเจ้านายกรุงเทพฯ ไว้ว่า

“พระราชชายาฯ ท่านรู้ภาษาไทยกรุงเทพฯ ทั้งพูดและเขียนมาบ้างแล้วก่อนมา ถวายตัว แต่ท่านก็สนใจเรียนรู้อีกจนถึงขั้นแต่งสักรวาท์ตอบเล่นกับเจ้านายทางกรุงเทพฯ ได้อย่างสบายๆ จำได้ว่าครั้งหนึ่งตอนล่องแก่งกับสมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตร์มณฑล เสด็จพระองค์หญิงอัมรินทร์ ปชชา เจ้าจอมมารดาเหม ท่านต่างไปรดเล่นสักรวาท์กันตอนเล่นเรือ ตอนที่ล่องเรือไปเจ้านายก็อยาก เห็นตะเข้ผุดขึ้นมากัน แต่มีแต่ลูกตะเข้โผล่เหนือน้ำมาให้เห็น พระราชชายาฯ ท่านก็เลยแต่งสักรวาท์ ซึ่งข้าเจ้าจำได้ตอนหนึ่งว่า

ขอบพระทัยใจเจ้าทั้งสองศาล

ที่ประทานให้เห็นบุตรบนขอนไม้⁵⁹

(เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

พระปรีชาสามารถในการแต่งสักรวาท์นี้ แสดงถึงความสามารถอย่างสูงในการใช้ ภาษาไทยกลาง ซึ่งต้องประกอบไปด้วยปฏิภาณไหวพริบที่ดีเยี่ยมอีกด้วย

พระปรีชาในการใช้ภาษาไทยกลางนั้น เมื่อครั้งที่พระราชชายาฯ เสด็จเยี่ยม นครเชียงใหม่ ก็ทรงได้รับคำชมจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏใน พระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ดังนี้

“คำรับรองที่อ่านนั้น แต่งดีจริงๆ ได้ให้กรมหลวงนริศศู ตอบ มาว่า ได้เห็นเข้าก็ใจหาย กลัวในเรื่องแต่งหนังสือเช่นนี้ เราจะแพ้เขา เสียในภายหน้า เชียงใหม่ยังไม่สิ้นคนรู้”⁵⁹

ยังมีสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถอย่างสูงในการใช้ภาษาไทยกลาง คือ หนังสือคำกราบบังคมทูลของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ที่ขอพระราชทานพระบรม ราชานุญาต กราบบังคมทูลลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2457 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว คำกราบบังคมทูลฉบับนี้พระราชชายาฯ ทรงพรรณนาถึงความรู้สึกในพระราชหฤทัยในการดำเนินพระชนม์

⁵⁹ ดูภาคผนวก ข

ชีพของพระองค์เองได้อย่างน่าสะเทือนใจ ทั้งยังทรงแสดงความจริงใจ และความเชื่อมั่นในพระจริยาวัตรของพระองค์ ที่จะไม่ทรงกระทำความเสื่อมเสียให้เป็นที่ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยแห่งองค์พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างตรงไปตรงมา กล่าวได้ว่า คำกราบบังคมทูลของพระราชชายา นี้แสดงถึง “พลังแห่งภาษาที่สะท้อนถึงพลังแห่งความรู้สึกและอารมณ์” ได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นวาทะที่เปี่ยมไปด้วยการประดิษฐ์ถ้อยคำอันแสดงภาพพจน์ได้อย่างดี ดังนี้

“ด้วยข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลตามความจริงใจ ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชอาณาจักรไม่พินเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีที่จะแลเห็นแลที่หวังที่ไหน นอกจากพระมหากษัตริย์คุณ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามที่ทรงพระกรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้คงยศถาบรรดาศักดิ์ความสุขสำราญพร้อมไม่มีสิ่งใดบกพร่อง เป็นพระเดชพระคุณอย่างรู้สึกซึ่งไม่มีความใดจะกราบบังคมทูลให้พอกับความรู้สึกในใจได้ แต่ความเป็นไปในชีวิตของข้าพระพุทธเจ้าทุกวันนี้ ไม่มีอะไรเลย นอกจากรับประทาน แล้วนั่งๆนอนๆ คอยถ้าความตาย เวลาสบายร่างกายเป็นปกติ ก็ได้รับความสุขไม่มีสิ่งใดจะเดือดร้อน ถ้าเวลาไหนไม่สบายโรคภัยเบียดเบียน ทำให้คับใจแลทรุดโทรมมากกว่าที่ควรโทรม ตัวข้าพระพุทธเจ้าต้องนับว่าตัวคนเดียวแท้ๆ ลูกก็ไม่มี พี่น้องที่พอจะอาศัยอยู่ได้ก็ห่างไกลกัน เวลาคลุ้มขึ้นมาคิดไปไหนก็ไม่สำเร็จ ที่สวนที่บ้านซึ่งพอจะได้ไปยัดเส้นยัดสายแก้รำคาญก็ไม่มี ครั้นจะไปตากอากาศตามต่างๆ ก็ไม่มีผู้รับรองแลพาหนะกำลังพอที่จะไปเองได้ นอกจากต้องอาศัยของหลวง ทำให้เปลือง พระราชทรัพย์แลทั้งส่วนตัวด้วย โดยไม่จำเป็น โดยความขัดข้องตามที่ได้กราบบังคมทูลมานี้ เวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่เจ้าแก้วนารีรัฐลงมา ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบถวายบังคมลาขึ้นไปเชียงใหม่พร้อมกับเจ้าแก้วนารีรัฐชั่วคราว พอจะได้เปลี่ยนอิริยาบถเสียอีกครั้งหนึ่ง การที่จะขึ้นไปนี้ เจ้าแก้วนารีรัฐก็รับรอง

ข้าพระพุทธเจ้าได้ลงมาอยู่เป็นข้าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจนตลอดมาถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเกือบ ๓๐ ปีแล้ว ยังไม่เคยได้ทำความเสื่อมเสียเกียรติยศ ซึ่งได้ทรงพระมหา

กรุณาชูปย์อมมาเลย แลทั้งแนใจแลเชื่อว่าตนเองคงจะไม่ประพฤติน
ในสิ่งที่เสื่อมเสีย ให้ขุนเคื่องมาถึงได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็น
อันขาด

การที่พระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ ก็โดยหวังในได้ฝ่า
ละอองธุลีพระบาทเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรและเชื่อในพระมหากรุณาธิคุณ
ว่าทรงหวังดีต่อข้าพระพุทธเจ้าทั่วไป ชีวีตรจิตริใจความสุขและทุกข์
โดยพระมหากรุณา”⁶⁰

ผลการที่ทรงศึกษาภาษาไทยกลางจนมีความชำนาญนั้น หม่อมเจ้าพูนพิศมัย
ดิศกุล ก็ทรงได้นิพนธ์ถึงไว้ในประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับการใช้ภาษาอย่างดีเยี่ยมของพระราชชายาฯ
ไว้ดังนี้

“...ถ้าผู้ใดขึ้นไปเฝ้าที่เมืองเชียงใหม่ ผู้นั้นจะได้เฝ้าเจ้าหญิง
ผู้เป็นหลักของบ้านเมือง ประทับอยู่กลางระหว่างฝ้ายใต้และ
ฝ้ายเหนือ เวลาตรัสกับพวกใต้ก็ตรัสภาษาใต้อย่างชัดเจน ถ้าหันไป
ตรัสทางฝ้ายเหนือ ก็ชัดเป็นฝ้ายเหนือไม่มีแปร่งตรัสไถ่ถามทุกข์สุข
และแนะนำทางในราชการและส่วนตัว ด้วยความเหมาะสมแก่
พระเกียรติยศทรงชนะใจผู้ที่ได้เฝ้าแล้วได้เกือบหมดไม่เว้นตัว...”
(พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

ในด้านภาษาอื่น ๆ นั้น ข้อเขียนของ ฉัตรยุพา สวัสดิพิงษ์ ในหนังสือชัตติยานารี
ศรีล้านนา ได้กล่าวถึงไว้ว่า “นอกเหนือไปจากภาษาล้านนา และภาษาไทยกลาง เช่น ภาษา
อังกฤษ ภาษาพม่า ภาษาไทยใหญ่ ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าพระราชชายาฯ ทรงมีความรอบ
รู้เพียงใด แต่จากพระประวัติและสภาพแวดล้อมของพระองค์ อาจกล่าวได้ว่าพระราชชายาฯ น่าจะ
ทรงมีความรู้ภาษาต่างๆ ดังกล่าวอยู่ตามสมควร แม้จะมีได้ทรงศึกษาหรือใช้ภาษานั้นๆ โดยตรง
แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ก็น่าจะทรงเข้าใจพระทัยได้โดยผ่านทางกรติดต่อกับ
ผู้คนแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องมีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม อันเป็นไปตามสภาวะทางธรรม

⁶⁰ ดูภาคผนวก ข

ชาติ โดยเฉพาะการถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านภาษาอันเป็นสื่อแห่งความเข้าใจกัน ถ้าพิจารณาจากประวัติของพระองค์ จะเห็นได้ว่า นครเชียงใหม่ในช่วงสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระบิดาของพระราชชายาฯ ครองในฐานะเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ นั้น อยู่ในช่วงของอิทธิพลของอังกฤษแผ่เข้ามา เพราะขณะนั้นอังกฤษครองครองพม่าอยู่และทำกิจการป่าไม้เป็นหลัก จึงเป็นสาเหตุที่ให้เกิดการติดต่อกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่และราษฎรโดยปริยาย ชาวต่างชาติที่มาติดต่อนี้ จึงมีทั้งชาวอังกฤษและชาวมอญพม่าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย ในช่วงเวลาที่พระราชชายาฯ ทรงประทับในวังหลวงนั้น บรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ได้มีการเล่าเรียนภาษาอังกฤษเป็นจำนวนมาก และพระราชชายาฯ ก็ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงโปรดให้ “พระประยูรญาติและเหล่าข้าหลวงได้มีโอกาสเรียนภาษาไทย ภาษาอังกฤษ นาฏศิลป์ และดนตรีอย่างผู้คนในวังหลวง นอกจากนั้นยังมีข้อเขียนกล่าวไว้ว่า “เล่ากันว่าที่ตำหนักพระราชชายาฯ นั้นมีพ่อค้าฝรั่ง มีหม่อมเข้านอกออกใน ทรงสั่งซื้อของทันสมัยจากเมืองนอกเข้ามาใช้ประจำ ทรงมีเงินมาก เพราะทรงได้รับผลประโยชน์จากการตัด ท่อนไม้ซุงสักส่งออกไปขายยังต่างประเทศ” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

อนึ่ง จากพระประวัติของพระราชชายาฯ นั้น เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระราชชายาฯ ทรงโปรดการปลูกไม้ดอกไม้ผล เป็นอันมาก โดยเฉพาะการปลูกกุหลาบ พระองค์ได้ทรงสมัครเป็นสมาชิกของ “สมาคมกุหลาบแห่งประเทศไทย” และทางสมาคมได้ส่งกุหลาบพันธุ์ใหม่ๆ มาถวายเป็นประจำทุกปี พระองค์จึงทรงนำกุหลาบพันธุ์ต่างประเทศไปปลูกไว้ที่ตำหนักดอยสุเทพไว้หลายพันธุ์ด้วยกัน พันธุ์ที่พระองค์ทรงโปรดที่สุดคือ กุหลาบดอกใหญ่มากสีชมพู มีกลิ่นหอมเย็นมาก พระองค์ได้ตั้งชื่อว่า “จุฬาลงกรณ์” เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

รวมถึงการติดต่อด้านการค้าขาย ซึ่งล้านนานั้นตั้งแต่อดีตมีการค้าขายกับชาวต่างชาติเสมอ อาทิ ด้านการป่าไม้ซึ่งทำรายได้อย่างงามให้แก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ ทั้งนี้ เจ้าบุรีพันธุ์ สุจริตกุล ได้ให้สัมภาษณ์ถึงการติดต่อด้านสัมพันธ์กับชาวต่างชาติว่า ในอดีตนั้นมีชาวต่างชาติเข้ามาอยู่ในนครเชียงใหม่เพื่อทำการค้าขายเป็นจำนวนมาก และก็มีชาวต่างชาติจำนวนมากที่เข้ามาเฝ้าเจ้าหลวง(เจ้าแก้ววรวงศ์) และแม่เจ้า (พระราชชายาเจ้าดารารัศมี) เพื่อถวายสิ่งของต่างๆ เช่น พวก ผ้าแพร ผ้าไหม อัญมณีต่างๆ

ทั้งนี้ในสมัยของพระราชชายาฯ นั้นเอง ก็พบว่ามิชชันนารีเข้ามาสอนหนังสือในเชียงใหม่เป็นจำนวนมาก ซึ่งทางเจ้านายล้านนาก็ทรงสนับสนุนอย่างดี จนเกิดโรงเรียนขึ้นเป็น

จำนวนมาก ทั้งนี้ หมอเจ. เอ็น. คะซิง (J.N. Cushing) ซึ่งไปเยี่ยมเจ้าอุบลวรรณา (เจ้าน้ำของพระราชชายาฯ) กับหมอแมคคิลวารี เมื่อปี พ.ศ. 2423 ได้กล่าวถึง เจ้าทิพเกสร (พระมารดาของพระราชชายาฯ) ว่า

“เจ้าหญิงลาวที่ฉลาดหลักแหลม มีความเป็นมิตรกับมิชชันนารีอยู่เสมอและรู้จักนำความคิดของชาวต่างประเทศไปใช้” (เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, 2547)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเจ้าแม่และเจ้าน้ำของพระราชชายาฯ นั้นก็ทรงเป็นผู้ติดต่อสัมพันธ์กับชาวต่างชาติอยู่เสมอ จึงอาจเป็นเหตุให้พระราชชายาฯ ทรงเคยเรียนรู้ภาษาต่างชาติบ้างแล้วด้วย

จากเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า พระราชชายาฯ ทรงอยู่ในแวดวงหรือสภาพแวดล้อมส่วนหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ ตลอดมา จึงเป็นไปได้ว่าพระองค์น่าจะทรงเข้าพระทัยในภาษาฝรั่งในระดับหนึ่ง แม้จะมีได้มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าทรงรอบรู้เพียงใดและไม่ปรากฏว่าเมื่ออยู่ในวังหลวงนั้น พระราชชายาฯ ทรงมีการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศหรือไม่ นอกจากจะส่งพระญาติไปเรียนรู้แล้ว

ทั้งนี้อาจารย์จรรยา ณ สงขลา ยังได้ตั้งข้อสังเกตถึง เครื่องพิมพ์ดีดที่เคยอยู่ในพระตำหนักของพระราชชายาฯ ในการสัมภาษณ์วันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2547 ว่ามีทั้งเครื่องพิมพ์ดีด ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ และภาษาเยอรมัน ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าทรงต้องติดต่อสัมพันธ์กับชาวต่างชาติเสมอๆ ซึ่งนอกจากพระญาติที่ส่งไปเรียนเมืองนอกแล้ว พระราชชายาฯเองก็คงจะสามารถใช้ภาษาเหล่านี้ได้ดีเช่นกัน

ด้านการสถาปัตยกรรม วังหลวง การศึกษาเรื่องสถาปัตยกรรมวังหลวงนั้น ไม่พบว่าพระราชชายาฯ ทรงเรียนรู้มากนักน้อยเพียงใด หรือด้วยวิธีใดบ้าง แต่ประการหนึ่งที่มีผู้วิจัยพบ นั่นคือ จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเล่าให้ พระราชชายาฯ ฟังหลายฉบับ ถึง อาคารต่างๆ พระตำหนักอื่นๆ โดยเฉพาะพระตำหนักของพระราชชายาฯ ดังนี้

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ. 127 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบรรยายถึงเรือนใหม่ของพระสรวพรการ ซึ่งเป็นความเปรียบกับสถานที่ต่างๆ ที่พระราชชายาฯ ได้มีความเข้าใจถึงสถาปัตยกรรมนั้นๆ แล้ว ดังนี้

“...เมื่อวานนี้พระสรรเพชญ์ขึ้นบ้าน มีความปรารถนาอย่าง ยิ่งที่จะเชิญเสด็จ ไปหาภาไครๆหลายคนเขาเอ็ดเอา จึงได้มาหาภว กรมหลวงนริศฯมาถามว่าจะให้บอกเขาอย่างไร ได้บอกไปว่าจะ เสด็จไปทอดพระเนตรวันเสาร์ก่อนงานวันหนึ่ง ครั้นถึงกำหนดก็ได้ไป จะเล่าถึงเรือนนั้นโดยย่อเหนจะเป็นเช่นนี้

สิ่งที่มีในพระที่นั่งอัมพร เช่นที่มุขห้องนอนนี้ เรียกกันว่า หัวจิ้งหรีดก็มี ห้องอื่นๆอย่างเดียวกันเช่นนี้มีทุกอย่าง เช่นพระที่นั่ง อัมพรแต่ไม่เหมือน การที่ไม่เหมือนนั้นไม่ใช่เร็วกว่าหรือว่าคือ ใช้สี น้ำเงินเขียวแดงสดๆ ปิดทองอร่ามพลามโพลงเก้าอี้เครื่องใช้สอยก็ ประณีต ล้วนแต่เก้าอี้ฝังลายไม้ แต่เหมือนกันไปทุกห้อง ไม่มีจำกัด สไตล์ คือแบบชนิดนี้ต้องใช่เช่นนั้น เลือกลงหรือเป็นประมาณ เครื่อง แต่งเช่นรูปภาพก็มีสัก ๓ แผ่น ตุ๊กตาหีนก็มีสัก ๓ ตัว ตุ๊กตา ทองแดงมีเหมือนกันอย่างละ ๓ ตัว เป็น ๙ ตัว เป็นต้น มีเรือน กรมหลวงนริศ กล่าวคือ หลวงประสารพี่ชายเขาอยู่เหมือนกรม หลวงนริศ ที่ท่าทางดูใหญ่โตกว้างขวางเพราะไม่มีต้นไม้เลย ดูก็ สนุกดีอยู่ เรือนนั้นทำได้อย่างฝีมือดี เหนจะไม่มีที่เหนในบางกอกฝึ มือดีเหมือนวันแต่สีสนัวรรณะลวดลายนั้นแหละ ก็เป็นไปตาม ลักษณะที่เขาชอบขาววาว ที่พระที่นั่งอัมพรมันครึ้มๆ เช่นกับห้อง นอนมันเป็นพื้นเทาอ่อน ชอบเทาแก่ ลายสีเทาแก่ทับเขียวทับเทา เหลือทับเทามันไม่แต่งฉ่าว่าอยู่ที่เหนสักแห่งหนึ่ง สีมันตะคลุ่ๆไป หมด ดังนี้เป็นตัวอย่าง...”⁶¹

ในส่วนของพระตำหนักนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมี พระราชหัตถเลขาและพระราชโทรเลขถึงพระราชชายา หลายฉบับ อาทิ

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 127 ถึงลักษณะเรือนที่ทรงพระราชทาน สร้างให้แก่พระราชชายา ดังนี้

⁶¹ ดูภาคผนวก ข

“...เรื่องเรือนทำเป็นรูปกงฉากทำนองนี้ ห้องนอนอยู่ตะวันออกไม่ถูกแดดบ่าย รูปร่างพอใช้ได้ ถ้านับชื่อเป็น ๙ ห้อง ถ้านับปากันเป็นห้อง เป็นข้างบน ๕ ห้อง ข้างล่าง ๕ ห้อง ข้างบนคือ ห้องนอน ห้องนั่ง ห้องเก็บของ ห้องกระได ห้องรับแขก ข้างล่างห้องเหมือนกัน ตามแต่จะจัดอย่างไร มีศาลากลางสวน สพานเดินไปถึงด้วย มีเฉลียงด้านตะวันออกและด้านเหนือตลอด แต่ด้านตะวันตกไม่มีฯแต่ मुख ...”⁶²

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 5 กรกฎาคม ร.ศ. 128 ทรงฉายรูปพระตำหนักที่กำลังก่อสร้าง พร้อมคำอธิบายลักษณะเรือนที่ทรงพระราชทานสร้างให้แก่พระราชชายา ดังนี้

“...ได้ส่งรูปเรือนอันถ่ายอยากเสียจริง เพราะมันมีแต่ที่กระชั้นไปเสียทั้งนั้น แผนที่มีหมายเลข ๑ ด้วยดินสอดแดง ถ่ายข้ามปากคลองจึงเห็นด้านตรงหน้า แผนที่มีหมายเลข ๒ ถ่ายริมคลองเยื้องคูเรือนข้างตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีหมายเลข ๓ ถ่ายในรั้วแลไปตะวันตก หมายเลข ๔ ด้านตะวันออกซึ่งเป็นห้องนอน รากที่แลเห็นอยู่นั้นเป็นรากศาลานั่งเล่นที่ในสวน รูปที่ ๕ ถ่ายบนถนนแลไปข้างตะวันออก เรือนกลายเป็นล่อมป้อมเช่นนี้ เพราะแลเห็นแต่ मुख ที่ต่อกับตัวเรือนที่ถ่ายนี้แต่ชั่วด้านหน้าซึ่งไม่มีเฉลียงโถง เฉลียงได้เอาไว้ด้านเหนือเป็นทางสำหรับบ่าวเดิน...”⁶³

จึงอาจกล่าวได้ว่าพระราชชายาฯ ทรงได้เรียนรู้ถึงสถาปัตยกรรมทั้งจากการได้ทัศนศึกษาที่ต่างๆในพระบรมมหาราชวัง ทั้งจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนะนำ

นอกจากศิลปวัฒนธรรมในวังหลวงที่พระราชชายาฯทรงเรียนรู้ในข้างต้นนั้น การบ้านการเรือน และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสิ่งที่พระราชชายาฯทรงเรียนรู้ และโปรดฯให้บริวารในพระตำหนักฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ

⁶² ดูภาคผนวก ข

⁶³ ดูภาคผนวก ข

ด้านอาหารการกินนั้น พบว่าที่ตำหนักพระราชชายาฯ นั้นนอกจากจะโปรดฯ ให้ทำอาหารเหนือแล้วยังให้ข้าหลวงหรือพระญาติปรุงอาหารไทยอีกด้วย ยังปรากฏในเรื่องของอาหารการกินอีกด้วย จากบันทึกของเจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่ ดังนี้ “ส่วนเรื่องอาหารการกินนั้น เจ้าดารารัศมีโปรดให้ไปทำตามอัธยาศัย กล่าวคือ มีทั้งอาหารแบบทางภาคเหนือและอาหารแบบทางภาคกลางด้วย เพราะฉะนั้นบรรยากาศภายในตำหนักของเจ้าดารารัศมี จึงเป็นบรรยากาศตามแบบอย่างทางภาคเหนือที่แวดล้อมไปด้วยบรรยากาศแบบภาคกลาง” (เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, 2517)

ส่วนของวิธีการในการศึกษาเรียนรู้ศิลปะการบ้านการเรือนของวังหลวงที่ซึ่งได้รับการยกย่องถึงความประณีตและงดงามนั้น อนึ่ง พระราชชายาฯ เอง เมื่อครั้งเสด็จเข้ารับราชการฝ่ายใน ในตอนแรกนั้นก็ทรงประทับอยู่กับ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ซึ่งการเข้าไปประทับในวังของพระราชินีนาถเช่นนี้ย่อมได้รับการฝึกฝนมารยาท ตลอดจนการบ้านการเรือนได้อย่างดี

ทั้งนี้เมื่อครั้งพระราชชายาฯ ย้ายมาประทับ ณ พระตำหนักของพระองค์เองแล้ว ก็ทรงส่งพระญาติและข้าหลวงไปรับใช้ยังตำหนักต่างๆ ซึ่งเหตุผลในการส่งตัวไปนั้น มีดังนี้

“เหตุผลที่พระราชชายาฯ ทรงส่งพระญาติมาเป็นข้าหลวงในตำหนักพระวิมาดาเธอฯ จำนวนหลายท่านด้วยกันนั้น สันนิษฐานว่า เนื่องจากในขณะนั้น ตำหนักของพระวิมาดาเธอฯ ขึ้นชื่อและมีความเลื่องลือในเรื่องของอาหารคาวหวาน และงานช่างฝีมือที่งดงามเป็นอย่างยิ่ง พระราชชายาฯ อาจมีพระประสงค์ที่จะให้ข้าหลวงเหล่านั้น ได้เรียนรู้ฝึกหัดวิชากุลสตรีทั้งหลายทั้งปวงจากสถาบันที่ถือว่าเป็นสุดยอดแห่งราชสำนักฝ่ายใน เพื่อที่จะกลับมาถ่ายทอด และฝึกสอนให้กุลสตรีในนครเชียงใหม่ได้เรียนรู้ศิลปวิชาการของวังหลวงดังเช่นที่พระองค์ได้ทรงกระทำ ณ ตำหนักดารารัศมี” (รมณียศัตร์ แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

ณ วังสวนสุนันทา พระราชชายาฯ ได้ทรงส่งพระประยูรญาติ และกุลธิดาของเจ้านายฝ่ายเหนือ มาเป็นข้าหลวงในตำหนักของพระวิมาดาเธอฯ เนื่องด้วยพระวิมาดาเธอฯ ทรงมีบทบาทสำคัญในฐานะที่ทรงเป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม

“นอกเหนือจากพระประสงค์ของพระองค์ส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษา ให้เป็นผู้มีวิชาความรู้สามารถอ่านออกเขียนได้แล้ว พระราชชายาฯ ยังทรงสนพระทัยในเรื่องศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะงานด้านหัตถศิลป์ ช่างฝีมือ การประดิษฐ์ดอกไม้ การประกอบอาหาร อันเป็นวิชาที่กุลสตรีพึงเรียนรู้ จากการศึกษาที่ทรงส่งพระประยูรญาติ ซึ่งเป็นธิดาของเจ้านายในสกุล ณ เชียงใหม่ และเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนมาถวายตัว เป็นข้าหลวงของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในประทับอยู่ ณ นั้น ก็ล้วนแต่มีความชำนาญในวิชาการต่างๆ เช่น การเย็บปักถักร้อย การประดิษฐ์ดอกไม้สด-

แห่ง การประกอบอาหารคาว-หวาน เป็นต้น ดังนั้น ภายในราชสำนักฝ่ายในนั้น จึงเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยช่างฝีมือ หรือเป็นโรงเรียนการเรือนของกุลสตรีในสมัยช่วงรัชกาลที่ 5 อย่างแท้จริง” (รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, 2542)

โดยพระราชชายาฯ ได้นำเจ้าหญิงอินทวลัย ณ เชียงใหม่ เจ้าหญิงประกายคำ ณ ลำพูน และเจ้าหญิงบุญทิพย์ ณ เชียงใหม่ ไปถวายตัวเป็นข้าหลวงพระวิมาดาเธอฯ ซึ่งทั้งหมดแต่งกายและไว้ทรงผมแบบล้านนา มีหน้าที่ตามเสด็จและรับใช้สมเด็จพระเจ้าฟ้านิมิตร์มงคล เมื่อสิ้นพระวิมาดาฯ ก็กลับไปอยู่ที่พระตำหนักพระราชชายาฯ ที่เชียงใหม่

นอกจากนี้ หม่อมหลวงเนื่อง นิรัตน์ ได้กล่าวในหนังสือดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดินว่า พระญาติที่พระราชชายาฯ นำมาถวายเป็นข้าหลวงในพระตำหนักพระวิมาดาเธอฯ เพิ่มเติมว่า ยังมีเจ้ามุกดา ณ เชียงใหม่ ซึ่งพระราชชายาฯ ทรงนำมาถวายเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา โดยโปรดให้เจ้ามุกดาอยู่ในห้องบนพระตำหนักด้านข้าง และพระวิมาดาเธอฯ ทรงโปรดปรานเจ้ามุกดามาก... เจ้ามุกดา เป็นคนร่างสูงโปร่ง ขาว สวย ยิ้มหวาน ใครๆ ก็พากันรัก เป็นผู้ดีตั้งแต่หัวจรดเท้า...” นอกจากเจ้ามุกดาแล้วพระราชชายาฯ ยังได้ทรงส่ง เจ้าศรีคำ ณ เชียงใหม่ เข้ามาเป็นข้าหลวงในพระตำหนักพระวิมาดาเธอฯ ด้วย ซึ่งข้าหลวงเหล่านั้นเมื่อถวายตัวแล้ว ก็ต้องรับผิดชอบในงานดอกไม้สด ปักพุ่มดอกไม้สำหรับบูชาพระ งานมาลัย งานดอกไม้แห้ง ประดิษฐ์ พุ่มเงิน พุ่มทองด้วย งานอาหาร แกะสลักผัก ผลไม้ ซึ่งเป็นงานภายในพระตำหนัก ทั้งนี้เมื่อทั้งหมดกลับไป ณ พระตำหนักของพระราชชายาฯ แล้ว จึงเป็นผู้ที่สืบสานศิลปะการเรือนของวังหลวงมาถ่ายทอดให้ชาวเชียงใหม่อย่างดี

ทั้งนี้ก็ยังปรากฏว่ามีข้าหลวงตำหนักอื่นๆ ถวายตัวมารับใช้พระราชชายาฯ ถึงในพระตำหนักในวังหลวง ดังที่จะได้เห็นในรูปภาพ ซึ่งจากรูปจะเห็นได้ว่าข้าหลวงที่มาจากตำหนักอื่นนั้น ก็ยังคงแต่งกายตามแบบอย่างในวังหลวง ผมนสั้น และนุ่งโจง การแลกเปลี่ยนข้าหลวงกันนี้เองเป็นการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมได้อย่างใกล้ชิด และมีผลต่อการเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างตำหนักอีกด้วย

ภาพที่ 19 พระราชชายาฯฉายพระรูปร่วมกับคนในพระตำหนักและข้าหลวงที่ถวายเป็นตัวรับใช้นั่งบันไดบนริมเสาชวามือ คือ แม่ทูน ข้าหลวงชาวภาคกลาง (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

ทั้งนี้หลังจากที่พระราชชายาฯเสด็จกลับเชียงใหม่แล้วพระตำหนักพระราชชายาฯจึงได้รวมเอาผู้คนที่เข้าไปฝึกฝนการบ้านการเรือนจากวังหลวง มาถ่ายถอดยังลูกหลานเมืองเชียงใหม่ โดยที่พระราชชายาฯนั้นทรงจัดลำดับชั้นของบาศรีตั้งแต่บาศรีธรรมดา บาศรี 3 ชั้นถึง 9 ชั้นให้เป็นแบบแผนประเพณีว่าบาศรีชั้นใดจะใช้ในการทูลพระขวัญเจ้านายและข้าราชการระดับใด ดังที่ท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี พระนัดดาได้ให้สัมภาษณ์ถึงการนำเอาศิลปการเรือนในวังหลวงมาเผยแพร่ให้ล้านนา ดังนี้

“...ตลอดเวลาที่ท่านประทับที่คุ้มท่าเจดีย์ก็ว่า ท่านมีกิจกรรมหลายอย่างมากเหลือเกิน พอเกิดมาก็เห็นแล้วว่ามีการสอนให้ชาวบ้านทอผ้า ทำดอกไม้ ใบบตอง การฝีมือของ ชาววังทุกอย่าง...”(นงเยาว์ กาญจนจारी, 2543) จะเห็นได้ว่า สตรีล้านนาเมื่อถวายเป็นตัวรับใช้ในตำหนักต่าง ๆ นั้น เป็นการซึมซับวัฒนธรรมของวังหลวงเพื่อนำมาเผยแพร่ยังล้านนาได้อย่างดี

สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าพระราชชายาฯ ทรงไม่ยอมที่จะละทิ้งสิ่งที่มีคุณค่าอันเป็นสมบัติล้ำค่าทางวัฒนธรรมของพระองค์เอง และในขณะเดียวกัน ก็ทรงรับและส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างทั้งสองแผ่นดินไว้อย่างไม่ขาดสาย ซึ่งเมื่อเสด็จกลับไปประทับ ณ ตำหนักดารารัถิรมย์แล้ว ทรงสืบสานงานศิลป์ของทั้งสองแผ่นดินให้กุลสตรีได้มีวิชาความรู้และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

ในส่วนของการศึกษาด้านราชประเพณีของวังหลวงนั้น พระราชชายาฯซึ่งอยู่ในวังหลวงตลอดระยะเวลา 28 ปีนี้ พระองค์ได้ทรงร่วมในพิธีการสำคัญต่างๆในวังหลวง แม้จะไม่ได้พบว่ามีการบันทึกว่า เหตุการณ์ใดบ้างนั้น แต่ทุกครั้งที่มียงานพระราชพิธี พระราชชายาฯ ในฐานะตั้งแต่ เจ้าจอม เจ้าจอมมารดา โดยเฉพาะเมื่อดำรงตำแหน่งพระราชชายาฯ จึงต้องเป็นส่วนหนึ่งในงานพระราชพิธีนั้นๆ ด้วย ด้วยพระบรมมหาราชวังที่ประทับนั้นเป็นศูนย์กลางแห่งงานพระราชพิธีต่างๆมิได้ว่างเว้น อาทิ งานเฉลิมพระชนมพรรษา งานพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้นเจ้าฟ้า งานพระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระนามสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชพิธีตรุษสงกรานต์ พระราชพิธีทอดกระถิน พระราชพิธีฉัตรมงคล เป็นต้น

เมื่อครั้งแรกเข้ามาอยู่ในวังหลวงพระราชชายาฯ ก็ทรงได้ทอดพระเนตรถึงพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ก่อนที่จะถวายตัวเข้ารับราชการฝ่ายในในโอกาสนั่นเอง ทั้งพิธีสมโภชเดือน พระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพิสี พระธิดาของพระราชชายาฯ ทั้งพิธีบุญขึ้นพระตำหนักใหม่พระราชชายาฯ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ประเพณีวังหลวงอย่างใกล้ชิดของพระราชชายาฯ

ซึ่งมีผู้บันทึกถึง บรรยายากางานพระราชพิธี ที่กล่าวถึง เจ้าจอม ในฐานะผู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน ไว้ว่า

“งานเฉลิมพระชนมพรรษาปีละครั้ง ซึ่งมีการตกแต่งธงทิวประดับประดาที่โคมไฟสว่างตั้งแต่ข้างในออกมาจนถึงข้างนอก แล้วก็มิดนตรีตั้งเล่นหลายแห่ง...พวกในวังก็พลอยสนุกตื่นตาตื่นใจไปกับการแต่งเนื้อแต่งตัวตามเสด็จบ้างหรือตามส่งเสด็จเจ้านายของตนบ้าง แม้จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยเลย ก็ได้มีโอกาสเห็นพระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้าจอมน้อยใหญ่ นับแต่เจ้าคุณจอมมารดาคุณจอมอยู่งานลงมา จนกระทั่งคุณจอมพนักงานซึ่งมีศักดิ์เป็นเจ้าจอมทึบทองและยังอยู่ในวัยสาวล้วนแต่แต่งตัวงดงามประดับเหรียญตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์กันเต็มทีเท่าที่ได้รับความนิยมเวลาจะเสด็จหรือเดินไปพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หรือพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งพิมานรัตยาเหล่านี้ สองข้างบาทวิถีอันเป็นถนนปูหินในวังก็เต็มไปด้วยพวกข้าหลวงพนักงานพากันมาคอยเวลาเฝ้าชมกันคับคั่งไปหมด แล้วก็ชื่นชมกับความงดงามสง่าของเจ้านายพระองค์นั้น ท่านเจ้าจอมคนนี้เป็นเรื่องวิพากษ์วิจารณ์กันอยู่ในหมู่พวกเขา” (อมรรตฤณารักษ์ณ์, 2526)

พระราชประเพณีของวังหลวงโดยเฉพาะตามกฎมณเฑียรบาลแต่ครั้งโบราณกาล ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งทรงได้รู้ได้เห็นด้วยพระองค์เอง เช่น ประเพณีการขึ้นเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของฝ่ายใน ประกอบด้วยพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอมทุกฝ่ายสี่โมง ประเพณีเกี่ยวกับประตูป่าคำ หรือประตูลานาราชกิจอันเป็นประตู่เดียวในหมู่ประตู่

ที่กั้นระหว่างพระราชฐานชั้นกลางและชั้นในในเวลาค่ำประต้อบพระบรมมหาราชวังฝ่ายในจะปิดหมด นอกจากมีราชการจำเป็นที่ต้องติดต่อกับฝ่ายใน จะต้องติดต่อกันได้ที่ประตูนี้เท่านั้น จึงเรียกว่าประตูยามค่ำ ซึ่งกลายมาเป็นประตูย่าค่ำ ประเพณีห้ามเหยียบธรณีประตู หรือพิธีกลับบัตรสุ่มเพลิง อันเป็นพิธีทางไสยศาสตร์ ในบริเวณที่เกิดเหตุเพื่อแก้เสนียด (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2532)

ความพยายามในการศึกษาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ กับล้านนานั้น เมื่อพระราชชายาเสด็จกลับไปประทับ ณ เชียงใหม่ ก็ปรากฏหลักฐานถึงความรู้ในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีในวังหลวงเป็นอย่างดี ซึ่งเหตุการณ์สำคัญหนึ่งนั้นคือการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 การเสด็จครั้งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ล้านนาเพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีพระองค์แรกที่ได้เสด็จมาถึงเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียงในภาคเหนือ แม้มาก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เคยเสด็จพระราชดำเนินมาถึงดินแดนส่วนนี้ในอาณาจักรแล้ว แต่ก็ได้เสด็จมาในระยะเวลาที่ยังมิได้ทรงครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์

สำหรับเหตุการณ์สำคัญนี้ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“...ในงานจัดการรับเสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลภาคพายัพใน พ.ศ. 2470 (ที่ถูกตั้งคือ 2469) นั้นแม้ในทางราชการจะมีได้แสดงหลักฐานไว้ว่าพระราชชายา เป็นผู้ทรงจัดการรับเสด็จครั้งนี้ด้วยผู้หนึ่งมาแต่เริ่มงานก็ตาม ความจริงมืออยู่ว่า เมื่อตกลงจะเสด็จเสียบมณฑลภาคพายัพแน่นอนแล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงมีหน้าที่เป็นผู้จัดการเสด็จพระราชดำเนินมาถึง 3 รัชกาลแล้ว ได้ตรัสว่า การเสด็จเสียบพระราชอาณาจักรฝ่ายเหนือครั้งนี้เป็นเรื่องสำคัญในทางพระราชพงศาวดาร เพราะยังไม่เคยมีพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดพระราชวงศ์นี้ได้เคยเสด็จขึ้นไปในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นพระองค์ท่านจึงต้องเสด็จขึ้นไปคิดทะการเสด็จพระราชดำเนินกับพระราชชายา เจ้าดารารัศมีก่อน ด้วยทรงยกย่องว่า ในภาคพายัพในเวลานั้นมีแต่พระราชชายา พระองค์เดียวที่ทรงสามารถและรอบรู้ขนบธรรมเนียมทั้งได้และเหนือ...” (พูนพิศมัย ดิศกุล, 2529)

การรับเสด็จในครั้งนี้เป็นไปอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ ดำเนินไปด้วยความราบรื่นและเป็นทีประทับใจของผู้คนทั่วไปเป็นความร่วมมือระหว่างวังรัตนโกสินทร์และล้านนาโดยเฉพาะพระราชชายาผู้ซึ่งเข้าใจขนบธรรมเนียมทั้งสองแห่งเป็นอย่างดี ได้จัดการวางแผนและจัดการแก้

ไขปัญหาต่างๆจนสำเร็จลุล่วง ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศได้เล่าต่อว่า ชาวต่างประเทศและข้าราชการมีพวกสถานทูตต่างๆ ตามขึ้นไปดูงานครั้งนี้ด้วย ทุกคนต่างร้องว่า “ไม่เคยเห็นงานอะไรที่งามจับใจเหมือนงานครั้งนี้” เพราะการที่จะรวบรวมช่างมาแต่งตัวอย่างโบราณเข้าเดินขบวนให้เรียบร้อยนั้น ไม่ใช่สิ่งจะหาดูได้ง่ายนัก พระราชชายาฯประทับคอยรับเสด็จอยู่ที่พลับพลา พอกระบวนช่างเข้าสู่ประตูซุ้มหน้า นักเรียนลูกเสือที่ตั้งแถวอยู่ตรงข้ามพลับพลา ก็เกิดตึกลองและประโคมแตรเพลงเดินขึ้น ผู้เขียนเหลียวไปเห็นพระราชชายาฯ ยกพระหัตถ์ไปทางกองลูกเสือและตรัสว่า “หยุดช่างจะตื่น” เท่านั้น ทุกสิ่งก็เงียบหมด คงมีแต่เสียงฆ้องกลองในกระบวนที่เดินมา

ซึ่งในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ ได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบสำหรับจังหวัดเชียงใหม่อย่างน่าประทับใจยิ่ง ดังความตอนหนึ่งที่ทรงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชจักรีวงศ์กับเจ้าเจ็ดตน ความว่า

“การที่ไทยในสยามประเทศสามารถรวมกันได้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทราชอนุชาเป็นต้นเค้าก็เป็นความจริง แต่สมควรจะยกย่องผู้เป็นหัวหน้าของชาวมณฑลพายัพในสมัยนั้นด้วย คือ เจ้าเจ็ดตนอันเป็นต้นตระกูลวงศ์ของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปางแลเมืองลำพูน กับทั้งเจ้านายน่าน อันเป็นบรรพบุรุษของเจ้านายในเมืองนั้นที่ได้สวามิภักดิ์แล้วช่วยรบพุ่งซำศึกเป็นกำลังอย่างสำคัญของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์มาแต่เดิม เมื่อมาถึงชั้นบุตรหลานก็มีความซื่อตรงจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชวงศ์ทุกรัชกาล สืบมาจึงทรงพระกรุณาโปรดยกย่องวงศ์สกุลเจ้าเจ็ดตนและสกุลเจ้าเมื่อน่านให้มียศเป็นเจ้าสืบกันมา ด้วยเป็นสกุลคู่พระบารมีของพระบรมราชจักรีวงศ์มาแต่ปฐมรัชกาล อันเป็นสมควรยิ่งนัก...” (กมล, ไม้ระบู้ปีที่พิมพ์)

ความสำเร็จของความรู้ความสามารถในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายาฯ เป็นที่ประจักษ์อีกหลายๆต่อหลายครั้งผ่านการรับเสด็จครั้งอื่นๆ อาทิ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทูลกระหม่อมหญิงสมเด็จฯ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระวิมาดาเธอฯ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรดุสิตเวชวิกรม พระบรมราชชนก และ สมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนีในรัชกาลปัจจุบันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ทรงคุ้นเคยมากที่สุดคือ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีหลักฐานทางราชการปรากฏมากที่สุด พระราชดำริข้างต้นเป็นข้อความยกย่องให้เกียรติเจ้าล้านนาอันสมความตั้งใจของพระราชชายาในการสร้างความสัมพันธ์สองแผ่นดินให้ผูกแน่นยิ่งขึ้น

ผลจากการที่พระราชชายาทรงสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมนั้น เป็นที่กล่าวขานกันโดยทั่วไปว่าส่งผลให้เกิดประโยชน์ในภายหลังอย่างมากต่อล้านนา ซึ่งข้อความที่พบบนพระองค์ในเรื่องนี้นั้น ส่วนหนึ่ง ดังนี้

นอกจากเรื่องการแต่งกายแล้วยังมีเรื่องของนาฏศิลป์ดนตรีที่ยังโปรดให้พระญาติและข้าหลวงได้ฝึกซ้อมศิลปะดั้งเดิมของล้านนา และเรียนรู้ฝึกหัดวิชาดนตรีขับร้อง และนาฏศิลป์ของภาคกลาง สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่าพระราชชายา ทรงไม่ยอมที่จะละทิ้งสิ่งที่มีคุณค่าอันเป็นสมบัติล้ำค่าทางวัฒนธรรมของพระองค์เอง และในขณะเดียวกัน ก็ทรงรับและส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างทั้งสองแผ่นดินไว้อย่างไม่ขาดสาย ซึ่งเมื่อเสด็จกลับไปประทับ ณ ตำหนักดารารัถย์แล้ว ทรงสืบสานงานศิลป์ของทั้งสองแผ่นดินให้กุลสตรีได้มีวิชาความรู้และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน (รมณียฉัตร แก้วกิริยาและคณะ, 2542)

“เจ้าดารารัถย์ทรงเป็นผู้เชื่อมร้อยชนชั้นนำและวัฒนธรรมเชียงใหม่กับรัตนโกสินทร์ได้ดีที่สุดในระยะเวลาดังกล่าว เพราะปรากฏว่าสตรีหลายต่อหลายคนจากคุ้มหลวงเชียงใหม่ที่ติดจามเจ้าดารารัถย์ ไปอยู่ในวังหลวงที่กรุงเทพฯ ได้สมรสกับเจ้านายที่นั่น ครั้งท่านเสด็จกลับอยู่ที่เชียงใหม่ ก็ได้มีแขกคนสำคัญจากกรุงเทพฯ จำนวนมากขึ้นมาเฝ้าท่าน “ (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2536)

“พระราชชายาเจ้าดารารัถย์มีทรงเป็นขัตติยนาฎผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยสมบัติของกุลสตรีผู้สูงศักดิ์ทุกประการ ตลอดระยะเวลาที่ทรงประทับอยู่ในราชสำนักฝ่ายในเป็นเวลากว่ายี่สิบปีกระแสแห่งความผูกพันระหว่างพระราชชายา และพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ได้สร้างให้ศิลปวัฒนธรรมทั้งสองแผ่นดิน คือ ล้านนาและภาคกลาง มีการถ่ายทอด เชื่อมสายสัมพันธ์ระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา” (รมณียฉัตร แก้วกิริยาและคณะ, 2542)

ทั้งนี้ผลจากความผูกพันของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นที่ยอมรับ และรับรู้โดยทั่วกัน พระเกียรติของพระราชชายา ในเรื่องนี้นั้น ปรากฏในเอกสาร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ของ ดร.วัชระ สีนุ ประมา แห่งมหาวิทยาลัยพายัพ เรื่อง Modern Education and Socio-Cultural in Northern Thailand 1898-1942 เสนอมหาวิทยาลัยฮาวาย เมื่อ พ.ศ. 2531 ดังนี้

“The most important personality, who acted as the link between the northern nobility and the central Thai royalty, was Phraratchaya Chao Dararatsami. She was both an elder half-sister of Chief Prince of Chiang Mai and wife of the former Siamese King. One year before the end of the King Chulalongkorn's reign, in 1909, Phraratchaya visited her homeland after an absence of 21 years. The concern and the honor which the king granted her during this trip enormously enhanced her capacity as a uniting force for the northern princes, particularly those in Chiang Mai, Lumphun, Lumpang. In early 1915, she was allowed to return to live permanently in Chiang Mai, where she continued to play an active social and culture role.

During her stay in Bangkok, Phraratchaya demonstrated great interest in Western Social and culture influences which had become highly “ fashionable” in the court of King Chulalongkorn . Her advocacy of modern learning was evident. She sent princes and princesses from Chiang Mai to school in Europe, while she encouraged those who stayed in Bangkok to devote their time to serious study of Siamese language. It was during her visit to Chiang Mai in 1909 that the name “Phraratchaya”, the rank she had just obtained from the king, was given to the mission girls' school in the city. After her permanent return to the North, she became the most active, official patron of the Chiang Mai Royal Pages College; and continued to render support to several other school.

In the reign of King Vajiravudh, Phraratchaya was still treated with great respect by the king, and she maintained close relationships with the some members of royal family in Bangkok. Her presence in North created a better social and cultural bond between the traditional political elite of the region and the national elite. Moreover, she acted as a stimulant to the local elite to adjust themselves to the changing world. Play

and dances, invented and performed in her palace, ingeniously reflected a blend between the northern and central Thai traditions and symbolized the trend of change at that time." (นางเยาว์ กาญจนจारी, 2533)

แต่กระนั้นเองการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมก็ยังส่งผลให้การคงอัตลักษณ์เข้มข้นน้อยลง ดังที่เจ้าสุริย์ ธิ เชียงใหม่ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า เมื่อต้องรับวัฒนธรรมวังหลวงด้วย ทำให้ความเป็นล้านนาก็น้อยลงไปบ้าง เช่นการแต่งตัวเป็นต้น การแต่งตัวในบางโอกาสนั้น จะเห็นว่ามี การปรับเป็นครึ่งท่อนบนเป็นแบบวังหลวง แต่นุ่งขึ้นบ้าง แต่งกายแบบวังหลวงเมื่อมีแสดงดนตรีไทยบ้าง ทำให้อัตลักษณ์ที่มีอยู่ไม่สามารถแสดงออกได้เท่าที่เคย ดังเห็นในรูป

ภาพที่ 20 การแต่งกายที่ประยุกต์เอาล้านนาและรัตนโกสินทร์เข้าด้วยกัน (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

นอกจากนั้นแล้วการประยุกต์เอาความรู้ที่พระราชชายาฯ ทรงได้เรียนรู้อย่าง ช้าของมาปรับใช้ให้เป็นเอกลักษณ์ อาทิ วงเครื่องสายเครื่องคู่ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ การบรรเลง เพลงไทยด้วยเครื่องดนตรีฝรั่ง นั้นก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความแปลกแยก ความอิจฉาริษยา และนำมาซึ่งป่อเกิดของความขัดแย้งอีกด้วย

ทั้งหมดนี้คือสถานการณ์ วิธีการสื่อสาร และ ผลของการสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาฯ เจ้าดารารัศมี จากเอกสาร และการสัมภาษณ์ ในบทต่อไป ผู้วิจัย จะนำเสนอการสรุปข้อมูล การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารในวังหลวงกรุงรัตนโกสินทร์ ของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ เพื่อศึกษาสถานการณ์การสื่อสารในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง 3 รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง และการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม รวมถึงวิเคราะห์วิธีการและผลของการสื่อสารในวังหลวงของพระราชชายา เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ โดยอาศัยการศึกษาเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และการสัมภาษณ์ นำมาตีความ โดยข้อมูลที่ได้นั้น สามารถนำมาสรุปได้ตามคำถามนำวิจัยดังนี้

การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์

สถานการณ์การสื่อสาร

สาเหตุของการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์นั้น ได้แก่ ความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ ความภูมิใจในวัฒนธรรมล้านนาที่สืบทอดมายาวนาน อีกทั้งทรงเป็นเจ้านายเชื้อสายปฐุมกษัตริย์แห่งล้านนา ทรงเป็นถึงธิดาผู้ซึ่งเป็นสุกุมมาลยชาติ ธิดาพระเจ้าเจ้าประเทศราช แห่งอาณาจักรล้านนา ที่ซึ่งเคยเป็นประเทศเอกราชที่ยิ่งใหญ่ แรงจูงใจที่ผลักดันให้เกิดการสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ของพระราชชายานั้น คือ การที่พระองค์ทรงได้รับพระเกียรติอย่างสูงโดยตลอดจากพระมหากษัตริย์ รวมถึงพระมหากษัตริย์ที่มีต่อเจ้านายฝ่ายเหนือทุกพระองค์

วิธีการสื่อสาร

วิธีการสื่อสารของพระราชชายาเพื่อการคงอัตลักษณ์ นั้นพระองค์ทรงใช้การสื่อสารผ่านสื่อบุคคล และสื่อสัญลักษณ์ พระราชชายาทรงใช้พระองค์เองในการนำเสนอสาร รวมถึงพระญาติและข้าหลวงในพระตำหนัก อัตลักษณ์ที่พระองค์ทรงคงไว้ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในวังหลวงนั้น ได้แก่ เครื่องแต่งกาย ผมเกล้ามวย ภาษาพูดล้านนา (ऊ้าเมือง) อาหาร เมียง ดนตรีและนาฏศิลป์ล้านนา

ผลการสื่อสาร

ผลของการสื่อสารเพื่ออัตลักษณ์พบว่า นอกจากจะทำให้ผู้คนรับรู้ถึงวัฒนธรรม ล้ำหนา สร้างความโดดเด่นและแตกต่าง ประกาศฐานะของพระองค์ขึ้นให้สมกับเป็นธิดาแห่งเจ้าประเทศราชและพระราชชายาในสมเด็จพระเจ้าแล้ว อาทิ การได้มีโอกาสได้ออกรับแขกเมือง และ ตำแหน่งพระราชชายา การได้รับความชื่นชมยกย่อง เป็นต้น ทั้งนี้ยังพบว่าการสื่อสารดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดความขัดแย้งขึ้นด้วยเช่นกัน

สถานการณ์การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง

สถานการณ์การสื่อสาร

สาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งนั้น เป็นไปด้วยสาเหตุหลายประการ ได้แก่ นิสัย อิจฉาริษยาโดยธรรมชาติของสตรีซึ่งเกิดจากความรักที่พระเจ้าอยู่หัวและพระราชชายาทรงมีให้กันอย่างล้นพ้น ทศนคติเชิงลบของคนกรุงต่อชาวล้านนา การคงอัตลักษณ์ของพระราชชายา การเข้ามารับราชการฝ่ายในด้วยเหตุผลทางการเมือง การได้รับการรับรองอย่างดีเยี่ยมจากพระมหากษัตริย์และเจ้านายจักรีวงศ์ รวมถึงลักษณะเฉพาะพระองค์ที่มักจะทรงสร้าง นวัตกรรมใหม่ๆ ที่โดดเด่น และแตกต่าง

ความขัดแย้งนั้นถ่ายทอดออกมาผ่านวิธีการกลั่นแกล้งนานาประการ ได้แก่ การกลั่นแกล้งทั้งต่อหน้า(วาจาเสียดสี)และลับหลัง (นินทาว่าร้าย)การกลั่นแกล้งทั้งในเรือนและนอกเรือน ซึ่งสร้างความรำคาญใจทั้งแก่พระองค์เอง และผู้คนในตำหนัก จึงปรากฏว่าพระราชชายาทรงรับสั่งกับข้าหลวงและพระญาติหลายด้วยถ้อยคำตัดพ้อหลายครั้ง

วิธีการสื่อสาร

นอกจากวิธีการปรามจากพระเจ้าอยู่หัวแล้ว พระราชชายา ทรงใช้สันติวิธีในการตอบโต้ นั่นคือ ทรงมีขันติดีเยี่ยม นอกจากนั้นแล้ว พระราชชายา ยังทรงสร้างความสัมพันธ์ไมตรีจากการสร้างไมตรีจิต ผ่านการเปิดพระตำหนักเป็นร้านขายของชำ ผ่านความนิยมที่เหมือนกัน และการมอบสิ่งของ อีกด้วย นอกจากนั้นก็คือ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และการแต่งตั้งตำแหน่ง “พระราชชายา” เป็นอีกหนึ่งวิธีในการขจัดความขัดแย้ง

ผลการสื่อสาร

พระราชชายาฯ ทรงได้รับการยอมรับการผู้คนส่วนใหญ่ในวังหลวง โดยเฉพาะกับ
เจ้านายราชวงศ์จักรี รวมถึงเจ้าจอม หม่อมห้ามหลายๆท่าน ทั้งนี้แม้จะไม่ปรากฏการกลั่นแกล้งอีก
แต่พระองค์ก็ไม่สามารถขจัดความขัดแย้งให้หมดไปได้ ทั้งนี้การสร้างการยอมรับเพื่อลดความขัด
แย้งนั้น ก็เป็นสาเหตุหนึ่งก่อให้เกิดการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และการสื่อสารเพื่อคงอัต
ลักษณ์เพื่อต่อยุ่สื่อสารที่ส่งไป

สถานการณ์การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม

สถานการณ์การสื่อสาร

สาเหตุที่ทำให้เกิดการสื่อสารเพื่อนั้นเกิดจากปัจจัยหลายด้าน ได้แก่ อิทธิพลของ
วัฒนธรรมหลัก ที่ทำให้พระราชชายาฯ ที่มาจากต่างวัฒนธรรมต้องเรียนรู้เพื่อการปรับตัวให้เข้ากับ
สิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ การดำรงตำแหน่งพระราชชายาฯ ซึ่งจำเป็นต้องศึกษาขนบประเพณีให้สมพระ
เกียรติ และด้วยพระอุปนิสัยใฝ่เรียนรู้ของพระราชชายาฯ ซึ่งเป็นนิสัยที่พบตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์
ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เป็นเหตุแห่งที่มาของการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ทั้งนี้แรงจูงใจ
ในการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมนั้น ด้วยทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณส่งเสริมจากพระ
มหากษัตริย์

วิธีการสื่อสาร

พระราชชายาฯ ทรงสื่อสารเพื่อรับเอาวัฒนธรรมวังหลวง ผ่านการศึกษาเรียนรู้ ซึ่ง
วัฒนธรรมที่พระราชชายาฯ ทรงรับไว้นั้น ได้แก่ การถ่ายภาพ การศึกษา ดนตรีและนาฏศิลป์ การ
บ้านการเรือน อาหารไทย ประเพณีต่างๆ สถาปัตยกรรม วิธีการศึกษานั้น มีทั้งศึกษาด้วยพระองค์
เอง จัดหาครูมาฝึกสอน ออกไปเรียนกับครูนอกวัง และยังทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการให้คำแนะนำอีกด้วย รวมถึงการส่งพระญาติและ
ข้าหลวงไปเรียนรู้และรับใช้เจ้านายต่างพระตำหนักก็เป็นหนึ่งในวิธีการเรียนรู้วัฒนธรรมวังหลวง
อย่างหนึ่งเช่นกัน

ผลการสื่อสาร

การศึกษาวัฒนธรรมวังหลวงนั้น ก่อให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆที่พระราชชายาสร้างขึ้นมา อาทิ การตั้งวงเครื่องสายไว้ปี่พาทย์ การจัดแสดงละครเก็บเงินที่ไม่ให้บุรุษเข้าชม เกิดช่างภาพสตรีในวังหลวงคนแรก เป็นต้น อีกทั้งเป็นความรู้ที่ซึ่งพระองค์นำมาพัฒนาล้านนา ศิลปวัฒนธรรมล้านนาเมื่อพระองค์เสด็จกลับไปประทับ ณ เชียงใหม่ ซึ่งความรู้นั้นได้รับการถ่ายทอด เป็นศิลปะล้านนาที่ได้รับการยกย่องอย่างมาก รวมถึงเป็นแบบแผนที่ถ่ายทอดไปยังลูกหลานล้านนาในเรื่องขนบธรรมเนียมการต้อนรับเจ้านายจากราชวงศ์จักรี กระนั้นเองการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายาที่ก่อให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง อันนำมาซึ่งการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งอีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

แนวคิดที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่ 1) แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ 2) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ 3) แนวคิดเกี่ยวกับสัญญาวิทยา 4) แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง และ 5) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามานบูรณาการกับแนวคิดข้างต้น รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

สถานการณ์การสื่อสารในวังหลวง ทั้ง 3 รูปแบบ นั้น มีความเชื่อมโยงกัน ว่าด้วยบริบททางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่พื้นเพชีวิตความเป็นอยู่ของพระราชชายาตั้งแต่สมัยอยู่คุ้มหลวง เชียงใหม่ พิธีการในการเข้ามารับราชการฝ่ายใน กระทั่งถึงการดำรงอยู่ของพระราชชายาในวังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะการได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์และเจ้านายราชวงศ์จักรี ผนวกเข้ากับอุปนิสัยส่วนพระองค์ในด้านต่างๆ ซึ่งมูลเหตุปัจจัยเหล่านี้ปรากฏในทุกๆรูปแบบการสื่อสาร

การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์นั้น ถูกผลักดันให้เกิดขึ้นด้วยเหตุของความภาคภูมิใจในเกียรติของล้านนาซึ่งมีมายาวนาน ได้รับการเคารพนับถือจากประชาชนล้านนาและราชวงศ์จักรี ซึ่งหมายความว่า พระราชชายาทรงทราบว่า สถานะของพระองค์นั้นได้รับการยกย่องให้เกียรติ ทั้งนี้จากงานวิจัยของไมเคิล มอร์แมน (2518) ที่ศึกษาชาวไทยลื้อในภาคเหนือ ก็พบว่าสิ่งที่กำหนดอัตลักษณ์ของไทยลื้อ เกิดจากการผูกจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ ซึ่งงานวิจัยของ วิลาสินี วิชิตกุลและคณะ ก็พบว่าปัจจัยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ก็เป็นสิ่งที่

กำหนดและผลักดันให้เกิดอัตตลักษณ์ จึงไม่น่าแปลกใจที่พระราชชายาผู้ซึ่งภูมิใจในประวัติ ยาวนานของล้านนาจะรักษาและธำรงไว้ซึ่งอัตตลักษณ์ของล้านนา

ซึ่งนักคิดในสายปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ มองว่าความรู้สึกหรือการให้ความหมาย เกี่ยวกับ “ตัวตน”(subjective) ของเรานั้นพัฒนาขึ้นมาจากปฏิกริยาของเราที่มีต่อการรับรู้ผู้อื่น มองเราอย่างไร หรือที่เรียกว่า “ตัวตนในกระจกเงา” (the looking glass self) เมื่ออยู่ในสถานที่ต่าง วัฒนธรรม การสร้างการยอมรับ เป็นพฤติกรรมที่จะช่วยยกระดับฐานะที่ถูกต้องของตนเองและ ประเทศราชให้เป็นที่ประจักษ์ ด้วยความตระหนักว่า หรือ Who I am หรือ ฉันคือใคร และ ตนเป็น คนของกลุ่มใด ตามความหมายของ identity ในฉบับของ Moghadam (1994)

เมื่อมองตามแนวคิดเชิงสัญวิทยาแล้ว สัญลักษณ์(Sign)ที่พระราชชายา มุ่งนำ เสนอสารผ่านสื่อสัญลักษณ์(Symbol) โดยใช้สื่อบุคคลเป็นหลักนั้น มีนัย(Meaning) ให้ทั้งเจ้านาย ราชวงศ์จักรีและผู้คนทั่วไปในวังหลวง เข้าใจว่าว่า สัญลักษณ์ทั้งหลายที่พระองค์สื่อไป (Object) นั้นแสดงให้เห็นว่าฐานะของพระองค์มิได้เสมอเหมือนสตรีทั่วไปในวังหลวง แต่เป็นถึงธิดาของพระ เจ้าเชียงใหม่ ซึ่ง Woodwad (อ้างถึงใน นันดา วีรวิทยานุกูล, 2544) ได้ให้ความหมายของ Identity ไว้ว่า “การที่จะเข้าใจว่า “ฉันคือใคร” มักจะวางอยู่บนรากฐานของความเข้าใจที่ว่า “ฉันแตกต่างจากใคร” การสร้างอาณาจักรของพระองค์ในตำแหน่งที่พระเจ้าเชียงใหม่ทรงถวายเงินมา ในวังหลวง บริวารที่พักที่นั่นมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของล้านนาอย่างชัดเจน และแสดงถึงความมั่ง คั่งของเจ้านายฝ่ายเหนือ ก็เพื่อจะช่วยให้ฐานะอันดรและความสูงส่งที่แตกต่างอันควรจะได้รับ การเคารพยำเกรง

สัญลักษณ์ที่พระราชชายา ทรงใส่ความหมายลงไปในเรื่องต่าง ๆ นั้น มีปรากฏทั้ง 3 ประเภท ตามที่ Peirce (อ้างถึงใน อรรถวรณ์ ปิณฑนโนวาท ,2542) ได้กล่าวไว้ ดังนี้

1. ICON เป็นสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนที่เหมือนหรือคล้ายคลึงสิ่งที่มีนัยหมายถึง เช่น รูปถ่าย พระตำหนัก เป็นต้น
2. INDEX เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวพันโดยตรงกับสิ่งที่อ้างถึง เช่น เมื่อได้ยินเสียง ดนตรีล้านนา ก็จะทราบได้ว่าเป็นตำหนักเจ้าทางเหนือ
3. SYMBOL เป็นสัญลักษณ์ซึ่งให้ความหมายซึ่งคนในบริบทหนึ่งๆจะเข้าใจร่วมกันได้ เช่น เครื่องแต่งกายแบบล้านนา หรือทรงผมมวยยาว เป็นต้น

ทั้งนี้ หากจะแยกสื่อที่พระราชชายาทรงใส่ความหมายถึงความเป็นล้านนานั้น ดังที่ อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท (2542) กล่าวว่า กิจกรรมแทบทุกประเภทในชีวิตประจำวันของเราถูกควบคุมด้วยรหัส ดังนี้

- PRODUCT CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ ซึ่งสิ่งที่เป็นรหัสนั้น ได้แก่ การแต่งกาย ทรงผม เป็นต้น

- SOCIAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น การแทนตัวเองด้วยคำว่า “ข้าเจ้า” เมื่อพูดกับผู้ใหญ่ เป็นต้น

- CULTURAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เช่น การเปลื้องพระเกศาเช็ดพระบาท ทั้ง 2 พระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระราชชายาทรงทูลลาเสด็จกลับเชียงใหม่ เป็นต้น

- PERSONAL CODES เป็นรหัสที่เกี่ยวกับตัวบุคคล เช่น เจ้านายของล้านนา กับเจ้านายในวังหลวง เป็นต้น

ในส่วนของ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง สาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้น จากแนวคิดเรื่องของความขัดแย้ง ก็ปรากฏทั้งที่เกิดจากความริษยาที่ต้องการอยากได้ในสิ่งเดียวกันแต่พระราชชายาทรงได้รับมากกว่า นั่นคือ การยอมรับ การเป็นที่เคารพนับถือ และสำคัญที่สุดคือ การได้รับความรักและให้เกียรติจากพระมหากษัตริย์ รวมถึงสาเหตุอันเกิดจากแนวคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่แตกต่างกัน อันชีโยงไปถึงทัศนคติด้านลบที่มีต่อล้านนา นอกจากนั้นแล้ว

Cronen, Pearce and Harris (1982, อ้างถึงใน Dominic A. Infante, 1997) ได้แสดงความคิดเห็นผ่านทฤษฎี Coordinate management of meaning (CMM) หรือทฤษฎีเกี่ยวกับการให้และตีความหมาย ซึ่งหากผู้รับสารไม่เข้าใจสาร หรือตีความไม่ตรงกับผู้ส่งสาร ซึ่งอาจมีภูมิหลัง ประสบการณ์ การรับรู้ที่ต่างกัน ดังนั้นแล้วความพยายามในการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายา อันเกิดจากความภาคภูมิใจในล้านนา ที่ไม่ประสบความสำเร็จกับบุคคลส่วนหนึ่งนั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งในความขัดแย้งนั้นเช่นกัน

สถานการณ์การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ประเด็นหลักเลยก็เพื่อเรียนรู้แล้วปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ดังที่ Jadt (1998, อ้างใน เมตตา วิวัฒนานุกูล, 2547) กล่าวว่า มนุษย์จำเป็นต้องติดต่อสื่อสาร หรือพบปะกับคนจากหลากหลายวัฒนธรรม

มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องเข้าใจความแตกต่างของวัฒนธรรมต่างๆ ยอมรับในความต่างต่างนั้นๆ และพัฒนาตนเองให้มีประสิทธิภาพในการสื่อสารต่างวัฒนธรรม และเชื่อว่า การที่เรารู้จักวัฒนธรรมอื่นมากๆ จากหลากหลายวัฒนธรรมจะทำให้เรารู้จักตนเองและเข้าใจคนอื่นมากขึ้น

นอกจากนั้นแล้วการที่พระองค์ทรงพระยศ “พระราชชายา” ยังเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเรียนรู้วัฒนธรรม เพื่อสร้างเกียรติให้เหมาะสมกับฐานะ ทั้งนี้พระองค์ทรงได้รับการกระตุ้นจากพระมหากษัตริย์และเจ้านายราชวงศ์จักรีหุนุนให้พระราชชายา สามารถเข้าถึงการสื่อสารนั้นๆ ได้ อีกทั้งด้วยอุปนิสัยส่วนพระองค์ที่มีความคิดแบบ Opinion Leaders เป็นกลุ่มคนที่เรียนรู้จาก Early Adopters และทดลองใช้นวัตกรรมนั้นด้วยตนเอง ตามแนวคิดของนวัตกรรม แต่กระนั้นเองพระราชชายา ยังเป็นผู้ที่มีแนวความคิดสรรสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ซึ่งเป็นประดิษฐกรรมจากนวัตกรรมเดิม ที่ได้เรียนรู้

การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์นั้น พระราชชายา ทรงให้ความหมาย(สัญญา) ผ่านทั้งพระองค์เอง และบริวารที่อยู่ในพระตำหนัก โดยแสดงสัญญาผ่านสื่อต่างๆ ทั้งสื่อที่เป็นวัตถุ อาทิ อาหาร เครื่องแต่งกาย พระตำหนัก และทรงผม เป็นต้นและสื่อที่ไม่ใช่วัตถุ อาทิ ภาษา ประเพณี และนาฏศิลป์ เป็นต้น ทั้งหมดนั้นเพื่อต้องการให้ผู้รับสารตีความสัญญาที่พระราชชายา ทรงตั้งพระทัยไว้ นั่นคือ การสร้างการรับรู้ถึงฐานะที่ถูกต้องของพระราชชายา ทั้งชาติภูมิและคุณวุฒิ ทั้งนี้งานวิจัยของสกกลานต์ อินทร์ไทร (2538) ที่ศึกษา การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กปั๊มในกรุงเทพมหานครได้สรุปถึง อัตลักษณ์ที่ปรากฏเด่นชัดของกลุ่มเด็กปั๊มที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ประกอบไปด้วยอัตลักษณ์ทางเพศ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ทางถิ่นฐาน และอัตลักษณ์ทางชนชั้น แต่อัตลักษณ์ทางถิ่นฐานนั้นค่อยๆ จางไป แต่สำหรับพระราชชายานั้นยังเข้มข้นอยู่มาก ทั้งนี้งานวิจัยของ ทิพยธิดา เกษะนันท์ (2541) ที่ศึกษาการใช้สื่อคาราโอเกะเพื่อธำรงรักษาอัตลักษณ์ โดยสรุปว่าสื่อดนตรีทำให้เกิดการต่อยอดอัตลักษณ์ถิ่น ซึ่งบทเพลงที่บรรเลงครื้นเครงในพระตำหนักนั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความตระหนักในการต่อยอดอัตลักษณ์ล้านนา

ดังจะเห็นได้ว่า แรงจูงใจ ปัจจัย หรือสาเหตุที่ทำให้เกิดการสื่อสารนั้น ในทุกรูปแบบการสื่อสารมีความเชื่อมโยงกัน วิธีการสื่อสารเพื่อบรรลุเป้าหมายของการสื่อสารแต่ละรูปแบบนั้น พบว่ามีวิธีแตกต่างกันไป ดังตาราง 1 แสดงวิธีการสื่อสาร

รูปแบบการสื่อสาร	วิธีการที่ใช้	สื่อที่ใช้
การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์	<ol style="list-style-type: none"> 1. การสร้างสัญลักษณ์ผ่านพระองค์ 2. การสร้างสัญลักษณ์ผ่านพระญาติและข้าหลวงใน พระตำหนัก 	เครื่องแต่งกาย ผมเกล้ามวย ภาษาพูดล้านนา(ผู้กำเมือง) อักษรเขียนล้านนา อาหาร กินเมียง สือบยาเส้น ดนตรีและนาฏศิลป์ล้านนา
การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง	<ol style="list-style-type: none"> 1. ชันติ 2. การประทานของขวัญ 3. การแสดงตนในสิ่งที่คล้ายกัน 4. ไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง 	<ol style="list-style-type: none"> 1. สิ่งของประทานตามวาระต่างๆ 2. การเชิญมาเลี้ยงอาหารที่ตำหนัก 3. การจัด แสด ดนตรีและนาฏศิลป์ประทานตามวาระต่างๆ 4. การนิยมกล้วยไม้ ละคร เป็นต้น
การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม	<ol style="list-style-type: none"> 1. ขอคำแนะนำจากพระมหากษัตริย์ เจ้านายราชวงศ์จักรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 2. หากครุมาฝึกหัด 3. เรียนจากตำหนักอื่นๆ 	การถ่ายภาพ ดนตรีและนาฏศิลป์ การบ้านการเรือน อาหารไทย ภาษาไทยกลาง จารัตประเพณี แพ้ชั้น การส่งพระญาติและข้าหลวงไปเรียนและรับใช้เจ้านายต่างพระตำหนัก และพระญาติที่ประทับในตำหนักที่เป็นภรรยาของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือเจ้านายราชวงศ์จักรี

ตารางที่ 1 แสดงวิธีการสื่อสาร

การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง ทรงใช้วิธีชันติ ตามหลักพระพุทธศาสนา และตามแบบของกุลสตรี อย่างที่ปรากฏในสุภาสิตสอนหญิง ทรงมีมานะสูงสุดมิให้ผู้อื่นนอกตำหนักล่วงรู้ แต่กระนั้น พระราชชายาก็ทรงสานสัมพันธ์ไมตรีกับผู้คนในวังหลวงให้เป็นที่ประจักษ์ อาทิ

การมอบ/ถวาย สิ่งของตามวาระที่เหมาะสม เช่น ขึ้นบ้านใหม่ วันเกิด ด้วยของขวัญที่สูงราคาตาม ที่พระบิดา หรือ พระเชษฐาผู้ครองนครฯ ส่งขึ้นมาถวาย ประเด็นนี้ตรงกับวิธีการสร้างความชอบพอ ของ Donn Byrne(1971, อ้างถึงใน Dominic A. Infante and etc., 1997) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ ความชอบพอกันระหว่างบุคคล ในทฤษฎี Reinforcement Theory ว่า คนเราจะชอบพอกัน เมื่อ ใครคนนั้นให้รางวัลแก่เรา (we like and are attracted to those who reward us)

ทั้งนี้ในเรื่องการมอบตลับงาช้างเป็นของกำนันนั้น ทางสัตยัญญาวิทยา อาจมองได้ว่า เพื่อเป็นการสร้างความตระหนักรู้ถึงพระอำนาจ ความมั่งคั่งของพระราชชายาฯ ที่ยึดครอง ทรัพยากรที่หายาก และมีค่า แต่สามารถหาได้ง่ายในบ้านเกิดพระองค์ ทั้งยังสามารถแจกจ่ายไป ได้ทั่วอีกด้วย ทั้งนี้ผู้ที่ครอบครองตลับงาช้างที่สวยงามก็จะเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอยู่หัว นอกจากจะกำนันบุคคลด้วยของมีค่าแล้ว ยังเป็นการแบ่งปันความรักจากพระพุทธรูปเจ้าหลวงอีกด้วย

นอกจากนั้นแล้วพระราชชายาฯ ยังทรงได้รับความชอบพอกจากการที่แสดงตนใน ความคล้ายกันหลายรูปแบบ เช่น ขึ้นชอบกล้วยไม้ ความนิยมในละคร เป็นต้น นอกจากการให้ รางวัลแล้ว Byrne ยังมีงานวิจัยที่แสดงว่า ความคล้ายคลึงกัน (Similar) ทำให้คนเราชอบพอกัน ซึ่งหากเรามีความเชื่อว่าอีกฝ่ายมีความเหมือน หรือคล้ายกับเราแล้ว เราก็จะชอบอีกฝ่าย (If we believe people are similar to us, we are more attracted to them) ดังนั้นแล้ววิธีการที่พระราช ชายาเลือกใช้จึงเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการสร้างปฏิสัมพันธ์ ทั้งนี้ปรากฏว่า แม้พระราชชายาฯ จะทรงมีขันติ แต่ความก็ล่วงรู้ไปถึงพระมหากษัตริย์ อันเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยปัญหาความ ขัดแย้ง ซึ่งส่งผลให้ความขัดแย้งนั้นทุเลาลงมาก

ซึ่งการไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งโดยคนกลางนั้น ถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์ (อ้างถึงใน อรุ ณีวรรณ นาครี, 2544) ได้แนะนำวิธีการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง ผ่าน 2 วิธีการ คือ และหนึ่ง ในนั้นคือ การไกล่เกลี่ย ตกลงโดยผ่านสื่อกลาง วิธีนี้เป็นวิธีที่ต้องอาศัยทักษะความสามารถของสื่อ กลางที่ทั้งสองฝ่ายให้ความไว้วางใจในการเจรจาไกล่เกลี่ย ตัวกลางจะต้องมีความสามารถในการควบคุม สถานการณ์การสื่อสารไม่ให้มีการโต้แย้งกันด้วยอารมณ์ ขณะเดียวกันก็ต้องพยายาม ประนีประนอมคู่ขัดแย้งให้หันเหไปตามแนวทางที่ต้องการ โดยไม่ให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจว่าเข้าข้าง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่สถานการณ์นี้ พระราชชายาฯ มิได้เผชิญหน้าร่วมกับอีกฝ่ายทำให้เกิดการสื่อสาร ทางเดียว แต่เนื่องจากคนกลาง เป็นบุคคลที่มีอำนาจสูงสุด ทำให้การสื่อสารสัมฤทธิ์ผล

การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม วิธีการสื่อสารของพระราชชายาฯ เป็นไปด้วยหลากหลายวิธี อันได้แก่ ขอคำแนะนำจากพระมหากษัตริย์ เจ้านายราชวงศ์จักรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หากครุมาฝึกหัด และเรียนจากตำหนักอื่นๆ ซึ่งวิธีการเหล่านี้นอกจากจะเอื้อต่อการเรียนรู้วัฒนธรรมแล้ว ยังเป็นการผูกมิตรไมตรีอีกด้วย วัฒนธรรมที่พระราชชายาทรงเรียนรู้ ประกอบไปด้วย วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Material Culture) อาทิ อาหารไทย การถ่ายภาพ และดนตรี เป็นต้น และวัฒนธรรมที่ไม่เป็นวัตถุ (Non-Material Culture) อาทิ และนาฏศิลป์ การบ้านการเมือง แฟชั่นภาษาไทยกลาง และจารีตประเพณี เป็นต้น รวมถึงการส่งพระญาติและข้าหลวงไปเรียนและรับใช้เจ้านายต่างพระตำหนัก เป็นต้น

การเรียนรู้ของพระราชชายาฯ นั้นดังเช่น การเรียนรู้ดนตรีไทย กว่าที่พระราชชายาฯ จะค้นพบว่าพระองค์เองนั้นชื่นชมการบรรเลงจะเข้ ก็ต้องผ่านกระบวนการทดสอบเครื่องดนตรีต่างๆ เมื่อมองผ่านทฤษฎี KAP แล้วการศึกษาให้ได้ความรู้ (Knowledge) ผ่านครูสอนดนตรีเรียนรู้เครื่องดนตรีหลากชนิด เปลี่ยนทัศนคติ (Attitude) ที่ว่า จะเข้มิใช่เป็นเครื่องดนตรีของชายเพียงเท่านั้น และพระองค์ทรงชื่นชอบมาก ทำยที่สุดแล้วจึงนำเอาความรู้นั้นมาปฏิบัติ (Practice) จนสามารถดีดจะเข้ได้ไพเราะ และสามารถตั้งเครื่องสายได้ด้วยพระองค์เอง

ผลของการสื่อสารทั้ง 3 รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์ การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งและการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม แสดงให้เห็นถึงความสัมฤทธิ์ผลทางการสื่อสาร แต่ผลอีกด้านหนึ่งของการสื่อสารก่อให้เกิดอุปสรรค อันนำมาซึ่งการสื่อสารอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยได้ แสดงผลของการสื่อสารในรูปแบบของตาราง

ซึ่งจากตารางได้แสดงให้เห็นผลของการสื่อสารทั้งสองด้าน การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์นั้น การตีความสาร (Interpret) ผ่านสัญลักษณ์ (Symbol) มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อผลของการสื่อสาร เพราะเมื่อมีผู้ตีความได้ตรงกับพระราชชายาฯ ซึ่งเป็นผู้ส่งสารแล้ว เป้าหมายทางการสื่อสารของพระราชชายาฯ ก็จะประสบความสำเร็จ แต่กระนั้นเองก็พบว่าการสื่อสารที่ก่อให้เกิดความล้มเหลวทางการสื่อสารกับบุคคลบางกลุ่มนั้น เกิดจากปัจจัยส่วนบุคคลที่มีความแตกต่างทางประสบการณ์ในอดีต ทัศนคติ และความรู้ เป็นต้น

ผลของการสื่อสาร	ผลด้านบวก	ผลด้านลบ
การสื่อสารเพื่อคงอัตลักษณ์	<ol style="list-style-type: none"> 1. ผู้คนในวังหลวงรับรู้ถึงวัฒนธรรมล้านนา 2. ยกย่องฐานะของพระองค์และล้านนาให้เป็นที่ประจักษ์ 3. สร้างการยอมรับ 	เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งจากผู้ที่ไม่เข้าใจถึงสัญลักษณ์พระราชชายาทรงส่งผ่านอัตลักษณ์
การสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง	เป็นที่เคารพรักของเจ้านายราชวงศ์จักรี ข้าราชการและเจ้าจอมหม่อมห้ามเป็นส่วนใหญ่	<ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นเหตุให้เกิดการสื่อสารเพื่อ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ในขณะที่ต้องทรงยึดมั่นในการคงอัตลักษณ์ล้านนาไว้พร้อมๆกัน 2. ต้องอาศัยเงินจำนวนมาก
การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม	<ol style="list-style-type: none"> 1. สร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ให้แก่วังหลวง กรุงรัตนโกสินทร์ 2. สร้างการยอมรับ 3. ส่งผลต่อการพัฒนาการด้านต่างๆของล้านนา 4. เป็นแบบแผนในการถ่ายทอดจารีตประเพณีให้แก่เจ้านายฝ่ายเหนือเมื่ออยู่ในพิธีการต้อนรับเจ้านายราชวงศ์จักรี 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ก่อให้เกิดความอิจฉาริษยาอันเป็นบ่อเกิดแห่งความขัดแย้ง 2. การผสมผสานระหว่างล้านนากับรัตนโกสินทร์ทำให้ลดความเข้มข้นของการคงอัตลักษณ์ 3. แต่การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมก็ส่งผลให้การสร้างความโดดเด่นของ อัตลักษณ์สูงขึ้นเช่นกัน

ตารางที่ 2 แสดงผลของการสื่อสาร

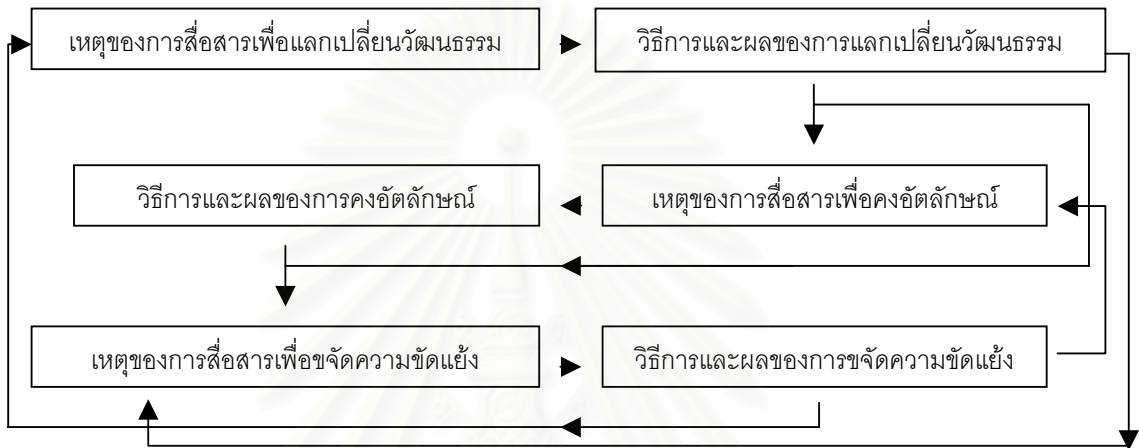
ผลของการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง ความพยายามในการสื่อสารนั้น แม้จะได้รับผลด้านการได้รับความรักความเมตตาจากคนหมู่มาก และเป็นความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องยาวนาน แต่ความขัดแย้งกับคนบางกลุ่มก็ยังคงดำรงอยู่ แม้ว่าการกลั่นแกล้งจะไม่ปรากฏขึ้นแล้วก็ตาม

นอกจากนั้นยังส่งผลให้เกิดความพยายามในการคงอัตลักษณ์ของพระราชชายา เพื่อตอกย้ำสัญลักษณ์(Repeat) ที่มีในสัญลักษณ์(Symbol) ที่ถ่ายทอดออกไป ประกอบกับต้องแสวงหาความรู้เชิงวัฒนธรรมของวังหลวงไว้เพื่อพัฒนาความคล้ายคลึง และความชอบพอระหว่างบุคคลอีกด้วย (Reinforcement Theory)

ในส่วนของ การสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ผลของการสื่อสารนั้น ก่อให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ โดยการพัฒนาจากนวัตกรรมเดิมๆที่มีในวังหลวง ก่อให้เกิดความชื่นชมและการยอมรับ แต่นวัตกรรมใหม่ๆที่พระราชชายาทรงคิดค้นนั้น ก็เป็นบ่อเกิดแห่งความอิจฉาริษยา และนำมาซึ่งความขัดแย้ง การประยุกต์วัฒนธรรมทั้ง 2 เข้าด้วยกัน คือ วัฒนธรรมล้านนา และวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ ก็ส่งผลให้รูปแบบในการคงอัตลักษณ์ต้องปรับเปลี่ยนไป เช่น การแต่งกายแบบวังหลวงเต็มตัวบ้าง ครึ่งท่อนบนแบบวังหลวง ครึ่งล่างเป็นนุ่งขึ้นแบบล้านนา เป็นต้น แต่ตรงนี้ก็ก่อให้เกิดสัญลักษณ์ที่ชัดเจนว่า พระองค์ยอมลดความเป็นล้านนาลงกึ่งหนึ่งเพื่อให้ผู้คนทราบถึงเจตนารมณ์ในการรับเอาวัฒนธรรมหลวง และทำให้คนในวังหลวงเห็นว่า หากมันอยากจะทำเปลี่ยนเป็นสตรีชาววังนั้น ก็สามารถทำได้ และทำได้ดีไม่ต่างจากคนในวังหลวงด้วย เช่นการแต่งกายเต็มยศในการบรรเลงวงดนตรีไทย เป็นต้น

ผลของการสื่อสารที่สำคัญที่สุดในการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของพระราชชายา นั่นคือ เป็นความรู้ที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาล้านนาภายหลังจากที่พระราชชายาเสด็จกลับไปประทับ ณ เชียงใหม่ ในการปรับประยุกต์และผสมผสานนวัตกรรมที่ได้จากวังหลวงให้เข้ากับวัฒนธรรมล้านนา รวมถึงเป็นแบบแผนชนบประเพณีการต้อนรับเจ้านายจากกรุงเทพ โดยความรู้ที่ถ่ายทอดจากพระราชชายานั้น บางส่วนได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของจूरรัตน์ ต่ายน้อยและคณะ (2543) ที่สรุปว่า รูปแบบการฟ้อนรำ หรือนาฏศิลป์ของล้านนานั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่พระราชชายาทรงประทับและเรียนรู้จากวังหลวง เมื่อกลับมาเชียงใหม่แล้วพระองค์จึงได้นำศิลปะด้านนาฏศิลป์มาประยุกต์เข้ากับของล้านนาเดิมที่ไม่มีระเบียบแบบแผน จนกลายเป็นการฟ้อนรำที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้

ดังที่กล่าวในข้างต้นว่า สถานการณ์อันประกอบไปด้วยปัจจัยหลายๆประการอันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดการสื่อสาร วิธีการสื่อสาร และผลของการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ นั้น ต่างมีความเชื่อมโยง และผลักดันให้เกิดการสื่อสารรูปแบบอื่นๆ (ดังแสดงในแผนภูมิภาพ)

แผนภูมิ 2 แสดงความเชื่อมโยงของเหตุและผลในการสื่อสาร

สถานการณ์อันประกอบไปด้วยปัจจัยหลายๆประการอันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดการสื่อสาร วิธีการสื่อสาร และผลของการสื่อสารรูปแบบต่าง ๆ นั้น ต่างมีความเชื่อมโยง และผลักดันให้เกิดการสื่อสารรูปแบบอื่นๆ ซึ่งการสื่อสารทั้ง 3 นี้ มิได้เกิดและจบสิ้นลงในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่มีความเชื่อมโยงต่อเนื่อง เป็นพลวัต การกระทำสิ่งหนึ่งส่งผลให้เกิดทั้งผลดีและผลเสีย และการกระทำหนึ่งๆ ยังส่งผลให้เกิดการสื่อสารหนึ่งๆ ด้วยเช่นกัน

ความเชื่อมโยงของเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น ดังนี้ วิธีการที่ใช้ในการคงอัตลักษณ์ อาทิ การแต่งกายแบบล้านนา ผลของการสื่อสารทำให้เป็นการตอกย้ำ หรือทำให้ผู้มีทัศนคติเชิงลบกับสาวเหนือ ยิ่งมองพระองค์ในแง่ลบ ดังที่ถูกล่ามว่า “เป็นลาวบ้านนอก” นั่นเอง แต่การถูกล่ามว่า เป็นลาว ก็ส่งผลให้วิธีหนึ่งในการขจัดความขัดแย้ง คือการตอกย้ำอัตลักษณ์เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง รวมทั้งต้องเรียนรู้วัฒนธรรมเพื่อไม่ให้ใครดูถูกได้ ทั้งนี้ผลของการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทำให้ความชัดเจนของการคงอัตลักษณ์ลดน้อยลง ทำให้ต้องพยายามคงอัตลักษณ์มากขึ้น

นอกจากนั้นแล้วผลของการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมด้วยการเกิดนวัตกรรมใหม่ๆ นั้น ก่อเป็นบ่อเกิดหนึ่งแห่งความอัจฉริยภาพ อันทำให้เกิดเหตุแห่งความขัดแย้งนั่นเอง

ดังนี้แล้ว ระหว่างที่พระราชชายาประทับอยู่ในวังหลวง จึงปรากฏการสื่อสารทั้ง 3 รูปแบบอยู่เสมอ โดยมุ่งให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ การได้รับการยอมรับและให้เกียรติ ในฐานะพระธิดาของพระเจ้าประเทศราชแห่งล้านนา และฐานะพระราชชายาพระองค์เดียว ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งถ้อยคำจารึกผ่านโทรเลข พระราชหัตถเลขา จากทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้านายราชวงศ์จักรี ข้าราชการและเจ้าจอม หม่อมห้ามต่างๆ งานเขียนจากนักวิชาการทั่วสารทิศ พิพิธภัณฑสถานดาราศาสตร์โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันดารารัศมี และตำแหน่งพระราชชายา ในสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้นเป็นบทสรุปถึงความสำเร็จในการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้อย่างยอดเยี่ยมที่สุด

ด้วยพระกรุณาธิคุณของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี จากวีรกรรมสื่อสารทั้ง 3 รูปแบบ ก่อให้เกิดผลอันทรงคุณค่า เล่าขาน สืบทอดกันมาชั่วลูกชั่วหลาน รวมถึงวีรกรรมสื่อสารอื่นๆ รวมถึงพระราชกรณียกิจเมื่อครั้งเสด็จกลับเชียงใหม่เป็นการถาวรแล้ว ผู้วิจัยขอขอบพระบาท และขอเทิดทูนพระเกียรติพระองค์ไว้สูงสุด ขอพระองค์ประทับอยู่ในดวงจิตเป็นมิ่งขวัญของชาวล้านนา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการสืบหาบุคคลร่วมสมัยที่อาจหลงเหลืออยู่บ้าง เพื่อเป็นข้อมูลที่สร้างความน่าเชื่อถือให้แก่งานวิจัยมากขึ้น หากเป็นงานวิจัยที่มีช่วงเวลาไม่ห่างจากปัจจุบันมากนัก
2. ควรสืบค้นเอกสารของผู้คนอื่นๆ ในวังหลวงที่กล่าวถึงพระราชชายา เป็นการนำเสนอข้อมูลสองด้าน คือ เสนอทั้งด้านของพระราชชายา และทางด้านของบุคคลอื่นๆ ที่อยู่ในวังหลวง เพื่อลดความเอนเอียงของข้อมูล
3. ผู้ที่ต้องการศึกษาต่อยอดการวิจัยควรศึกษาเพิ่มถึงประเด็นสำคัญอื่นๆ ที่น่าสนใจ อาทิ พระราชกรณียกิจของพระราชชายาหลังจากเสด็จกลับยังเชียงใหม่ การสร้างการยอมรับจากประชาชนทั้งล้านนาและบุคคลอื่นๆ โดยการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นต้น
4. ควรมีการศึกษาค้นคว้าเอกสารในวังหลวงของเจ้านายตำแหน่งอื่นๆ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยเพื่อเป็นข้อมูลเปรียบเทียบ เป็นความรู้สึบทอดแก่อนุชนรุ่นหลัง และเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาทางวาทวิทยาในอนาคต
5. ควรบรรจุประวัติคนสำคัญของล้านนา โดยเฉพาะประวัติของพระราชชายา ลงในตำราของเยาวชนเพื่อเป็นการสร้างฐานความรู้ความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ล้านนา และประวัติศาสตร์ไทยให้มากยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ, การวิเคราะห์สื่อ : แนวคิดและเทคนิค. กรุงเทพมหานคร : อินฟินิตี้เพรส, 2541.

กาญจนา แก้วเทพ, ทฤษฎีสื่อสารมวลชน. กรุงเทพมหานคร : อินฟินิตี้เพรส, 2545.

กมล มโนชญากร,รองอำมาตย์ตรี. จดหมายเหตุเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพเมื่อปีชกาล พ.ศ. 2469, ไม่ระบุสถานที่และปีที่พิมพ์.

กรองแก้ว วัฒนะมงคลรักษ์, การสื่อสารกับอัตลักษณ์ถนนข้าวสาร. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต. ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2545.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. สี่แผ่นดินเล่ม 1. พระนคร : แพร์พิตยา, 2506.

คณะกรรมการผู้ดำเนินงานอนุสรณ์. งานอนุสรณ์ ถวายแด่ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ในรัชกาล
ที่ 5. ไม่ระบุสถานที่พิมพ์, 2516.

จิตรจำนงค์ สุภาพ, การพูดระบบการพูด. กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, 2535.

จุมพล รอดคำดี, สื่อสารมวลชนเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2532.

จวีรัตน์ ต่ายน้อย, นาฏศิลป์ล้านนาในพระราชชายาเจ้าดารารัศมี. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต. ภาควิชานาฏศิลป์ศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์, 2543.

จัสมิน สุวรรณชีพ, การศึกษาพฤติกรรมการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้งของคู่สมรส. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต. ภาควิชาวาทยวิทยาและสื่อสารการแสดง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

เจ้าแก้ววรรรัฐ ณ เชียงใหม่, พระประวัติ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี : อนุสรณ์งานถวายพระเพลิง.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2477.

เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง, หนังสือที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ. ไม่ระบุสถานที่พิมพ์, 2533.

เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, เจ้าหลวงเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539.

เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ และคณะ, ขัตติยานีศรีล้านนา. เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์, 2547.

เจ้าแสงดาว ณ เชียงใหม่, พระประวัติพระราชชายา เจ้าดารารัศมี. หนังสือที่ระลึกพิธีพระราชทาน
เพลิงศพ. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์กลางเวียง, 2517.

จุลลดา ภักดีภูมินทร์, เลาะวัง.สกุลไทย,ปีที่ 5 ฉบับที่ 1826, 2532.

ฉัตรเฉลิม, นางอันเป็นที่รัก ในพระพุทเจ้าหลวง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ลายกนก, 2539.

ทิพยธิดา เกษะนันท์, การใช้คาราโอเกะในการก่อรูปและอำรงรักษาอัตลักษณ์. วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต, 2541.

ธเนศวร์ เจริญเมือง, มาจากล้านนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2536.

ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, เชียงใหม่หัวใจล้านนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภัคธรยศ, 2544.

นงเยาว์ กาญจนจारी, ดารารัศมี พระราชประวัติพระราชชายาเจ้าดารารัศมี. กรุงเทพมหานคร :
ตรีดีการพิมพ์, 2533.

นงเยาว์ กาญจนจारी, ดารารัศมี. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2539.

นันทา วีรวิทยานุกูล, “สตรีกับอัตลักษณ์” สตรีศึกษา 2 ผู้หญิงกับประเด็นต่างๆ. กรุงเทพมหานคร :
อรุณการพิมพ์, 2544.

ปีแอร์ ไอร์ต, ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทเจ้าหลวง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร,
2546.

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, เพชรล้านนา1. กรุงเทพมหานคร : นอร์ทเทิร์น พรินติ้ง, 2507.

พระโทรเลขพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 28
กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 127.

พระโทรเลขเจ้าดารารัศมีทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 9 เมษายน
รัตนโกสินทรศก 128.

พระโทรเลขพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 5
พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 128.

พระราชโทรเลขพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 127. (เมืองกำแพง)

พระราชโทรเลขพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ลงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 127. (เมืองตาก)

- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ลงวันที่ 11 สิงหาคม รัตนโกสินทรศก 128.
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยายมราช
ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 128
- พระหัตถเลขาพระราชชายาเจ้าดารารัศมีทูลขพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่ 3 ธันวาคม พระพุทธศักราช 2457.
- พระหัตถเลขาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทูลขพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ลงวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2476.
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้าน้องนางเธอ พระ
องค์เจ้าภาณุประดิษฯ ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระเจ้าน้องนางเธอ พระ
องค์เจ้าภาณุประดิษฯ ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 128
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยารวรพงษ์พิพัฒน์
จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 127
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยารวรพงษ์พิพัฒน์
จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 23 เมษายน ร.ศ. 128
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยารวรพงษ์พิพัฒน์
จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ. 128
- พระราชหัตถเลขาสั่งการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยารวรพงษ์พิพัฒน์
จางวางมหาดเล็ก ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 128
- พูนพิศ อมาตยกุล, นายแพทย์. “ดนตรีไทยภาคกลางในล้านนาไทย” เอื้องเงิน (ที่ระลึกในงาน
บรรพจุฬาลงกูร ณ เชียงใหม่). กรุงเทพมหานคร : บริษัทรักษ์ศิลป์ จำกัด, 2530.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง, ประชุมพระนิพนธ์เล่ม 1, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บำรุง
บัณฑิต, 2529.
- ไมเคิล มอร์แมน, ชาวไทยเชื้อในภาคเหนือของไทย. งานวิจัย. 2518.
- เมตตา วิวัฒน์านุกูล, การสื่อสารต่างวัฒนธรรม. เอกสารประกอบการบรรยาย. คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

รมณีย์ฉัตร แก้วกิริยา และคณะ, ดารารัศมี สายใยรักสองแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ลาวัลย์ โชตตามระ, รักแรกของรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ดำรงการพิมพ์, 2521.

วิลาสินี พิพิธกุล และคณะ, การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน. งานวิจัย โครงการการสื่อสารกับ
การสร้างชุมชนเข้มแข็ง มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2546.

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, ลูกแก้ว เมียขวัญ. กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์มติชน, 2540.

สกลกานต์ อินทร์ไทร, การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กป้าในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต. ภาควิชาการสื่อสารมวลชน บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2539.

ส.พลายน้อย, พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รวมสาสน์, 2506.

สุรพงษ์ ไสธนะเสถียร, การสื่อสารกับสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2532.

สร้อยดี อ่องกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก, 2529.

สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, จดหมายเหตุนครเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
เลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542.

หนานอินแปง, พระราชชายา เจ้าดารารัศมี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไพลิน. 2546.

อมรตฤณารักษ์, วังหลวง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา ลาดพร้าว, 2526.

อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท, การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์. เอกสารประกอบการบรรยาย. คณะนิเทศ
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท, การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

อรุณ เวชสุวรรณ, พระราชชายาเจ้าดารารัศมี กับการรวมหัวเมืองภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร :
อรุณวิทยา, 2543.

อรุณีวรรณ นาคี, การสื่อสารในการจัดการประชาคมทับเที่ยง. วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศาสตรบัณฑิต. ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2539.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Dominic A. Infante, Andrew S. Rancer and Deanna F. Womack, Building Communication Theory. Waveland Press, 1997.

Kanthryn Woodward, Concepts of Identity and Difference” in Identity and Difference. SAGE Publication, 1997.

Moghadam, V.M. Identity Politics and Woman. San Francisco : West View Press, Inc.,1994.

Nick Lacey, Image and Representation : Key Concept in Media Studies. London : Macmilan Press, 1998.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

คำไหว้พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ดารารัศมีติ ยา เทวี	ปญจมราชาธิกา
ลานนาเทศพุการา	ตสุสา คุณ์ นมาม ตั
อิมายสุสาว ปุชาย	พหุลภา พหุธนา
อโรคา สุชิตา โหม	โสตุถึ สทา ภวนตุ โน

คำแปล

มวลงหมู้ข้าเจ้าทั้งหลายขอน้อมไหว้สา พระคุณของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงมีอุปการคุณต่อแผ่นดินล้านนา
มวลงข้าเจ้าทั้งหลาย ขอแสดงความเคารพบูชาพระคุณของพระองค์ท่าน ขอให้มวลงข้าเจ้าทั้งหลาย
ประสบแต่ความสุขความเจริญ อยู่ดีมีโชคสมบุญด้วยลาภและทรัพย์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ
นานา ขอให้ความสวัสดิ์จึงเกิดแก่มวลงข้าเจ้าทั้งหลายทุกเมื่อเทอญ

หมายเหตุ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บำเพ็ญ ะวิน อาจารย์วิไลกษณ์ ศรีป่าซาง ประพันธ์ (นงเยาว์ กาญจนจारी, 2532)

ภาคผนวก ข

(สำเนาพระราชหัตถเลขาสั่งการบางเรื่อง)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

นภาพร

เรื่องนางดารานัน เจ้าของไม่อยู่ ขออายุติไว้ให้จัดการรักษาอย่าให้กลายเป็น
ที่สำหรับสกปรก อนึ่ง ต้นไม้ย่อมเป็นที่หวงแหนแลแย่งทั้งกัน ขอให้รักษา อย่าให้ผู้ใดซุกซนตัดเด็ด
จะได้ทำงานแก้ไขซ่อมดัดแปลง จะต้องให้คนเข้ามาทำ นอกจากนั้นอย่าให้ใครเข้าไปล่วงเกิน
ในที่นั้น การรอน้ำต้นไม้ ได้มอบให้พระยาเวียงไฉย”

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

ดารา

นั่งนี้กว่าปานนี้คงจะไปถึงที่พักแล้ว เพราะบาย ๕ โมงตรง ได้นี้จะส่งของไปทำบุญ แต่รุ่งร้งนักรักก็พาไปลำบากจะสั่งก็เผอิญมีการชุมนุม บัดนี้ได้กรรมสมมติฯ จัดไตรแพร ๙ ไตรสงฆ์ขึ้นมา ขอให้บังสกุลพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ๓ ไตรย พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ๓ ไตรย เจ้าทิพเกษร ๓ ไตรย ขอให้นิมนต์พระราชาคณะ พระครู และครูบาที่เป็นผู้ใหญ่ชกผ้าไตรนี้ อุทิศให้ท่านทั้ง ๓ ผู้ได้มีความรักใคร่คุ้นเคยกันมา

การที่จะไปครั้งนี้เป็นระยะทางไกลให้เปนห่วง ด้วยเป็นเวลาต่อระดูกำลังจะเปลี่ยนใหม่ ถ้าเจ็บไข้ขอให้เร่งรักษาก่อน อย่าทอดทิ้งไว้มากแล้วจึงรักษา กันเสียก่อนดีกว่ารักษาเมื่อเป็นมากแล้ว

ขออำนาจพรซ้ำอีกให้เปนสุขสบายอย่าเจ็บไข้ ขอฝากความคิดถึงและความอาลัยที่กำลังผูกอยู่ในใจเวลานี้มาด้วย ถ้าจะมีความปรารถนาอันใด ฤาไปดีประการใด ขอให้บอกข่าวมาให้ทราบตามที่จะบอกได้ด้วย

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

ดารา

ด้วยความคิดถึงมีช่องที่ยังจะถึงกันได้ง่าย จึงหาเหตุว่าทำอะไรดี นี้ก็ได้ว่าหีบหนัง
จรเข้ซื้อมาเมื่อคราวไปยุโรปคราวนี้ ซึ่งลืมเสียแล้วนั้นมีอยู่ เรียกมาดูเห็นว่างามดี น่าจะใช้ใส่ผ้า
ตั้งไปในเรือปิกนิกได้ แต่เหม็นหึ่งๆอยู่หน่อยจะแก้ไขได้ฤาไม่ก็ตาม เปนของเขานับถือกันว่าดี
มีราคางามมากจึงได้เอาตามขึ้นมาให้

คำวันนี้ได้เอาแผนที่มากะที่จะทำเรือน เห็นว่าจะขยายได้มาก ยกนางวาด
นางเหม มาอยู่เสียที่เรือนทำใหม่ในเกาะ เอาสามบ้านนั้นรวมเป็นบ้านเดียว เรือนจะทำให้ใหญ่
กินที่สวนเดิมแลสวนนางวาดหมด สวนนางเหมจะรอไว้ทำเปนสวนผสมกับที่เดิมจะได้สวนที่ใหญ่
ขึ้นมาก เห็นจะเปนอันสบายพอเพียงได้ ตัวอย่างจะให้ฝรั่งคิด แต่พระยารวงษ์รับแข็งแรงมาก
กว่าจะทำให้แล้วทันแน่.

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

พระยาอนชิตชาฎไชย

นางดาราคะลาขึ้นไปเชียงใหม่ชั่วคราว เห็นว่าควรจะมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ขึ้นไป
ด้วย เจ้าเป็นผู้ที่เคยไว้วางใจมาทั้งเป็นผู้รู้เบาะแสรงานในเมืองเชียงใหม่อยู่ ขอให้เป็นผู้ใหญ่
ขึ้นไปสักคราวหนึ่ง ให้มีอำนาจบังคับบัญชาผู้ขึ้นไปทุกกรม การที่นางคาราขึ้นไปนี้ ในตำแหน่ง
บรรดาศักดิ์พระอรรคชายาไม่ใช่ไปอย่างป็นน้องเจ้าเชียงใหม่อย่างเดียว เพราะฉะนั้นให้รักษา
หน้าที่แลบรรดาศักดิ์ ตามสมควรแก่ตำแหน่ง แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องเกี่ยวกันจนขั้นให้เกินไปจน
ปรากฏว่าเป็นที่รังเกียจขัดขวางอย่างหนึ่งอย่างใดในอันใช้เหตุการณ์ที่จะสั่งให้ตลอดไปว่าอย่างไรนั้น
ยอมสั่งไม่ได้เอง เจ้าต้องใช้สติปัญญาความคิดผ่อนผันให้พอดีพองามแลเป็นที่พอใจทั้งผู้ที่
ขึ้นไปแลเจ้าของบ้านด้วย

(พระนามาภิไธย) สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

ได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๓ ฉะบับหนึ่ง วันนี้กรมตำรวจ นำมาส่งอีกฉะบับหนึ่ง กับแกงปลาเทโพด้วย ได้ทราบตามหนังสือ และทราบจากกรมตำรวจ โดยตลอด มีความสงสารเจ้า เป็นอันมาก ตั้งแต่ไปแล้วยังไม่เคยลืมนึกถึงสักเวลาหนึ่งเลย

เรือปิกนิคมันเห็นจะโตและอาละวาดจึงไม่มีใครขึ้นไปถึง เรือสุวรรณจิกเคยไป กำแพงเพชรคราวหนึ่งแล้ว ร้อนเต็มที่ไม่สบายกลางวันเก่งเหมือนอั้งโล่ด้านหนึ่ง จนต้องลงเรือเล็ก ไปเสียจนเย็นถึงขึ้นนอนเรือลำนั้นได้ กรมตำรวจฯ ว่าเจ้าอินทฯ จะเปลี่ยนเรือของแกให้ แกจะไปเรือ ปิกนิคเห็นจะดี

ทราบว่าคุณน้ำโพโทรมลงกว่าเมื่อไปเห็นปิกลายนี้ ได้หักแล้วว่าโทรม แต่ยังมี คนแก้อยู่ บัดนี้ กรมตำรวจฯ รับว่าถูกเสียแล้วเพราะรถไฟมันฆ่าเสียเท่านั้น

เรื่องเรือนที่บอกไม่ได้ไปดูเอง หลับตาเชื่อแผนที่พระยารวงษ์ฯ แก่ผิดทั้งนั้น รุ่งขึ้นไปดูเองจึงต้องแก้ไขใหม่ เรือนที่จะรวมนั้น คือ สนวนนางวาดข้างหนึ่ง จะไปทำครัวและอะไรๆ ให้ที่แกงพร้อม พิสมัยสวนหนึ่งจะให้ย้ายไปอยู่เรือนนางเหม ฤนางจันเพราะสองคนนั้นจะได้ เรือนใหม่ที่ตำหนักกรมหลวงวรเชษฐฯ และเรือนอรทัย เรือนนั้นกำลังลงมือเขียนอย่างคะเนจะเป็น ๙ ห้อง แต่จะมีมุขฤาเฉลียงโถงอะไรให้สบายกว่าเก่า เขารับว่าจะทำให้ทัน แต่อย่างไรจวนจะกลับ ก็คงต้องเร่ง ได้เห็นต้นลำดวนของรักแล้วงามดีไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะไม่ถูกเรือน ดินต่ำมาก จริงๆ จะต้องถม นึกเห็นว่าถ้าเขียนหนังสือถึงพระยาสุรสีห์ฯ จึงส่ง

กับเห็นว่าตำราเจ้านายไปเมืองอื่นเขาเคยขอตราให้คนที่ได้รับอุปการ แต่ในเมื่อ เราไม่เคยมี แต่ครั้งนี้เจ้าเป็นเมียผิดจากคนอื่นจะถึงให้บัตรตรามั่นกินไป จึงได้จัดของเป็นส่วน สำหรับพระราชทานมอบขึ้นมา ไม่ใช่จะให้แจกใครๆ ที่มารับรองทั่วไป จะเป็นการพินเผื่อไปไม่แก่ ไว้ให้ใครที่ได้ทำความดีไว้เป็นพิเศษกว่าปกติเลือกของให้ตามควรแก่ฐานะานุรูป โดยอ้างว่าเป็นของ พระราชทานเพราะมีอักษรพระนามเป็นสำคัญ ถ้าแล้วจึงถวายบัญชีผู้อุปการที่ได้รับของไปนั้น

ชาวเหนือที่ควรจะให้ก็ให้ได้ ไม่ใช่ตั้งใจให้แก่ชาวใต้ จะได้เป็นเกียรติยศแก่ตัวเจ้า ได้สอดบัญชีของ
มาในซองนี้ด้วย

กรมราชพิธีส่งบพละคอนพระลตอนปลายมาให้ดู ยังมีผิดที่บอกไปให้แก้
อยู่บ้าง แต่เห็นว่าเจ้ามาวังเวงไม่มีอะไรทำ จึงเก็บทั้งท่อนต้นและท่อนกลางเติมมาอีก ๒ เล่ม
รวมเป็น ๓ เล่ม จะได้อ่านเล่นพอเพลินๆ

ปีใหม่นี้ วันที่ ๑๓ มีนาคม กรมราชฯ จะเล่นพระลตอนต้นให้ดูคืนหนึ่ง แต่บอก
ว่าจะกินเวลา ๙ ชั่วโมง เล่มสองทุ่ม ตีสิบเอ็ดเลิก ถ้ารับสั่งให้ตัดถึงจะตัดลงมาเลิก ๘ ทุ่ม

วันที่ ๑ เมษายน จะเล่นพงษาวดารตอนพระยาจักรีโรงฆ้องไปตีกัมพูชา มีพระยา
โกษาจิ้นและนักแก้วฟ้าสดจอง เขมรรุ่งม่งามอะไรต่างๆ แก่ว่าจะเล่นให้ตรงกันข้ามกับตอนพระยา
รามเดโช ตอนนั้นร้องให้กันมาแล้ว ตอนนี้ให้หัวเราะยังรุ่งอีก คิดถึงเจ้าลวงหน้าแต่ยังไม่เห็น
เสียแล้ว แต่แกยังจะมีแกงอีก เดียวนี้กำลังลงมือซ้อมโขม จะเล่นตอนล้างพิธิน้ำทิพย์ เป็นพากย์รับ
พิณพาทย์ไม่ใช่ละคร เรื่องนี้เห็นจะรอไว้เล่นต่อเจ้ากลับได้ เพราะแกยังต้องทำไมตรีกับแม่เขียน
ให้สอนนางช้อยเป็นทศกรรฐ์ เพราะแม่เขียนทำทำล้นจีทศกรรฐ์ของทูลกระหม่อมได้ ดีกว่าขุนระบำ
มาก ตีตั้งทำนองเดียวกัน แต่ล้นจีทำทางเป็นผู้ดีกว่า ขุนระบำก็ต่อจากนายลำไยน้องล้นจีนั่นเอง
แต่ยายลำไยแกลเป็นนางไม่ใคร่เอาใจใส่มาก

ทราบว่าจะได้ออกเรือวันที่ ๑๔ จึงขออำนาจอวยพรอีกครั้งหนึ่ง ให้ไปเป็นสุข
สบายดี อย่าเจ็บไข้จนกลับมา จะมีความระลึกถึงเจ้าอยู่เสมอเป็นนิจ

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

ดารา

ด้วยดิฉนกล่าวว่าจะขึ้นไปส่ง เผิดญพอถ่ายฝรั่งให้เอารูปถ้ามองมาชาย จึงนึกว่าไป
ตามทางจะเปล่าเต็มที อ่านหนังสือตาลาย เพื่อจะหยุดดูรูปเล่นเป็นการแก้รำคาญ แต่เสียตาย
เวลาไม่พอที่จะได้จดชื่อตำบลลงเป็นหนังสือไทยนอกจากเมืองจีนแลญีปุ่น เป็นที่ซึ่งเคยไปเที่ยว
แล้วโดยมาก ที่เล่าถึงในหนังสือไกลบ้านก็มีมากตำบล ยังมีสวิสเซอร์แลนด์ เบลเยียม
แลฮอลแลนด์ที่ได้ไป แต่เห็นว่าที่ส่งมาถึง ๗๙๘ มากเต็มที่อยู่แล้วจะไม่มีการไป แต่เท่านี้ก็หนัก
พออยู่แล้ว ไม่แน่ใจว่าจะชอบฤาไม่ เพราะมันหนักเรือกิดที่เต็มที แต่ถ้ามีเรือเป็นขั้วสมุดจะเรียก
แทนก็ได้ ดูกุ และเจ้าชายว่าคงจะชอบจึงได้ส่งขึ้นมา แต่ถ้าพรั่งพรั่งนักส่งให้ดิฉนคืนมาเสียก็ได้
มันยังมีช่องที่จะส่งถึงได้ ก็ส่งไปด้วยความคิดถึงเท่านั้น

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขาสั่งการ)

ลงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

พระยารพวงษ์

เรื่องเรือนนางดารานันท์ให้ร้อนใจ เข้าไปกลัวจะไม่แล้ว เวลานี้นั่งอยู่เปล่าๆ ให้คิดหรือ
เรือนหลังเก่านี้ไปปลูกให้คุณโหมตเสียทีเดียว เมื่อตัวอย่างเรือนใหม่แล้วจะได้ไม่ต้องรอ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระโทรเลข)

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗

กราบบังคมทูล

ได้ออกจากที่พักเมืองกำแพง ตั้งแต่ย่ำรุ่ง ตั้งเข็นเรือออกมากินเวลา ๒ ชั่วโมงเศษ ได้มาถึงหน้าวัดพระธาตุ ๓ โมงครึ่ง จะขึ้นนมัสการพระแล้วจะกราบถวายบังคมลาขึ้นไป การที่ข้าเจ้าขึ้นมาครั้งนี้ ที่พระราชทานให้มีเกียรติยศนั้น เปนพระเดชพระคุณ มีความยินดีที่สุด แต่ความเข้าใจของข้าเจ้าเห็นว่า ควรใช้เปนบางอย่าง เดียวนี้ข้าเจ้ามีความเดือดร้อนด้วยเรื่อง แต่ไม่เปนเวลา เปนต้นว่าเดินเล่นหาดทรายก็ต้องแห่ เหมือนเวลากำลังคลั่งอยู่เดี๋ยวนี้ ได้มาจอดเรืออยู่ที่น่ากระไดวัดเลยที่เดียวจะขึ้นก็ไม่ได้ กระบวนแห่แต่งตัวไม่แล้ว ระยะเวลาที่จะเข้าไปข้างหน้าก็ยิ่งอีกห่าง ต้องเสียเวลาอย่างนี้รำไป ที่กราบบังคมทูลมาเพราะความเดือดร้อนจริงๆ แต่ไม่ใช่ความผิดของเจ้าพนักงานด้วยเขาต้องจัดการตามหน้าที่ แต่แหม่นเกินส่วนจริงๆ จะเข้าตำราเปนผักชีโรยดุ้นพื้น ถ้าจะทรงเห็นสมควรอย่างไร ขอให้โทรเลขถึงพระยาอนุชิต

(ลงนาม) ดารา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโอรสเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

เจ้าดารารัศมี เมืองกำแพง

ได้โอรสเลขขึ้นไปยังพระยาอนุชิตแล้ว ให้แบ่งเป็นสองเวลา ต่อขึ้นเมืองไปตลาด
จึงแห่ เวลาอื่นให้เปนแต่เจ้าพนักงานตามไปเหมือนอย่างข้างในเที่ยวหัวเมืองชั้นใน

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโอรสเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

เจ้าดารารัศมี เมืองตาก

ได้โอรสเลขขึ้นไปยังพระยาอนุชิตแล้ว ให้แบ่งเป็นสองเวลา ต่อขึ้นเมืองไปตลาด
จึงแห่ เวลาอื่นให้เปนแต่เจ้าพนักงานตามไปเหมือนอย่างข้างในเที่ยวหัวเมืองชั้นใน

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

เจ้าดารารัศมี เมืองตาก

โทรเลขวันนี้รับแล้ว รูปนั้นจะส่งขึ้นไปกรมนคร จะได้เล่นละครในการลูกเขียด
ขึ้นเรือนอีก เวลาพรั่งนี้เล่นเรื่องอาหารบราตรี เป็นอย่างไรจะบอกให้ทราบ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

ด้วยนี้ถึงอายุเจ้าเต็มสามรอบ ได้คิดไว้แล้วว่าจะให้เป็นของขวัญ เถิดญประจอบ เวลาไม่อยู่ จะให้ก่อนขึ้นไปทำไมทันจึงได้จัดของส่งขึ้นมา ด้วยหวังจะได้รับที่เซียงใหม่ในไม่ช้ากว่า วันไปถึงเท่าใด ขออำนาจพรให้มีอายุยืนยาวหายเจ็บไข้ กลับลงมาโดยสุขสบายทุกประการ ขอให้ ดูหนังสือที่เขียนไว้ข้างหลังหีบหน่อย เผลอไปจะไม่ได้อ่าน ขอบอกความคิดถึงจะได้ไม่ขาด ตัวไปเที่ยวเองอยู่ข้างหลังไม่หวง แต่ครั้นเวลาเจ้าจากไปรู้สึกเป็นห่วงจริงๆ

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

ได้รับโทรเลขจะต้องการรูปเข้ากรอบแล้วไปติดบ้านเจ้าอุปราชนั้น ได้ส่งมากับหนังสือนี้ รูปนี้เป็นรูปถ่ายใหม่ เข่าว่ากันว่าเหมือน

เรื่องเรือนทำเป็นรูปกงฉากทำนองนี้ ห้องนอนอยู่ตะวันออกไม่ถูกแดดบ่าย รูปร่างพอใช้ได้ ถ้านับชื่อเป็น ๙ ห้อง ถ้านับฝาผนังเป็นห้อง เป็นข้างบน ๕ ห้อง ข้างล่าง ๕ ห้อง ข้างบนคือห้องนอน ห้องนั่ง ห้องเก็บของ ห้องกระได ห้องรับแขก ข้างล่างห้องเหมือนกัน ตามแต่จะจัดอย่างไร มีศาลากลางสวน สพานเดินไปถึงด้วย มีเฉลียงด้านตะวันออกและด้านเหนือตลอด แต่ด้านตะวันตกไม่มีฯแต่มีมุข นี้กว่าคงสบายดีกว่า แต่จะต้องเร่งกันทำลาย ถ้านิ่งเข้าก็จะโอเค

นึกว่าจะต่อปีใหม่จึงจะส่งกลับจะถึงช้า จึงรีบส่งเสียก่อนหนังสือทวนน้ำไม่ทันใจเลย

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

วันนี้ไปดูละครที่ลูกเอี้ยดขึ้นเรือน ฟังกลับมาเดี๋ยวนี้ได้ส่งโปรแกรมมาให้ดูด้วย เรื่องนี้มาจากอาหรับราตรี เรียกว่า “กมราสแมน” ภาษาแขกแปลว่าจันท กรมมราจึงแปลว่า รัชนิทร แก่ให้เปนเจ้ากรุงเพฯ นางเวดีเปนลูกพระเจ้าวิเรนทรเมืองเชียงใหม่ แต่งเปนไทย ช่างหนึ่งเปนลาวช่างหนึ่ง เรื่องราวนั้นพ่อจะให้มีเมียแลมีผัว ทั้งสองช่างไม่ยอมมี ช่างพ่อผู้ชาย โกรธให้เอาเจ้าชายไปขังไว้ มีนางผีเสื้อ (แต่งเปนหญิง) มาเห็นแล้วบินไปพบปีศาจที่เป็นมิชฌาธิฐิ กลัวนางผีเสื้อจะทำร้าย จึงบอกช่างเจ้าหญิงใหม่เปนการถ่ายโทษ ต่างคนต่างอดกันว่างาม จึงให้ไปพานางมาเทียบ ไม่ตกลงว่าใครงามกว่าใคร จึงหาผีอีกคนหนึ่งมาเปนคนกลางตัดสินให้ ตื่นทีละคน เจ้าชายตื่นก่อนนึกว่าพ่อแกล้งเอาผู้หญิงมาทิ้งไว้แล้วจะแอบมอง จึงเปลี่ยนแต่แหวน กับนางแล้วหลับ นางตื่นขึ้นพิศวงเหมือนกันแล้วผีทำให้หลับเสียพากลับไปส่ง เล่นเพียงเจ้าชาย ตื่นขึ้นคลั่ง การเล่นเรื่องแปลกดี แต่แกเพิ่งแต่งบทซ้อมสองวัน ร้องเต็มทนทีเดียว ไม่สนุกเท่าเล่น ที่ดูแล้ว แต่สนุกกว่าละครอื่นๆเปนแน่

เขียนมาด้วยสัญญาไว้ว่าจะเขียน แลยังเป็นเรื่องเชียงใหม่ทำให้คิดถึงมากขึ้น
๘ พุ่มนานแล้วขอจบเท่านี้

สถาบันวิทยบริการ
(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๘ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

(ส่งตามไปให้ถึงผู้รับ)

เจ้าดารารัศมี เมืองตาก

โทรเลขรับแล้ว ลครเด่นเรื่องรัชนิลทรเปนเจ้ากรุงเทพฯ มีนางผีเสื้อกับผู้ชาย
พานางเวรดีลูกพระเจ้ากวิเรณทรเมืองเชียงใหม่มาส่ง แล้วพากลับไปส่งเชียงใหม่ รัชนิลทรคดัง
เรื่องดีจะสนุกแต่เพิ่งซ่อมใหม่ร้องเต็มที ได้ส่งโปรแกรมมาทางหนังสือ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

เริ่มต้นที่จะเขียนหนังสือฉบับนี้ ต้องบอกเสียก่อนว่าทำไมจึงให้ลูกเขียน เพราะเหตุที่ไปช่วยงานพระองค์แม่เขียนตพานบรมวงศ์ นั่งคูณิเกออยู่กลางแจ้งจนทุ่มหนึ่ง รู้สึกว่าเย็นหลังมาก เรียกจะเอาเสื้อสักหลาด อ้ายเสวดหัวรอเสีย เข้าใจว่าจะไปเอามาให้แล้ว ที่ไหนกลายเป็นหัวรอขึ้นตามเรื่องของมัน เหนจนจะกลับแล้วก็ไม่ไว้วายต่อไป ตั้งแต่นั้นมาก็เป็นหวัดตั้งแต่ใสจนคน วันนี้อยู่ยงลองบาเรียน รู้สึกจะจับไข้เสียให้ได้ แต่เหนจะเอาไว้อยู่ ไม่เป็นไร ชั่วแต่เจ็บคอนอนไม่ค่อยจะหลับ หนักหน้าตา

วันนี้ได้รับหนังสือเขียนที่เมืองตากลงวันที่ ๗ เล่าเรื่องออกจะเปนไดอารี่แต่งดีมาก ไม่โจกเจกเปล่าๆ สังกัดได้ขึ้นไปตลอดถึงกำแพงเพชร ถึงตอนแต่กำแพงเพชรขึ้นไปตาก เล่าพอที่จะให้นึกตามแลเห็นได้ ขอให้เล่าต่อขึ้นไปตลอดทาง

พระวิเชียรนั้นเป็นคนคล่องแคล่ว พระศักดาด้วยกำลังเขอะ เพราะเป็น ชาวบ้านนอกนั่นเอง ได้กระซิบสั่งให้เตือนขึ้นไป คงจะแป้นขึ้น ของที่ให้รางวัล เจ้าได้ให้ถูกตามทีประสงค์จะให้ๆนั้นแท้ สบายใจดีมากไม่ต้องสอนยับยับไป

ที่บางกอกเวลานี้ลงมือร้อนเวลากลางวัน แต่กลางคืนยาวเย็น เปนหวัดเปนไ้ไปตามกันทั้งนั้น

ลูกสุริยงเข้ามาตายที่คุณย่า เปนอะไรชอบกลหนักหนาเหนจะเนืองมาก จากผีดาษ ที่หัวขมอทลู่อยู่แห่งหนึ่ง ถ้าถูกตรงนั้นจะปรุๆ ไปด้วยสามารถแห่งลงไม่หยุด พ่อแม่พู่กันใหญ่ตามทีเจ้าจะรู้อยู่แล้ว แต่คุณโหมดกำลังเปิกปานในการทำเครื่องไม้เคร้าโครกอไร

เรือนที่ร้อยย้ายไปจากเรือนเจ้าปลุกที่สวนอรไทย กำหนดจะแล้วในเดือนหกนี้ คุณโหมดจะได้เข้าไปอยู่ในเดือนหก

เมื่อวานนี้พระสรรพการขึ้นบ้าน มีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเชิญเสด็จ ไปหาฤาใครๆหลายคนเขาเอ็ดเอา จึงได้มาหาฤากรมหลวงนครศุมาถามว่าจะให้บอกเขาอย่างไร ได้บอกไป

ว่าจะเสด็จไปทอดพระเนตรวันเสาร์ก่อนงานวันหนึ่ง ครั้งถึงกำหนดก็ได้ไป จะเล่าถึงเรือนนั้น โดยย่อเห็นจะเป็นเช่นนี้

สิ่งที่มีในพระที่นั่งอัมพร เช่นที่มุขห้องนอนนี้ เรียกกันว่าหัวจิ้งหรีดก็มี ห้องอื่นๆ อย่างเดียวกันเช่นนี้ทุกอย่าง เช่นพระที่นั่งอัมพรแต่ไม่เหมือน การที่ไม่เหมือนนั้นไม่ใช่เลกว่า หลกว่าคือ ใช้สีน้ำเงินเขียวแดงสดๆ ปิดทองอร่ามพลามโพลองแก้วเครื่องใช้สอยก็ประณีต ล้วนแต่ แก้วฝังลายไม้ แต่เหมือนกันไปทุกห้อง ไม่มีจำกัดสไตล์ คือแบบชนิดนี้ต้องใช้เช่นนั้น เลือกลูกหาญ เป็นประมาณ เครื่องแต่งเช่นรูปภาพก็มีสัก ๓ แผ่น ตุ๊กตาหินก็มีสัก ๓ ตัว ตุ๊กตาทองแดง มีเหมือนกันอย่างละ ๓ ตัว เป็น ๙ ตัว เป็นต้น มีเรือนกรมหลวงนริศ กล่าวคือ หลวงประสาธน์พิชายเขาอยู่เหมือนกรมหลวงนริศ ที่ท่าทางดูใหญ่โตกว้างขวางเพราะไม่มีต้นไม้เลย ดูก็สนุกคืออยู่ เรือนนั้นทำได้อย่างฝีมือดี เหนจะไม่มีที่ไหนในบางกอกฝีมือดีเหมือนวันแต่สี่สัณวรรณะลวดลาย นั้นแหละ ก็เป็นไปตามลักษณะที่เขาชอบชาวาวว ที่พระที่นั่งอัมพรมันครึ้มๆ เช่นกับห้องนอนมันเป็นพื้นเทาอ่อน ชอบเทาแก่ ลายสีเทาแก่ทับเขียวทับเทาเหลือทับเทามันไม่แดงฉ่ำว่า อยู่ที่ ไหนสักแห่งหนึ่ง สีส้มตะคลุ่นๆไปหมด ดังนี้เป็นตัวอย่าง แต่ลครไม่มี บอกว่าเจ็บเสียหลายคน เหนจะเป็นด้วยรุ่นทานพวกพวน แลออกจะท้อแท้อยู่ด้วยบ้าง เพราะกรมราชทัณฑ์

เรื่องรัชนิทรได้ออกงานที่ปรีดาโลย เดียวนี้คนนิยมละครกรมราชทัณฑ์มาก ตั้งแต่เข้ามาเล่นในวังไม่มีผู้ชายดูนั้น

ปีนี้เดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง กับวันที่ ๑ เมษายน ไม่ตรงกัน คิดจะมีการเล่นในวัน ขึ้นค่ำหนึ่ง เล่นหนังฝรั่ง แต่เลือกเอาเฉพาะที่อายตลกเสียได้ เขาว่าที่อายตลกทำเป็นหนังฝรั่งสั้น ดุกๆตึกๆเหมือนอย่างนั้นได้หลายแผ่น คิดว่าจะเสียแผ่นไหนเอาแผ่นนั้นออก พอหมดหนังแล้ว ให้ตลกออกมาทำ จะดีร้ายอย่างไรไม่รู้แน่ เป็นของเจ้าชายอุรุพงษ์ชมว่าดี เมื่อได้ความประการใด จะเล่าขึ้นไปให้ฟัง

ได้ส่งบทละครพงษาวดารขึ้นมา ๓ เล่ม สำหรับจะได้เข้าใจในเรื่องซึ่งจะเล่าสืบไป

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒๓ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ดารา

ด้วยในวันปีใหม่ในวันเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งปีระกา เปนวันมาก่อน ๑ เมษายน จึงเห็นควรมีการเล่นต่างหาก ได้จัดเปนพวกป๊อวกพวกหนึ่ง แต่หนุ่มสมบั๊กลาย พวกกรากพวกหนึ่งหนุ่มสมบั๊กปุม ตั้งขบวนรามาจากราชฤดี มาพบวอกที่ห้องเฝ้า ทักทายปราศรัยกันแล้ว แจกเบี้ยสดางสำหรับซื้อของกินพากันไปซื้อของกิน พระยาวอกลาแห่กลับไปส่งราชฤดี แล้วจึงไปดูหนังฝรั่ง มีตลกออกมาเล่นซัดจิ้งหะ จน ๓ ยามจึงได้เลิก

ได้ส่งรายชื่อใครเบบอะไรมาให้ดู คงขันในชื่อแล้วส่วนกับข่าวได้ส่งบัญชีเรื่องหนังมาด้วย ปลาร้าอ่อยดีจนเรียกว่ากินเหาะได้กับส่งบัญชีเรื่องหนังมาด้วย

สนุกมากกว่าทุกคราว ที่ซึ่งตั้งร้านได้แต่งตามหมุดต้นไม้มิริมกำแพงข้างใต้ตลาดคูซึ่งงามเหมือนโรงละคร ที่เล่นหนังนั้นเล่นที่น่าเขา ดูแต่ผู้หญิงเท่านั้น คิดถึงเต็มที เจ้าเปนต้นตำรามือใครดูกันเฉพาะแต่ผู้หญิง ตัวกับไม่ได้อยู่ดู ทั้งคราวนี้แลปีใหม่ ซึ่งจะมีอีกในเร็ววันนี้

หนังสือนี้ก็จะส่งพร้อมกับฉบับปีใหม่ แต่วันนี้ว่างจึงเขียนไว้เสียให้เสร็จทีเดียว

บุรุษตรได้กลับลงมาถึง บอกข่าวที่ได้พบ แลว่าไม่สบาย มีความรำคาญอยู่

เหตุการณ์อื่นไม่มีอะไร นอกจากชายตรีภุมลูกสุริยงตายคุณย่าไปรับมาเมื่ออาการมากเสียแล้ว เดิมออกผี แต่ไม่ตายด้วยออกผี สมองทูลแห่งหนึ่ง ถูกตรองนั้นเข้าก็ซู้ดๆ ไปกันด้วยลงแลอาเจียนอ่อนไปหมด พ่อแม่คลั่งใหญ่ทั้งสองคน

หมูนี้ออน เมื่อพิธีตรุษเข้าไปค่างในวังคืนหนึ่ง ร้อนเหมือนอยู่ในตุ่ม ต้องกลับออกมา ไข้เจ็บเบาบาง นางซุ่มก็สบายขึ้นมาหาได้ เมื่อคืนนี้ก็มาดูเล่นปีใหม่ได้

ถึงปีใหม่จะเล่าให้ฟังต่อไปอีก

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

จึงข้าฉากที่ ๔ นั้น เพราะวานนี้จวนสว่างวันเร ฉากที่ ๕ ลานางลักษณวดี ฉากที่ ๖ ออกนำพระसान เป็นฉากงามมีสง่านางสงสาร มีคนร้องให้ แต่ทันไม่ถึงพระยารามเดโชอยู่เอง แต่เช่นนั้นไปเลิก ๓ ยาม

วันที่ ๒ เป็นส่วนข้างในเลี้ยงโต๊ะเจ้านายผู้หญิงแต่งเป็นผู้ชาย แม่เล็กเป็นเจ้าๆ เป็นกรมสมมติ แม่กลางเป็นท่านเล็ก สุขุมาร เป็นกรมหลวงเทววงษ์ ที่เป็นดีที่สุคนั้นคือ ศรีนาถ เป็นกรมหลวงพิชิต ไม่ได้มีตลาดเคลื่อนเลย

ครั้นเลี้ยงกันแล้วไปดูละคร ลงมือตักไปหน่อยหนึ่ง

ฉากแรกในค่ายปฤชกาการศึก เล่นทหารรักษาวังกระ แต่งเครื่องต้นพระองค์ ทองน้อยใส่มาลา ทำให้เลาต่างๆ จนกระทั่งให้พระราชเสนาถือหนังสือไป

ฉากสองพระยารามคำแหงรบ ตอนนี่เล่นตรวจพลเขมรตอนหนึ่ง ญวนตอนหนึ่ง เล่นเป็นจิวแล้วข้างไทยอีกตอนหนึ่ง แล้วรบกัน รบอย่างจิวปนละครอยู่ข้างจะครึกครื้น จนรับพระราชเสนาเข้าเมือง ฉากที่ ๓ ท้องพระโรงเขมร นักพระแก้วเข้ารับพระราชเสนาเข้าเมือง อีนางสุนเล่นเป็นเล่นยิ่งดี ได้รางวัลแต่ในตอนนี่ถึง ๔๐ บาท มีการเลี้ยง การร่ำ มีหม่อมๆ ขับ การที่สนุกนั้นคือ เจ้าเขมรคิดจะเอาผู้หญิงล่อข้าหลวงให้หลงแต่ข้าหลวงยิ้มแยมแกลกลับทำหึง แกล้งทำไม่หึงยิ้มแล้วคโมยนี้ว่า แลแบ่งยิ้มต่างๆ ทำได้ดีจริงๆ

ฉากที่ ๔ นักพระแก้วก็ออกมาหาแม่ทันตานัก เสด็จเจ้าแม่กับน้องชายยุ่มยาม ต่างๆ ผู้ที่ออกมาที่เริ่มต้น มีพระสมเด็จพระสุคนธ์สังฆราชออกมาด้วย แกล่นด้วยความสังเกต มากจริง จนพระที่ออกมาจะเห็นว่าตกใจจนเหื่อไหลนั้น คอนแอบเอาน้ำหยอดจิวข้างขวาก็ไม่มีสังฆาติ กับให้เปี่ยกที่ละน้อยๆจนใจัก เหมือนพระเหื่อออกที่เคยเหื่อนั้น การที่เล่นพงษาวดารนี่ไป เล่นสำหรับคนที่มักสังเกต และเคยเหื่อนั้นๆ ในราชสำนักมาก พวกเด็กๆดูเหเนเป็นไต่เฮ แต่บ่าว เซอะต่างๆ ครั้นเจ้าเขมรกลับ พระยาโกสจิ้นแม่ทัพเรือมา.....จากชื่อจิ้นนั้นว่า เป็น แจ็กเกณทให้พูดล่อแล่กินหมากจุกยาตุ่ย เช่นพระยาภักดี เล่นตानीตื่น แลคนเจ็บขาด้วนแขนขาด ตั้งโรงพยาบาลมีเมียพระยาเส็มราชวรฤดีตยี่หื้ออุณาโลมแดงไปใหญ่มากจนอยากกลับ

ฉากที่ ๕ ศาลาลูกขุนก็เล่นเรื่องนางน้องของเสมียนเก่าๆ และเล่นพระยาโกสจิ้น แลเจ้าเขมรนั้นอีก คำให้พรแต่งใหม่สดๆ เมื่อวานนี้ วันนี้ลงมียามเสศ เลิกเป็น ๗ ทุ่ม

การที่กำหนดจะเล่น แต่สองวัน มันกลายเป็นสี่วันไปได้ด้วยประการฉะนี้ แต่ที่แท้
บทมันสำหรับเล่น ๔ วันจริงๆถ้าแบ่งเป็นสี่วัน ลงมือยามหนึ่ง คงเล็กราว ๗ ทุ่มทุกวัน เขาว่าเล่นที่
ปรีดาไผ่เร็วกว่านี้มาก ตัวดีที่ไม่ใคร่ได้ออก

เรื่องใหม่ยังมีอีก พระลตอนปลายพร้อมแล้ว วิษาเย็นแฉะแนะนำหนังสือไปให้
เก็บความจดหมายเหตุฝรั่งป็นสนุกขึ้น บัดนี้บอกว่าแต่งแล้ว จะนำส่งสารยิ่งขึ้นไปกว่าเรื่องพระราม
เดโชอีก

แต่พอแก่เล่นวันนี้แล้ว ถ้ามต่อไปเมื่อไหร่จะเล่นอีกนี่ถามชายอุรุพงษ์แล้ว แต่ชาย
ว่ายังไม่ทราบ พระลตอนปลายก็อีก ๒ วันเหมือนกัน คิดถึงมากเพราะต้องพราวจากที่สนุกไปเสีย
หลายเที่ยว ถ้าจะเอามาเล่นซ้ำคงจะดีบางอย่าง ตัวละครเองนั้นก็เห็นว่าทวดพระเนตรเสียแล้ว
ได้ส่งบัญชีฉากมาด้วยในซองนี้

บัดนี้เลิกฉากของเพราะตกลงกันว่าเอาเงินไปซื้อของศิษย์ที่ห่างมาแจก แต่เจ้า
ไม่อยู่ด้วยความคิดถึง จึงหยิบของไว้ส่งมาพอเป็นสังเขป กระเป๋าเช่นนี้แจกกันเล่นคนละใบ
ที่บางกอก จึงส่งมาด้วยกับดาบหนึ่ง เข้าใจว่าราคาค่าเดินทางมันมากกว่าราคาของ เพราะฉะนั้น
จึงเลิกไม่ส่งไกลมานานแล้ว แต่นี่เป็นครั้งหนึ่งคราวเดียวจึงส่งมาพอให้เหนือนักถึง ขอให้รับไว้
กับทั้งคำให้พรปีใหม่ด้วย

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาโทรเลข)

วันที่ ๙ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

กราบบังคมทูล

ได้ออกจากท่าวังตาลเวลา ๑๑ ทุ่มครึ่ง มาถึงที่ว่าการกรมป่าไม้ใกล้เมือง ๒ โมงเศษ ต้องรอเขาจัดกระบวนแห่ยังไม่พร้อม เวลา ๓ โมง ถึงได้แห่เข้าไปในเวียงทางประตูท่าแพออกประตูข้างเผือกมาจนถึงที่บ้านเจ้าอุปราช ๕ โมงครึ่ง ได้ขึ้นพักที่ปะรำบ้าน ดูกระบวนแห่ที่เขาย้อนกลับมาแห่ให้ดูอีก กว่าจะเสร็จบ่ายโมงเศษถึงได้ขึ้นไปอยู่บนบ้าน บ้านนี้สบายไม่ค่อยจะร้อน ในการที่ข้าเจ้าขึ้นมากครั้งนี้เจ้าคุณข้าหลวงใหญ่เป็นต้น ทั้งข้าราชการเอาใจใส่รับรองแข็งแรงลายพระหัตถ์เลขของที่พระราชทานขึ้นมาได้รับแล้ว พระเดชพระคุณเป็นที่ล้นที่พ้น ชาวเลียดจะกราบบังคมทูลทางหนังสือ ตั้งแต่อย่างเข้ามาในเขตเชียงใหม่ไม่ค่อยจะมีเวลา เพราะต้องรับพี่น้องไม่ได้หยุด กราบบังคมมาใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีความระฤกถึงอยู่เสมอ

(ลงนาม) ดารา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๑๖ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

วันนี้ไปดูเรือนก่อขึ้นมาเสมอพื้นดิน เสียใจที่พระยารวงษ์ทำผิด กลับหน้าเรือน
เปนหลังเรือน ต้องรื้อทำใหม่แต่จะเร่งให้ทัน องค์สร้อยกับโหมดจะขึ้นเรือนขึ้นสิบค่ำ จะมีลครพ
ระลอดตอนปลาย แลทำเทพกษัตริย์สองวัน คิดถึงนัก

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

โทรเลขวันที่ ๒๑ รับแล้ว ศิลาต้องการกว้างยาวสักเท่าใด ขอให้ตอบโดยโทรเลข

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขาสั่งการ)

สวนดุสิต

พระยายมราช

นางดารายากจะได้ศิลาสำหรับไปจากฤกษ์ที่ฝั่งอัมรินทร์ กว้าง ๑๖ นิ้ว ยาว ๓ ฟุต
ต้องการ ๔ แผ่น จะหาที่ไหนได้ขอให้ช่วยหาให้ได้เร็วๆ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

ศिलाหาได้แล้ว แต่ต้องตัด แล้วจะส่งโดยเร็ว มีความเสียใจที่ได้ทราบข่าว
เจ้าเชียงใหม่เจ็บ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

ดารา

ด้วยได้รับโทรเลขว่า จะต้องการศิลาจากตึกติดที่คู่ สอบถามกว้างยาวได้ความว่า กว้าง ๑๘ นิ้ว ยาว ๓ ฟุตนั้น ได้ศิลามาโตไปหน่อย จึงเลื่อยได้ขนาดแล้ว วันนี้ได้มอบให้กรมหลวง ดำรงขอให้ส่งขึ้นไป แต่ของหนักจะเดินทางบกลำบากจึงคิดจะให้ส่งขึ้นไปทางเรือ แต่จะให้เร็วกว่า ปรกติ

ข้างบางกอกเวลานี้สงบอยู่ไม่มีเหตุการอะไรอากาศร้อนแต่มีลมมาก ดูเหมือนจะ เย็นกว่าทุกปี กำลังคิดทำนาที่ปลายถนนซึ่งอี้นทุ่ง ได้ลงมือซื้อควายเสร็จแล้ว แต่แรกนาของเรา ต้องเป็นเดือน ๗ แรกนาสำหรับเมืองพุงนี้

ในการเล่นละครขึ้นเรือนของค์สร้อยแลคุณโหมต กรมมราส่งบทมาให้แล้ว ได้เอาส่ง มาให้อ่านในซองนี้ด้วย เรื่องขวดแก้วเจียรระโนเป็นเรื่องที่แกเคยเล่นที่ วิมานนฤมิตรวัดสระเกษ แต่ก่อนแล้ว แต่เรื่องเครื่องฟ้าเป็นเรื่องมาตามแบตเตอรี่ไฟล ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือไกลบ้าน ตอนเมือง ปารีส เปลี่ยนยี่ปุ่นเป็นลาว ฝรั่งเศสเป็นไทย เท่านั้น ที่แกทำคำร้องเช่นนี้เอาอย่างออปราฝรั่งเศส เคย ได้ชมเมื่อเจ้าเขมรร้อง แต่มันไม่เหมือนออปราได้เพราะปีพาทย์ของเรามันไม่กินกับเสียงอย่างฝรั่งเศส เสียงร้องของเราเบามาก แต่ปีพาทย์ดังกลบ ร้องปนกับปีพาทย์เสียงเดียวไม่ได้ ฝรั่งเศสร้องเสียง เดียว ขอสามสิบสี่สิบกี่ไม่กลบเสียงได้ เพราะมันร้องอย่างที่ไทยเราเรียกหมาหอน ฝรั่งเศสเรียก ร้องอย่างเราว่าบ่น วิธีร้องนี้ยังเอาเข้ากันไม่ได้ ละครกรมมราดูค่อยเฟื่องฟูขึ้น แต่กระนั้นคนดูยังน้อย จนผู้ดีก็ไม่ใคร่ดูเพราะเป็นเรื่องใหม่ไม่เข้าอกเข้าใจ แลต้องฟังมากดูมาก แลไปอื่นไม่ได้ต่อไม่ติด ด้วยธรรมเนียมคนเรา ไปดูละครชอบไปดูนั่งพูดกัน ขอให้เห็นตัวละครตะตาไปตะตามา เสียงร้อง เสียงพิณพาทย์ตะหูแล้วก็พอเท่านั้น ต้องการแต่จะพูดอย่างเดียว จึงไม่ใคร่ชอบ

ยี่เกิดขึ้นใหม่สองโรงคือ นายโหมต, หลวงสันทนาการกิจ เล่นที่ถนนยาวราช หนึ่ง โรงหนึ่ง กรมวิวิธเล่นที่โรงหอยผลัดกันกับหม่อมสุภาพโรงหนึ่ง โรงนี้เพิ่งลงมือออกโรงในเดือนเมษา นี้เอง จนมีแป๊ะเจี๊ยะกันแล้ว กรมวิวิธเสียแป๊ะเจี๊ยะตัวสำคัญถึงตัวละพันบาท เป็นการประหลาดที่ สุดที่กรมวิวิธเป็นคนเล่นยี่เกได้ แกวินเหลือที่จะวิน เล่นเพราะเมียเขาเล่น แต่ตัวแกเองก็คู้ เปิด

โปงกันดีทีเดียว เหนว่าจะเปนประโยชน์เกิดหมุนุนเขา แต่พระยาเพชรทำนายว่าเล่นไม่ได้ ใคร
เล่นเปนต้องขาดทุนทั้งนั้น เพราะตัวเ้เกมันคำเริบเต็มทีแล้ว ผู้ที่เล่นต้องป้อยอจนไม่มีเงิน ค่า
งานเหลือ ที่ว่านี่ก็ชอบกลอยู่ เหนผลัดกันหุผลัดกันซาอยู่เสมอ

มีความล่ำคาญด้วยเจ้าเชียงใหม่เจ็บยอดแอดนั้ก ควรจะคิดรักษาป้องกันให้ดีขึ้น
อีก

รู้สึกคิดถึงมาก เมื่อมีงานครั้งไรใครๆก็ป่นถึงอยู่ทุกคราว

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

เจ้าดารารัศมี เมืองลำพูน

โทรเลขวันที่ ๒๙ ได้รับแล้ว ขอให้บอกความระฤกถึงเจ้านครลำพูน ลครในการ
ขึ้นเรือนสนุกมาก คิดถึง

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

ได้รับโทรเลขวันที่ ๒๘ คอยอยู่เหมือนกันว่าหายไปไม่ได้ข่าว เมื่ออย่างเข้าฤดูฝนนี้
 ไม่ใคร่สบาย ไปทเลกลับมาแล้วก็ยังไม่หายปรกติ ต้องกินยาอมรสตรีไม่สิทธิสารดีนักฟื้นได้เร็ว
 เดียวนี้สบายขึ้นมากยังไม่ปรกติ การที่ไม่สบายนี้ไม่ได้ประชวรเสด็จออกอยู่ได้เสมอ ได้รู้ข่าวแล้วว่า
 ซ้อมละครพระลอแลได้ดูละครต่อมาก็จะเขียนหนังสือเล่าเรื่องก็กำลังไม่สบาย ละครมรนาเดี่ยว
 นี้เพื่อฝูงใหญ่ คนดูมากเรื่องใหม่เปลี่ยนออกเสมอจนจะบอกสั้นๆไม่ได้ จะหาเวลา เขียน
 หนังสือเล่า เรื่องที่ได้ยกเครื่องบนแล้วอย่างไรคงจะแล้วทัน เจ้าเชียงใหม่แล ทิพนตร์เหนจะหาย
 ดีแล้ว

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชโอรสเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี ลำพูน

เมื่อวันเสาร์วันอาทิตย์นี้ ข้างในสมโภชน์พระที่นั่งพร้อมกันกับเจ็มนาพระยาไทย
แต่ปีนี้มีลคร วันแรกเรื่องตุ๊กตายอดรัก วันหลังพระลตตอนปลาย เป็นเรียวยากันมี วันที่ ๒๑ นี้
จะไปเที่ยวทเลประมาณสัก ๗ วัน ถ้าสบายบางที่จะเกินนั้นไป

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ดารา

ด้วยเมื่อไปทเลครั้งนี้ ถึงเกาะพังงันได้รับหนังสือ ๒ ฉบับ ๆ หนึ่งลงวันที่ ๑๖ เมษายน ฉบับหนึ่งลงวันที่ ๒๘ เล่าถึงทำยศออกศักดิ์สนุกดี เจ้าจะเรียนน้อยกว่าคนอื่น เพราะคอยออกหน้ามาตั้งแต่พ่อยังอยู่ ถ้าหากว่าเป็นข้างในตามเคยเหนจะเกือบตาย คำรับรองที่ที่อ่านนั้น แต่งดีจริง ๆ ได้ให้กรมหลวงนครศูดตอบมาว่า ได้เห็นเข้าใจหาย กลัวในเรื่องแต่งหนังสือเช่นนี้เราจะแพ้เขาเสียในภายหน้า เชียงใหม่ยังไม่สิ้นคนรู้

ใบเมี่ยงส่งมาใช้ได้ ฟังเล่าก็นึกอยากไป ชื่องที่ต้องการจะเหนมากที่สุดนั้นคือ ห้วยแก้ว ดอยสุเทพ

ได้ลงมือเขียนอย่างดาวที่จะประดับพระเจดีย์ในทเลนั้นเอง แต่ประดับประดับด้วยเรื่องขนาด เพราะเหตุที่เขาตัดเลข ๘ เป็นเลข ๒ ไป ยังกวีตกอย่างเดียวว่าจะติดที่ไหน ถ้าต่ำ ๆ กลัวมันจะไม่อยู่ถ้าสูงนักใครจะอ่านหนังสือเหน เพราะหนังสือนั้นบรรทุกลงไปมาก จึงทำให้ตัวเล็ก แต่เหนดีเช่นนั้น ถ้าจะนึกหน้ารูปร่างอย่างไร ก็คือดวงสตาร์ตราจักรนั้นเอง เว้นไว้แต่ไม่มีสามง่ามออกไปคั่นอยู่ในระหว่างแฉก ช่างเขาว่าจะแล้วสำเร็จส่งในกลางเดือน ๘ อุตตราสาร จะรีบให้เดินบกขึ้นไปให้ทันเดือน ๙

การไปทเลครั้งนี้ เหตุด้วยไม่สบายให้ตั้งเมื่อไปหมดจึงได้ประคบ ลูกประคบ พลลาดที่ห้องข้างซ้าย คราวนี้เลยปวดเป็นล้ายันอยู่ข้างใน ซีกี้คั้ง เลยลูกกลมปวดไปจนถึงข้างขวา เดินก็ไม่ถนัดต่อ ๆ แต่ ๆ นอนจะพลิกตัวก็โอย ลูกขึ้นนึ่งก็โอย แต่ข้าวกินได้นอนหลับอยู่จึงไม่เปนอะไรมาก เปนแต่ไม่มีความสุขแลดูง่วงมไป ที่จริงเหตุที่เกิดขึ้นนี้เหนจะเป็นด้วยราชการหมู่ใหญ่ ทรมานตัวประมาณ ๒ เดือนเต็ม ๆ รู้สึกเมื่อยฟกเต็มที่ไ้แก้ไขเท่าไรไม่ยกหาย กลัวจะจับไข้จึงได้คิดอ่านออกไปทเลการไปทเลก็ไปเที่ยวอย่างตาแก่ คือนอนอืดอยู่แต่ในเรือ ขึ้นบกน้อยด้วยเดินไม่ค่อยไหว รีดน้ำมันร้อยอย่างตลอดทุกวัน แต่ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ไม่ยกหาย จนกลับก็ยังไม่อยู่เช่นนั้น จนทีหลังที่สุด อ่านอาการเจ็บใคร ๆ เหนชื่อพระยาอมรสาตราคือสิทธิสารเก่าบ่อย ๆ นึกว่าลองเอาแกมรัักษาคุณสัทธิพิเอนพอมาให้กินยากก็ถูกต้อง ค่อยยังชั่วขึ้นทุกวัน จนเดี๋ยวนี้ยัง

เหลืออยู่ ๒ แห่ง ที่ตะโพกข้างซ้ายแห่งหนึ่งกับที่ใต้รักแร้ข้างขวาแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่เท่า นั้น ยาที่กินนั้นก็ ขนานเดียว เรียกว่าสิทธิสารประสิทธิ์ของพระยาอมรสาตลบ้านปูน เดียวนี้ยานั้นเลยเก่งใหญ่ เพราะเขาเหนหายโดยเร็วใคร ๆ ก็กินกัน ซื่อกันไว้คนละมาก ๆ ตาอมรสาตร้ออกจะรวบ ๆ ใน ครั้งแรกที่ให้กิน ๒ เม็ด รุ่งขึ้นแกมาถามว่าเป็นอย่างไร บอกว่าเอาไปเถิดเม็ดละ ๑๐๐ บาท ส่งเงินไปให้ ๒๐๐ บาท สรรพยานั้นโอบสมอกกับโกฏิน้ำเต้า กินเวลาก่อนนอนไม่ใช่ไม่เขาะอย่างหนึ่ง อย่างใดหนึ่ง ๆ ตื่นขึ้นก็ไปหมดท้อง เว้นไว้แต่ถ้าท้องเสียจนจะลงจึงจะเหลวมากกินทีละ ๒ เม็ด สำหรับธาตุหนัก ถ้าธาตุเบาบาง ทีเม็ดเดียวจะพอกระมัง ไม่รู้ว่าจะถูกกับโรคภัยของเจ้าหรือไม่ แต่ตั้งใจไว้ว่าอะไรที่เป็นแพแชนที่ออกใหม่ในวัง จะส่งขึ้นมาให้เขานั่นเอง ถ้าดีอยู่แล้วขออย่าให้กิน ถ้ากินขออย่าให้ทุกวันจะเคยท้องเสีย

ของแพแชนเนบอแลในวังเดี๋ยวนี้อีกอย่างหนึ่ง คือ ฤงตีสี่ แพแชนอันนี้ได้เกิดขึ้น ตั้งแต่กลับจากยุโรป ใส่ฤงตีสี่และเกือกหนังสีก็มีความปรารถนาที่จะใส่กันขึ้นมาบ้างจนความรั้วรู้ ไปถึงอ้ายพวกห้างสั่งมาขาย เกือกนั้นมาประเดี๋ยวดียวหมดไม่ทันรู้ แต่ถึงรู้ก็ไม่รู้จักขนาดตีน ไม่กล้าส่ง จึงได้ฤงตีสี่ส่งขึ้นมาสี่ละคู่ ที่เขาใช้กันอยู่เวลานี้ แพแชนอื่นยังไม่สู้เดิน

คราวนี้ว่าด้วยเรื่องคลั่ง ชาววังนั้นคลั่งละครกรมมราทุกรูปทุกนาม ตั้งแต่เจ้านาย ลงไปจนข้า ข้า ตั้งแต่เจ้าไปแล้วยังมีหลายหนเข้า แลตามแบบที่เจ้าตั้งไว้ไม่ให้ผู้ชายมาดู แต่นั้นมาก็ ไม่มีผู้ชายไปดูอีกเลย ผลที่ผู้ชายไม่ได้ดูนั้นทำให้เกิดทรมนทรมายสุดแต่กรมมราเล่นอะไรในวังแล้ว กับเขาไปเล่นที่ปรีดาลัย คนก็ไปดูมาก แต่ก่อนโรงละครกรมมราได้เคยไป คนไม่เกิน ๕๐ ตั้งแต่มา เล่นในวังแล้ว คราวนี้เล่นวันไรที่หนึ่งไม่พอเสมอ แต่เพียงเรื่องที่มาเล่นในวังแล้ว ไปเล่นข้างนอกถึง หหมื่นกว่าบาทแล้ว กรมมราร้องว่า เดชะพระบารมี เราก็ยอมรับนั่งไว้ทีหนึ่ง

ไม่ช้าเท่าใดก็ถึงเวลาได้ส่งคืนยอให้กรมมรา คืออ้ายลูกนางเซยชื่ออุทัยนำเจ้าจะรู้ จัก เป็นนักเรียนนาขวิทยาาลัยไปเกิดกระสันอันนางพร้อม นางเขียนหนังสือทิ้งไปรสนีย์ไปถึงตัวลคร ๆ นำหนังสือนั้นไปให้กรมมรา กรมมราก็แต่งคำสั่งสอนเตรียมไว้ให้คนคอยดู พออ้ายนายอุทัยเข้าไป โรงละครยังไม่ทันเปิดม่าน ให้ปลัดกรมเหมือนเอาหนังสือนั้นไปอ่านเบา ๆ เป็นคำตักเตือนว่า การ ที่ประทุติเช่นนี้ไม่ดี คั้นเงินค่าตัวให้แล้วเชิญออกเสียจากโรง รุ่งขึ้นมักมันช่างเซ้งแซ่ชาราวกับไฟ ไหม้ป่า ปากชาวบ้านเกือบจะไม่ได้พูดเรื่องอื่น ออกความเห็นกันไปต่าง ๆ ตามกิเลสแลวิสัย กรม มราได้ให้เอาหนังสือนั้นมาให้ดูให้สั่งถามว่านี่กรมมราเป็นมังกรแล้วฤา เรื่องมังกรเปนคำของกรม มรา ค่อนเจ้าพระยามหินทรประมาณสัก ๒๐ ปีล่วงมาแล้วว่าการเล่นละครนั้นเปนการจำเป็น อย่างยิ่ง ที่จะต้องให้คนตีละครแลถ้าตีแล้วสมประสงค์เสียจะจัด ลครโรงนั้นไม่มีคนดูต้องเปน

คนอย่างเช่นเจ้าพระยามหินทร เวลาลเล่นลครนั่งเฝ้าอยู่ในโรง ทำทางเหมือนมังกร ที่ตรงนี้เคยทำ ทำด้วย คนคร้ามไม่อาจเข้าไปละลابلลวงลครแกถึงได้ดีคนนิยมมาก ตั้งแต่เกิดเหตุนี้แล้ว จึงได้บอกส่งคืนกรมรว่า พระบารมีที่ไปช่วยอุดหนุนอยู่แต่ก่อนนั้นถอนได้แล้ว เพราะบารมี กรมรมาถึงที่มีผู้ชายติดลครเช่นนี้แล้ว คงเป็นที่นิยมไม่ต้องพึ่งบารมีต่อไป

สังเกตดูความนิยมของคนชั้นหลังนี้ เห็นจะนิยมเรื่องสาวเครือฟ้ายิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ จรได้รับหนังสือไปรษณีย์ขอให้เล่นซ้ำในวิกนี้ ข้อนิยมเห็นจะเป้นด้วยเหตุหลายอย่างๆ หนึ่งนั้นเป็นละครฝรั่ง อีกอย่างหนึ่งนั้น คงจะโปรดจึงได้เล่าไว้ในหนังสือไกลบ้าน แต่ข้อสำคัญที่สุดนั้น อีนางพร้อมเป็นสาวเครือฟ้า เข้ามาเล่นในวังทำเมื่อเชือดคอตาย ได้รางวัลครั้งเดียวถึง ๑๐๐ บาท มีผู้ปรารภกันว่าถ้าเจ้ากลับลงมาควรมีละครสมโภชสัก ๓ วัน นี้กวิตกกลัวแต่จะต้องซ้ำ เพราะเจ้าไม่ได้เห็นมากเรื่อง เขาทายกันว่าจะขอให้ซ้ำเรื่องสาวเครือฟ้านี้

การที่เล่นละครแล้วไม่ได้เขียนเล่าเรื่องขึ้นมา เหตุด้วยกำลังปวดเหลือเกิน บทที่เตรียมไว้จะส่งเลยค้างไปไม่ได้ส่งด้วยบัดนี้ได้ส่งขึ้นมา ๙ เล่ม แต่จะซ้ำไปเล่มหนึ่งถ้าอย่างไร ไม่ทราบจำไม่แน่จึงเห็นว่าเหลือไว้ดีกว่าขาด

การที่ตั้งพยายามไปซ้อมลครเล่นพระลอแก้ขัด ใจคอก็เด็ดหนักหนา คนที่จะเล่นลครมันต้องเป้นคนคิดได้ทั้งบทแลทั้งคุมเรื่องให้ทำ จำจะต้องคิดเรื่องคิดใหม่ประกอบกับตัวคนที่มืออยู่ จึงจะเล่นได้ดี เพราะฉะนั้นคนที่เล่นลครตีมาแต่ก่อน ๆ พระพุทธเลิศหล้า ตาเจ้ากลับ นายเตร นายต่าย เจ้าพระยามหินทร เหล่านี้เขานึกของเขาเองทั้งนั้น ถ้าเล่นละครมีคนมาคอยตีว่า ที่นี้ต้องอย่างนั้น ที่นั้นต้องอย่างนี้จึงจะถูกแล้ว เล่นอย่างไร ๆ ก็สู้เมื่อกระนั้น คือ คนที่เล่นแรกไม่ได้

พูดถึงกรมรามาแล้ว คราวนี้เอาเรื่องอื่นเสียที่มีอียายฝรั่งคนหนึ่งเป็น อิตาเลียน ชื่อบัวซอนนี่เป็นหมอผู้หญิงมารักษาคนชั่วอยู่ที่กรมเมือง ที่หลังคนชั่วมันไม่ยอมให้รักษาจึงคิดตั้งโรงลครที่พุดตพาทูร์ต ลงพิมพ์ประกาศมาตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ว่าจะเล่นเรื่อง อิตาเลียนแปลเป็นไทย คนไทยเล่นแต่งเป้นฝรั่ง จะได้เล่นเดือนเมษายนเป้นแน่ คำประกาศนั้นลงพิมพ์ทุกวันจนถึงเดือนมีนาคม เมษายน พฤษภาคม จนถึงเดือนพฤษภาคมแล้วก็ยังลงพิมพ์ว่าจะได้เล่นเดือนเมษายนเป้นแน่ มันซ้ำเช่นนี้ ได้มาเล่นต่อเดือนมิถุนายน เทญเสด็จด้วยแต่ไม่เสด็จ ครั้งแรกคนตื่นตื่นกันไปดูมาก โรงละครว่าทำดีกว่าโรงไหน ๆ ในบางกอกทั้งหมด ตัวละครแต่งตัวเป้นฝรั่งอย่างดี ฝรั่งโบราณชั้น ๑๕๐ ปีมาแล้ว เสื้อแสงหุมมาก เรื่องที่เล่นก็ออกจะสนุก ๆ แต่ตัวละครนั้นเก็บเอาพวกละครปริดาลัยของกรมรบ้าง นักสวดบ้าง ยี่แกบ้าง ผู้ชายก็เป็นผู้ชาย ผู้หญิงก็เป็นผู้หญิง แต่มันเล่นพูดเป้นฝรั่งพูดไทย อีโย่งไ่ก้ไ่ก้ เหนจะมีคนดูเต็มแต่ครั้งแรก

วันเดียว แล้วเล่นต่อมาอีกสัก ๒-๓ วัน กลายเป็นเล่นแต่วันเสาร์ วันอาทิตย์ วันอื่น ๆ เอาหนังเข้าไป เล่นเมื่อวิกก่อนนี้หนังสือพิมพ์ก็กล่าวว่าจะเลิกเพราะไม่มีคนดูมันกล้าเล่นมีเงิน ๓,๐๐๐ บาทเท่านั้น เทียบชื่อของเชื่อกว่านของชื่อของให้หมดตลาดแล้วกลับขาย กรมนคราครางู้หาชื่อของไม่ได้ เดียวนี้เจ้าหน้ตอมงูที่เดียว

อีกรายหนึ่งนั้นก็กรมหมื่นวิวิธเลนยี่เก ซึ่งกรมรนาเอามายุติในละครว่าเล่นอติปิไล แกดลิ่งเหลือสติกำลังถึงชายตึกขายรามเอาเงินไปให้ยี่เกลงน่า ประมุขหลวงสันทแลหม่อมสุภาพ ขณะได้หมดชั่วคราว เดียวนี้เขาว่าชักไปแล้ว กำลังตื่นยี่เกหลวงสันทว่าเป็นดีที่หนึ่ง เพราะสังวาลเพชรสังวาลพลอยอะไรประชุมที่นั่นหมด

จรรยาต้องเรียกกลับเข้ามาเป็นรองเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อแรกนี้กรมเรศ ได้ขออนุญาตที่จะถามขึ้นไปถึงเจ้าว่าเรื่องหลานจะจัดการอย่างไรต่อไป แต่ภายหลังตกลงเป็น บวรเดชจะไปเปนทูตแทนแล้ว ก็เปนสิ้นเรื่องไปไม่มีเปลี่ยนแปลงอันใด

ที่เรื่อนั้นพระยารวงษ์แก่เรื่อยมาก เหตุที่ไม่เคยเข้าใจผิดถึงเพียงนี้ จึงได้เขม้นหมัก ทำ บัดนี้มุงหลังคาและถือปูนแล้วไม่ได้ไปดูมานาน แต่นางเอิบบอกว่าทำทางดูเหมือนจะมีห้องหับมากกว่าเรือนในวัง กำลังคิดอ่านจะให้เขาถ่ายรูปขึ้นไปให้ดู

นางซุ่มไปเที่ยวเพชรบุรี กลับมาพื้นขึ้นมากเหนจะยังไม่เปนไร องค์ัจจธรานัน กลับขึ้นมากจากปากน้ำ อยู่รพีอาการโทรมลงไปมาก นอนราบลงไปไม่ได้ทีเดียว แต่รักรักษาตัว แก่งไม่มีใครสู้ กินยาเกือบทุกชั่วโมง อาหารก็อุตสาห์ทำเอง พยายามมาก บวมแล้วยุบแล้ว เหนยังจะไปได้อีกหลายเดือนแต่หญิงเล็กเยาวมาลญ์นั้นไม่มีพื้นเลย แกล็กให้เร็วที่ธาตุเอาไว้ไม่อยู่ อย่งไร ๆ ก็คงจะตามกันไปทั้งสองคนนี้

พระที่นั่งอนันตสมาคมก่อนผนังขึ้นมากเกือบถึงชื่อแล้ว ที่สวนดุสิตหน้าตาแปลก ก็ที่แลเห็นพระที่นั่งนี้ตั้งโตอยู่กลางสวนแ่งเต่ง จะเป็นซึ่งเจ้าจะกลับมาเห็นแปลก นอกนั้นก็คงที่อยู่ อย่งเดิมไม่มีเปลี่ยนแปลงอันใด หนังสือนี้เขียนมายาวมากแล้วจึงขอจบไว้เสียที คิดถึงทุกเวลาที่มี อะไรสนุก และมีคนบนถึงเสมอด้วย

ในที่สุดนั้นต้นลำดวนยังอยู่ดีไม่ตาย เขากันคอกไว้เสียแน่นหนา

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

โทรเลขลงวันที่ ๒ รับแล้ว ดาวิดได้ใช้ตามตัวอย่าง ๑๔ นิ้ว พวงนี้ทำขวัญ มะรืนนี้
บวชเนรปลด หม่อมต้อคา หนังสือบทละครออกใหม่ที่ยังไม่ได้ส่งขึ้นไปไม่ถึง ๘ เรื่อง ๙ เล่ม จะรีบ
ส่งขึ้นไป

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ดารา

ตามโทรเลขซึ่งไม่คาดว่าหญิงเล็กจะตายก่อนองค์จักรพรรดินั้นถูกอยู่ตามเวลาที่เจ็บ แต่การรักษาผิดกันมาก มันเปนเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายอยู่บ้าง องค์จักรพรรดิรักษาตัวเรียกว่าอย่างเคราะห์ดี คือมีที่คลาดแคล้ว แต่หญิงเล็กนี้ไม่มีที่คลาดแคล้วเลย มีแต่ไม่พอที่จะหนักก็หนัก มันเปนทั้งความคิดและน้ำใจร่างกายคนดีคนไข้ประกอบกัน ยังไงๆ เรื่องละครนั้นเป็นอย่างกันคน ทั้งวังเหนงจะมีความเสียใจในการตายไปครั้งนี้ยิ่งกว่าทุกครั้งทุกคราว จนถึงเด็กถือกันว่ากลับพื้น จะได้อุศลคร

ได้ส่งรูปเรือนอันถ่ายอยากเสียจริง เพราะมันมีแต่ที่กระชั้นไปเสียทั้งนั้น แผนที่หมายเลข ๑ ด้วยดินสอดแดง ถ่ายข้ามปากคลองจึงเห็นด้านตรงหน้า แผนที่หมายเลข ๒ ถ่ายริมคลองเยื้องคูเรือนข้างตะวันออกเฉียงใต้ ที่หมายเลข ๓ ถ่ายในรั้วแลไปตะวันตก หมายเลข ๔ ด้านตะวันออกซึ่งเป็นห้องนอน รากที่แลเห็นอยู่นั้นเป็นรากศาลานั่งเล่นที่ในสวน รูปที่ ๕ ถ่ายบนถนนแลไปข้างตะวันออก เรือนกลายเป็นล่อมป้อมเช่นนี้ เพราะแลเห็นแต่มุขที่ต่อกับตัวเรือนที่ถ่ายนี้แต่หัวด้านหน้าซึ่งไม่มีเฉลียงโถง เฉลียงได้เอาไว้ด้านเหนือเป็นทางสำหรับบ่าวเดิน

การที่ซึ่งพระยารวงษ์ฯ ทำผิดนั้น คือผิดกลับหน้าเรือนอย่างนี้ไปไว้เป็นข้างหลัง เอาข้างหลังมาเปนข้างหน้าจึงได้เกิดความใหญ่ต้องรื้อกลับใหม่ แต่เมื่องานร่วมถึงเพียงนี้แล้วเชื่อว่าแล้วทันเวลากลับ หมู่นี้ฝนชุกอยู่สักหน่อย ไว้แล้วจะไปเร่งกวาดเอาให้แล้วสำเร็จจงได้

ได้ส่งรูป ๕ รูปมากับหนังสือนี้

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

(สำเนาพระราชโทรเลข)

กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

ผู้มาถึง ๓ วันแล้ว เรือวอเตอร์มาใหม่ ชื่อสุวรรณหงส์เร็วมาก ลครกรรมรา
ตีนกันใหญ่คนดูตั้งพันเขาว่าสนุก แต่พวกเขาไว้ทุกข์เปล่าไป คิดถึงหาไม่ได้จะได้ช่วยกันบ่น

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

ดารา

ด้วยความรู้สึกเมื่อครั้งไปยุโรป ข้าดกะปิน้ำปลาเดือดร้อนประการใด จึงทำให้นึกถึง ได้จัดบรรจขวดให้เป็นส่วนเล็กน้อยส่งขึ้นมาเพื่อจะได้รับเร็ว แต่ปิดไม่ให้ใครรู้ บางทีเขาจะหมายว่าหีบเครื่องเงินเครื่องทอง

มีเรื่องจะเล่าเวลานี้บางกอกกำลังเซงแซ่กันด้วยเรื่องขู้ส่ง จินได้ฉินหรือได้ขึ้นลูกขุนพัททองฟ้องอย่าอีนางฟ้องลูกพระยาภักดีภักทรากร หาว่าเปนขู้กับหลวงอำไพลูกพระยาประชุม ได้ความกันเปนช้านาน ได้ความว่าเที่ยวเร่ร่อนหากันในที่ต่างๆจนถึงพยานได้เห็นเข้าไปอยู่ด้วยกันในห้อง แต่หากไม่เหนทำอะไรกันอยู่เท่านั้น ผู้หญิงปฏิเสธ

ในระหว่างความเป็นความอยู่นี้ ไม่มีเหตุอีนางฟ้องถึงที่หัวลำโพง ซึ่งหาว่าจินได้ขึ้นฉิวอิง ความยังอยู่ในระหว่างพิจารณา

ฝ่ายความเดิมผู้พิพากษา ๓ คนพิพากษาว่าไม่ได้ความชัดว่าเป็นขู้ให้ยกฟ้อง แต่พระธรรมนูญฎุทธิกรพิพากษาแย้งว่าเป็นขู้ ข้อความตามทางพิจารณามันอยู่ข้างจะสนุก เพราะมีอ้ายพอกันไปล่อๆจ่อๆต่างๆราวกับหนังสือแต่งเล่นคำพิพากษานั้น ข้างฝ่ายผู้ที่จะยกฟ้องก็ไกลเกลี้ยกลบเกลื่อนไปต่างๆ ข้างฝ่ายผู้พิพากษาก็แย้งและได้ต่าง

ฝ่ายกรมราก็เล่นละครเรื่องยี่งิ้วยี่งิ้วเมื่อยซึ่งเอาเรื่องความนี้ไปเป็นคำเจรจาทั้งสิ้น ด้วยเหตุที่เป็นคำกำลังพูดกันกลางตลาดแลเจรจาเรื่องที่กำลังคนคิดอยู่ ถูกใจข้างโน้นบ้าง ถูกใจข้างนี้บ้าง เขาว่าฮาลันไม่ได้หยุดเลยทีเดียว คนดูจนไม่มีเก้าอี้จะนั่งที่ ๒ สลิ่งยืนดูอยู่ทั้งนั้น

การที่จะเล่าเรื่องเช่นนี้ให้รู้สึกสนุก นอกจากได้เหนบทแลได้รู้คำให้การยากอยู่มันจะไม่เข้าใจ จึงได้ส่งสมุดบทละครเรื่องยี่งิ้วยี่งิ้วฉบับหนึ่ง พระร่วงฉบับหนึ่ง พระยาพาลฉบับหนึ่งซึ่งออกใหม่ เปน ๓ เล่ม มาด้วยกับหนังสือฉบับนี้ ยังให้ตรวจดูหนังสือพิมพ์ที่ไม่ได้ตั้งใจตัดไว้เสียตอนแรก จะพลัดพรายไปเสียมาก ได้อไรได้ให้ตัดสอดมาในซองนี้ด้วย

หมุ่นี่ฝนตกชุก หาเวลาเที่ยวยาก แต่เรือมอเตอร์ซึ่งบัญญัติใหม่ให้เรียกว่าเรือยนต์ ลำใหญ่เพิ่งมาถึง ตั้งชื่อสุพรรณหงษ์ จะได้ตั้งชื่อวันที่ ๒๕ วันที่ ๓๑ จะขึ้นไปลองถึงบางปิ่นแล้ว เลยไปเยี่ยม องค์บุรฉัตรซึ่งขึ้นไปเป็นผู้บัญชาการทหารอยู่ในกรุงเทพฯ ในเดือนสิงหาคมคิดจะไป กาญจนบุรี ราชบุรี แลเพชรบุรี สอนกินปลาทุเสี่ยใหม่อีกที เพราะเหตุที่หมุ่นี่กินไม่ได้เหม็นคาว

ชาววังเวลานี้กำลังพลุ่งพล่าน บ่นปากฉีกปากแหวักด้วยเรื่องจะดูแลคร แต่ยังไม่สมปรารถนา ต้องการจะหนีออกไปดูที่ปรีดาด้วยส่งไป ได้ผิดไว้ว่าครบสี่กแล้วเมื่อใดจึงจะได้พิจารณาคำขอนั้น

ได้ฝากหนังสือให้พระยาอนุชิตฉบับ ๑ ให้ท้าวโสภานิเวศน์ฉบับ ๑ ขอให้ส่งให้ด้วย

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

วันที่ ๑๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ดารา

บัดนี้เป็นเวลาที่เหรียญแจกในงานฉลองกุแล้วสำเร็จตามกำหนด ได้สั่งให้ทำ
หีบบรรจุ คงจะได้ส่งในวันสองวันนี้ เหตุที่ทำให้เขียนหนังสือฉบับนี้ล่วงหน้าเสียก่อน เพราะวันนี้เป็น
วันหนังสือน้อยกว่าทุกวัน รอไปบางทีเวลาจะไม่เหมาะ

เมื่อแลดูรูปพระเจดีย์ดอยสุเทพ เห็นทีกะว่าจะติดดาวนี้ก็น่าเสียดายเต็มทีที่ไม่มี
ใครจะอ่านหนังสือได้ถึงแล้ว แต่นึกไปอีกทีหนึ่ง ติดสูงๆเช่นนั้นก็ดี ติดต่ำอาจจะหายได้เพราะ
ทำด้วยเงินจริงๆมันก็มากอยู่

เหรียญนี้แลเห็นเป็นรอยตีพิมพ์ไม่สู้เรียบร้อยน้อยหนึ่งเพราะเหตุที่มันก็ตีพิมพ์
จริงๆ จะทำอย่างอื่นก็ไม่ทัน แต่ถ้าตัวอย่างเต็ม ได้ลดวงในให้เล็กลงไปเสียอีกน้อยหนึ่ง รัศมีกว้าง
ออกจะงามกว่า แต่พียงนี้เดี๋ยวนี้ การที่ไม่ได้นึกแต่แรกไปมัวอีกรรมหลวงนริศว่าตาดีเขียนเล็ก
ก็ยังไม่เห็น มันพูดเปื่อยไปทางนั้นที่ตั้งวงในโตนั้นมาตามรอยของดาวติดพระเจดีย์ เร่งรัดมากด้วย
กลัวจะไม่ทัน แต่บัดนี้เห็นว่าน่าจะเกินทัน

หมูนี้อำลางุ่นเรื่องชายชู้พวงเจ็บ เรื่องจะเป็นไฉนเป็นหนองอย่างลูกโต วันแรก
แล้ววันที่ ๒ ตกใจมาก คเนาะจะต้องถึงตัดถึงผ่า ถ้าไม่ได้เห็นตัวอย่างผู้ที่รอดมาหลายคน คงจะไม่
เตรียมตัวที่จะยอม นี่ทำให้เตรียมตัวยอมได้ทันที มีข้อวิตกอยู่แต่หัวใจอ่อน พอตั้งต้นเป็นขึ้นก็รวน
จะหอบเสียแล้ว แก่ไขกันด้วยเขาน้ำเย็นปะ ยาที่กินนั้นก็ไม่มีไรนอกจากถ่านที่ให้ไล่ลมกับ
ยาแก้ปวดก็เทือกเมาๆ ไม่หลับได้เลย แลกินอะไรไม่ได้เลย ๒ วัน ๒ คืน จึงให้กินยานอน คราวนี้
หลับด้วยยานอนทอดหนึ่ง ต่อมาดูเหมือนพิศมึ่เสื่อมซาไปหมด ปล่อยให้นอนหลับจึงมีกำลังขึ้น
เขากำหนดว่าวันที่ ๔ คืนวันนี้ เป็นวันที่จะตั้งหนองถ้าไม่ตั้งหนอง แลเป็นวันที่จะผ่านันพรงนี้
มีความยินดีที่จะกล่าวเห็นว่าเห็นจะไม่ต้องผ่าแน่แล้ว สักเกตดูพิศมึ่ถอย วันแรกปรอดขึ้นถึง ๑๐๔ ขา
เหยียดไม่ได้เลยทั้ง ๒ ขา นอนตะแคงก็ไม่ได้ ปวดจนเหงื่อแตก หายใจหอบเหนื่อยเสมอ วันที่ ๒
ตอนตั้งแต่บ่ายมาปรอด ๑๐๓ ออกจะเชื่อม แต่ขาพอเหยียดออกได้บ้าง ในจวนรุ่งวันที่ ๒ นี้
ได้หลับ วันที่ ๓ ปรอดลดลงอยู่ ๑๐๐ ถ้วน ๑๐๐ เศษ ๒ ค่อยคลายปวด รู้สึกหิว พอกินน้ำซุบได้

เล็กน้อย ขาเหยียดค่องขึ้น แต่ท้องแข็งคงอยู่ วันนี้โปรด ๙๙ ยังค้ำ ไม่ใคร่รู้สึกปวด เบนแต่รู้สึก เต็มอยู่ในท้องนอนตะแคงข้างขวาพอลงได้ ข้างซ้ายไม่ได้เลย เห็นว่าอาการพิศมถอยลงทุกวัน แต่เพราะไส้ที่บวมขึ้นยังแข็งอยู่ หมอที่ว่าเช่นนี้ก็เป็ความจริง เมื่อลำไส้ยังแข็งอยู่นั้น ก็อาจกลัด เปนหนองได้ จึงต้องระวัง การที่ลูกเจ็บคราวนี้ ได้รับความเดือดร้อนเต็มที่ เพราะยังเหลืออยู่ ด้วยคน เดียวเท่านั้น นอกนั้นต่างคนต่างแยกกันไปหมดแล้ว เวลากำลังไม่สบายนี้ใครไม่ค่อยออก จนนึก กลัวว่าถ้าเป็นอย่างไรวะจะเลยหลงเสียดอกกระมัง

ได้ส่งหนังสือเรื่องละครกรรมรา ซึ่งออกใหม่ ๕ เรื่อง เวลานี้แกอยู่ข้างจะเฟื่องมาก เพราะชินในการตกแต่ง แลเชิงที่เล่นทำให้เห็นท่าทางง่าย แลละครของแกก็เห็นจะซื้อง่ายเพราะ มันรู้ที่เสียหมดทั้งนั้น สังเกตคนดูเห็นจะชอบ เรื่องใหม่ๆแปลกๆมากกว่าเรื่องพงษาวดาร ถ้าเรื่อง อย่างเก่า ที่ไม่ชอบพงษาวดารเพราะไม่รู้ไม่เคยอ่าน ไม่ชอบอย่างเก่าเพราะกลัวจะเป็นเรื่องว่า อยากจะให้เก้เป็ฝรั่งมังค่าบ้าง แลอีกอย่างนั้นฝรั่งตื่นกันไปดูมากนัด้วย ถ้าเป็เรื่องใหม่ๆ แล้ว มันดูเข้าใจ ถ้าเรื่องเก่าๆ ดูมันห่างนมห่างเนยแลไม่เห็น พระฤกษ์ที่จะไปดูละครกรรมราอีก เหนจะ เลยไปถึงเดือน ๑๐ เรื่องที่ชอบชมว่าดีแกยังไม่เล่น รอไว้มีถวายตัวก่อน

บางกอกเวลานี้ฝนชุกเกือบจะไม่เว้นวัน เรื่องสนุกของชาววังนั้น คือ กำลังคลั่งทำ นาน ตั้งแต่แม่เล็ก เป็นต้นลงดำเนินเอง เลี้ยงดูกันเป็หลายวัน ข้อที่เกลียดโคลนเลนนั้นหายหมด ทำได้คล่องแคล่ว ที่โรงนาเป็ที่สบาย องค์จ้จรรและนางชุ่มผลัดกันไปอยู่ที่นั่น ฟ้นสบายดีขึ้นทั้ง ๒ คน องค์จ้จรรถึงเดินได้ไกลๆ เจ้านายที่เจ็บไข้ออดแอตอยู่ ต่างคนว่าต่างสบายขึ้น เหนจะเป็ไปด้วย ได้เดินได้ยืนมากขึ้นนั่นเอง

ได้จัดเสปียงส่งอีกครั้งหนึ่ง ด้วยหวังว่าของจะขึ้นไปถึงก่อนเรือขึ้นไป จะได้แก้ ความขัดสนไปจนถึงเวลานั้น

ในหนังสือว่ามีพวกฟ้องล้มเสียไม่ได้รับหนังสือจากใครนั้น ได้บอกนางเอิบๆว่า เจ้าเองล้มไม่มีหนังสือไปถึงเลยมีขึ้นไปเป็หลายฉบับ

น้ำเซียงใหม่เวลานี้ล้นลงมาถึงนครสวรรค์แล้ว น่าจะลงมาถึงกรุงเทพฯ แต่หวังใจ ว่าจะลดเร็ว ไม่ค้างเติ่งอย่างปีกลายนี้ การที่ได้กลับดูไม่ช้าเท่าไรแล้ว

ได้เขียนใบตั้งชื่อ ปรกระกายแก้ว ส่งขึ้นมาในหนังสือนี้ด้วย

(สำเนาพระราชโอรสเลข)

วันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

เจ้าดารารัศมี เชียงใหม่

ด้วยความเศร้าโศกเสียใจ จึงหมดความที่จะบอกข่าวชายอุรุพงษ์ตายตั้งแต่วันที่ ๒๐ เป็นฝืนในไส้ จะทนอยู่ในกรุงเทพฯไม่ไหว ด้วยรู้สึกไม่สบายมาก จึงจะออกไปพักอยู่เพชรสบาย จึงจะกลับ

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระโทรเลข)

วันที่ ๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔

กราบบังคมทูล

พระราชโทรเลขได้รับแล้ว ข้าเจ้าจะออกจากเชียงใหม่วันที่ ๗ จะถึงนครสวรรค์วันที่ ๑๔ จากนครสวรรค์ถึงกรุงเทพฯ ตามที่กรมหลวงดำรงกะไว้อีก ๔ วัน คงถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๒๓ แต่กำหนดขึ้นเรือนถึงวันที่ ๒๖ จะโปรดให้ถึงกรุงเทพฯ ในวันนั้นหรืออย่างไร แต่ข้าเจ้ามีความร้อนใจว่า ถ้าถึงวันที่ ๒๖ ก้าวจะมีเวลาได้ใฝ่น้อย ใจเต็มอยากกลับกรุงเทพฯ เหลือทนแล้ว

(ลงนาม) ดารา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขาสั่งการ)

สวนดุสิต

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

พระยารวงษ์

ข่าวว่านางดาราบรทุกกล้วยไม้มาถึงลำเรือที่ถ่ายรูปลงมากี่มี กลับมาเหนจะเล่นกล้วยไม้ใหญ่ ที่สวนตอนริมกำแพงน่าเล่นมาก เพราะมันเปนกำแพงเปล่า กำลังจะหาต้นไม้อะไร บัง ถ้าเปน โรงกล้วยไม้เสียจะดีทีเดียว แต่ทำไมทันเสียแล้ว จะได้แต่ทำไมไผ่มงด้วยมูลี่ไปพลางดูก็ จะไม่สิ้นเท่าไร แต่จะบังอ้ายกำแพงที่โตอยู่ให้เรียบร้อยดีขึ้น ต่อไปเมื่อเขาจะทำจริงจ้องอย่างไร จึงค่อยคิดแก้ไขต่อไป

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขาสั่งการ)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

นภาพร

ฉันขอให้ช่วยจัดการทำขวัญนางดาราทเพราะเขาทำกันมาทุกแห่งแล้ว การที่จะทำ
นั้นคือ ขอให้ตั้งบายศรีเงินทองสำหรับเล็ก มีเทียนทองเทียนเงินเสียบเชิงตั้ง แต่ไม่ต้องมีหม้อม้วน
เวียนเทียน ให้ทำนางไปว่าให้สินให้พร แล้วดับเทียนเจิมผูกมืออย่างสมิงราชเจ้านายเด็กๆ ถ้ามี
บายศรีปากชามจัดลงข้างพานแทนหม้อม้วนเห็นจะเข้าที่ เทียนที่จะตั้งจะได้ใช้เทียนที่ติดปากข้าว
ตบด้วยใบพลูตามเคย ที่ตั้งบายศรีนั้นเอาให้ห้องนอน

ฉันได้ส่งทำวทรวงกันดาล ให้เอาเงินมากองข้างที่นั่งข้างละ ๑๐ ถูง ขอให้ช่วยชี้ที่
วางให้ด้วย ทำขวัญนี้จะทำได้ต่อเมื่ออาบน้ำแล้ว แต่ขอให้ตั้งไว้พร้อมก่อนเวลาสวดมนต์...

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

สวนดุสิต

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

เจ้าพระยายมราช

ถ้าหากว่าเปน...จะไม่พูดเลยเปนอันขาด เพราะถ้าพูดขึ้นคงจะหาว่าบ้า หน้าที่นี้
คือขมวดต่างๆ แต่นี้เป็นเจ้าพระยายมราชเห็นดีอย่างไรก็พูดกันตามตรง

นางดารานั้นเมื่อมาตามทาง หัวเมืองทุกๆเมืองเขาได้ต้องรับให้บาศรีทำขวัญแล
มีการเล่นบางอย่างลงมาตามลำดับแต่ครั้งเมื่อมาถึงกรุงเทพฯจะหน้านี้ถูกต้องกันแจ ก็ไม่เห็นว่ามี
ประโยชน์อื่นใด เป็นแต่สะใจผู้คิดทำเช่นนั้น ได้ปลื้มครู่เดียว ถ้าใจไม่ซี้เกียจเสียถึงขนาด ก็
ออกรำคาญได้บ้าง เพราะฉะนั้นในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯนี้ ไม่มีที่แหวะแห่งใด จะตรงมาขึ้นแพ
หน้าวัดราชาธิวาสทีเดียว ถ้าหากว่าเจ้าพระยายมราชมารับที่แพ จะตกแต่งแพด้วยใบไม้ใบไร
บ้างเล็กน้อยคงจะเป็นที่ชื่นชมยินดีเปนอันมาก นับว่าเป็นการเสมอต้นเสมอปลายไม่ต้องมีงาน
มหรสปอะไร เพราะเข้ามาแต่ขึ้นท่าต้อนรับแล้วก็เข้าวังเท่านั้น หวังใจว่าเจ้าพระยายมราชจะไม่มี
ความรังเกียจในการที่ว่าเช่นนี้

สยามินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระหัตถเลขา)

วันที่ ๓ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลตามความจริงใจ ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีที่จจะแลเห็นแลที่หวังที่ไหน นอกจากพระมหากษัตริย์คุณใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตามที่ทรงพระกรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้คงยศถาบรรดาศักดิ์มีความสุขสำราญพร้อมไม่มีสิ่งใดบกพร่อง เป็นพระเดชพระคุณอย่างรู้สึกซึ่ง ไม่มีใครจะกราบบังคมทูลให้พบกับความรู้สึกในใจได้ แต่ความเป็นไป ในชีวิตของข้าพระพุทธเจ้าทุกวันนี้ ไม่มีอะไรเลย นอกจากรับประทาน แล้วนั่งๆนอนๆ คอยถ้าความตาย เวลาสบายร่างกายเป็นปกติ ก็ได้รับความสุขไม่มีสิ่งใดจะเดือดร้อน ถ้าเวลาไหน ไม่สบายโรคภัยเบียดเบียน ทำให้คับใจแลทรมานมากกว่าที่ควรทรมาน ตัวข้าพระพุทธเจ้า ต้องนับว่าตัวคนเดียวแท้ๆ ลูกก็ไม่มี พี่น้องที่พอจะอาศัยอยู่ได้ก็ห่างไกลกัน เวลาคลุ้มขึ้นมา คิดไปไหนก็ไม่สำเร็จ ที่สวนที่บ้านซึ่งพอจะไปได้ไปยึดเส้นยึดสายแก้รำคาญก็ไม่มี ครั้นจะไป ตากอากาศตามที่ต่างๆ ก็ไม่มีผู้รับรองแลพาหนะกำลังพอที่จะไปเองได้ นอกจากต้องอาศัยของหลวง ทำให้เปลืองพระราชทรัพย์แลทั้งส่วนตัวด้วย โดยไม่จำเป็น โดยความขัดข้องตามที่ได้ กราบบังคมทูลมานี้เวลานี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่เจ้าแก้วนรรัฐลงมา ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบถวายบังคมลาขึ้นไป เชียงใหม่พร้อมกับเจ้าแก้วนรรัฐชั่วคราว พอจะได้เปลี่ยนอิริยาบถเสียอีกครั้งหนึ่ง การที่จะขึ้นไปนี้ เจ้าแก้วนรรัฐก็รับรอง

ข้าพระพุทธเจ้าได้ลงมาอยู่เป็นข้าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจนตลอดมาถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเกือบ ๓๐ ปีแล้ว ยังไม่เคยได้ทำความเสื่อมเสียเกียรติยศซึ่งได้ทรงพระมหากษัตริย์ชุบเลี้ยงมาเลย แลทั้งแนใจแลเชื่อว่าตนเองคงจะไม่ประพฤตินสิ่งเสื่อมเสีย ให้ขุนเคืองมาถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอันขาด

การที่พระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลมานี้ ก็โดยหวังในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรและเชื่อในพระมหากรุณาธิคุณว่าทรงหวังดีต่อข้าพระพุทธเจ้าทั่วไป ชีวีตร
จิตรใจ ความสุขและทุกข์โดยพระมหากรุณา

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

ดารา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(สำเนาพระหัตถเลขา)

สำนักนิติศกกุล หัวหิน

วันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูล พระราชชายาฯ ทรงทราบ

เดิมหม่อมฉันและลูกๆ ได้พำนักปรารภกันว่า จะขึ้นไปเชียงใหม่ไปช่วยงานแพทย์ของเจ้าป่า ถึงกับได้คิดกำหนดที่จะไป แต่มาเกิดเหตุต่างๆ ทำให้ขัดข้องในการที่จะไปเสียแล้วจึงมีจดหมายฉบับนี้กับส่งของพระขวัญในวันประสูติฝากเจ้ากาวิละวงศ์มาถวายต่างตัว

ในงานฉลองอายุ เช่น แขนยิส เป็นอภิสิทธิ์มงคล ด้วยชวนให้ระลึกถึงการที่ได้ครองชีพโดยสัมมาปฏิบัติและปราศจากภัยอันตรายมาได้ยืนนาน อันสมควรจะชื่นชมยินดี แต่ส่วนเจ้าป่ายังมีเหตุอื่นซึ่งสมควรจะยินดียิ่งกว่าคนสามัญอีกหลายสถานเป็นต้นว่า อุบัติมาในตระกูลอันทรงเกียรติคุณอย่างสูงสุด ทั้งได้เป็นพระราชชายาฯสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระเกียรติคุณอย่างสูงสุดในพงศาวดารพระองค์ 1 นอกจากนั้นยังประพฤติพระองค์ให้เป็นที่รักใคร่นับถือของญาติและมิตรตลอดจนประชาชนทั้งหลาย ไม่ได้ทำให้ผู้ใดเกลียดชังหรือเดือดร้อน ทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระคุณแก่บ้านเมืองเป็นอเนกปริยาย ตรงกับพระพุทธวจนะว่า “มิได้ทำชีวิตให้ล่วงไปเสียเปล่า” หรืออีกนัยหนึ่งทรงพระคุณในมงคลสูตรว่าเป็น “ผู้มีบุญอันได้สร้างสมมาแล้วแต่หนหลัง” ทั้งในชาติก่อนและชาตินี้ คำที่หม่อมฉันทูลมานี้ล้วนเป็นความจริงยกมากกว่าอ้างเป็นสัตยาธิษฐาน ขอความสัจจงดลบันดาลให้เป็นศิริมงคลและเชิญคุณานุภาพพระศรีรัตนไตร ให้คุ้มครองป้องกันเจ้าป่าจากโรคาพาธสรรพอุบัติเหตุอันตราย และบันดาลให้ทรงเจริญพระชนมายุกันทั้งความสุขความสำราญสืบไปให้ช้านานเทอญ

หมายเหตุ ต้นฉบับมีลายเซ็นพระนามย่อ ด้ายซ้ายบนสุด

ภาคผนวก ค

ประวัติเจ้านายฝ่ายเหนือผู้ให้สัมภาษณ์

คุณหญิงเจ้ารวีพันธุ์ (ณ เชียงใหม่) สุจริตกุล

เป็นธิดาของ เจ้าราชบุตร ทายาทของเจ้าแก้วนวรรัฐ ผู้ครองนครองค์ที่ 9 พระเชษฐาของ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี สมรสกับคุณสุชาติ สุจริตกุล มีบุตร-ธิดา 3 คน คือ คุณตะวัน สุจริตกุล คุณพันธุ์รวี สุจริตกุล และ คุณรพี สุจริตกุล

เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่

เป็นบุตรของ เจ้าพงษ์อินทร์ ทายาทของเจ้าแก้วนวรรัฐ ผู้ครองนครองค์ที่ 9 พระเชษฐาของ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี สมรสกับคุณชนิดา มีบุตร 1 คน คือ คุณศักดิ์ดนัย ณ เชียงใหม่

หมายเหตุ เจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นตติจุลจอมเกล้าสืบตระกูล ทำหน้าที่สืบแทนเจ้าพงษ์อินทร์ทุกประการ ซึ่งหมายถึงการสืบทอดพันธกิจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่มีต่อ พระราชวงศ์จักรี

เจ้าสุรีย์ ณ เชียงใหม่

เป็นธิดาของเจ้าสุนทร ณ เชียงใหม่ ทายาทของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์ พระอนุชาของ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 7 พระบิดาของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี สมรสกับคุณประสิทธิ์ เณตีสิงหะ มีบุตร 1 คน คือ คุณณัฐ ณ เชียงใหม่

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวสุวดี พันธุ์พานิช เกิดวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2523 ที่จังหวัดเชียงราย สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต (การสื่อสารมวลชน) สาขาวิชาการโฆษณา และประชาสัมพันธ์ โครงการจัดตั้งคณะกรรมการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปีการศึกษา 2544 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทในหลักสูตรนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวาริชวิทยา และสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2545 โดยได้รับทุนผู้ช่วยสอน จากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดปีการศึกษา 2545

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย